

MÉLYSÉGINTERJÚ

Beszélgetés Szabados Györggyel

1981. ÁPRILIS 28.

Hadas Miklós: A verseidből önkényesen kiszakított két részlettel szeretném kezdeni a beszélgetést. Az egyik így szól (a Nyáridő c. versedből):

„Bölcsen időzz a hű kaméleon-
szelídeké a forradalom.

A másik pedig (a Kisörspusztá 80-ból):

„Villan a bor aranyálmán át
csökött szemöldökű fekete villám:
meddő és örült, gyilkos, minden-evő –
felfal mindent fém állkapcsával a
hüllőszuszogású nagy forradalom.

Engem az izgat, hogy milyen összefüggésekben, milyen lehetőségekkel szerepel nálad – gondolom nem véletlenül – a forradalom?

Szabados György: Hát, van ennek egy általános és minden pillanatra kiható közérzeti vonatkozása. Ez a legegyszerűbb, de egyben a legigazabb, mert mindig az a legigazabb, amelyik voltaképpen állandóan befolyásolja az embert. Az a leglényegesebb és legfontosabb dolog. És ez itt nem más, mint az a tűrhetetlen érzés, hogy: változni kell a dolgoknak, mert így ahogy vannak nem jók. Ez egy permanens dolog. Bennünk van és folyamatosan van. Immanenciáját az adja, hogy az élet során bennünk megerősített egy csomó jó élménnyel és egy csomó bukásélménnyel, ami óhatatlanul újraerősíti a változásigényt az emberben, mégpedig a megtapasztalt vagy megsejtett (vagy a részesült) jó állapothoz. Illyés Gyula pl. Petőfi könyvében írja Petőfiről: az egyik legfontosabb motívum az volt életében, hogy megismerte a jólétet gyerekkorában, mikor a szüleinek jól ment, aztán a dolgok változtán abból kiesett,

kicsúszott. Ez olyan elszántságot eredményezett nála, mármint Petőfi-nél, hogy egyszerűen és tántoríthatatlanul, de az ő talentumán kiépült vonatkoztatási rendszerén át és annak vonalában, tehát egy zseniális életben érte el azt a röptöt, ami a maga vonatkoztatási rendszerében minden embernek kívánalma, tehát az, hogy a maga adatottságait hasznosíthassa, hogy szocializálódjék. Na, ennek természetesen vannak különböző, ennél sokkal konkrétabb – tehát nemcsak az ember belső közérzetéhez tapadó, hanem csoportokhoz, országokhoz, népekhez, sőt az egész világ állapotához kapcsolódó – vonatkozásai, amelyek nyilván óriási hatással vannak az emberek belső közérzetére, a változás iránti affinitására. Én azt hiszem, hogy Új-Zéland az egyetlen hely még – és azt is valószínűleg azért mondom, mert nem jártam ott –, ahol talán kiegyenlített állapotban élhetne az ember, ami a természeti emberek a világgal való teljesen autentikus kapcsolatát adná, ugyanakkor egy mai gondolkodásmód alapján is...

H.: Csak zárójelben: mégis milyen furcsa, hogy az emberek tömegesen áramlanak el Új-Zélandból.

Sz.: Hát, valójában nem foglalkoztatott, hogy ez náluk, hogy s mint, de valószínűleg ott is vannak már más reflexek is: nyilván ott is néznek már televíziót, és ha az ember megnéz egy televíziós filmet egy másik országról, egy szép városról, vagy ha elmegy a moziba és pláne színes szélesvásznú módon lát ilyesmit, akkor oda vágyik, mert lehet ugyan, hogy az egy koszos, gyilkos város, de az emberekben lévő idill iránti vágy és hajlam, a harmónia, a könnyebbség iránti vágyakozás, a menyeyei iránti jó értelemben vett paranoia pillanatnyilag egy csomó színes tévedést előlegez, és ez általában be is következik. Ezt én pszichológiailag értem. Nyilván vannak más motívumok is: például, hogy hogyan él egy gazdag városi citoyen ember. Mi az amit nem kell neki csinálnia az elemi természettel, hogy nem kell birkóznia, stb., stb., ami tehát ilyen értelemben már egy denaturált állapot, s ami egy oldalról megkönnyíti az ember életét. Most mindegy, hogy az a természet kirablása és befolyásolása révén jöhetett létre, és ilyen módon fölbomlott az egyensúly, de vég-eredményben ez néki is ígéretet ad, ígéretet, hogy az életében egy könnyebb, idillibb szituációban lehet, de ehhez előbb a feltételeket meg kell

kapnia, vagy meg kell teremtenie. És ezek csak a városban adódnak, mert a városban van egységes áramszolgáltatás, víz- és csatornarendszer, szóval minden ami korszerű, mi által fölszabadul egy csomó energiája, ideje, amit aztán agyon kell majd valamivel csapnia. Kezdetben, amikor fölszabadul a természeti élet talán fizikailag is mérhető hatása alól, akkor megkönnyebbedik. Utána, később viszont vákuum keletkezik. Miért? Mert kiderül, hogy a természettel való kapcsolata, tehát természeti élete során minden gondolata, minden mozdulata egy hosszú előtörténet által szinte genetikailag beépült, és ilyen módon teljesen önfeledten funkcionáló szociális és kulturális állapotban volt, meglehetősen magas szinten, miként ezt az élet, a természet maga követelte, ill. követeli. De amint „kikerül” a városba, nincs e teljesség helyett más, a totális iránti érzéke elvész, ebből következőleg úrrá lesz rajta a hiány, amit nem tud megfogalmazni, miben megnevezni. Na most: ő egymaga képtelen kialakítani önmagának azt a sajátosságos, új, de teljes kapcsolatát a világgal, amely magas, méltó kultúrájú. Tehát egy teljességnek – a természet egy teljesség – egy teljességnek a részeként részesülni a teljességből – ez az ami eltűnik a városban, és egy mesterséges szituáció jön létre, részesülés a mesterségesből, és ezt ő képtelen a felkészületlen képzetével teljessé kitölteni. Ilyen módon az időt agyon kell csapnia, és csak lefelé tud csapni, és így egyre lejjebb és lejjebb jut, mert az érzékei enyhületet kívánnak, és ezt annak a gondolatnak jegyében próbálja csillapítani, amelynek jegyében bejött a városba. Tehát a felszabadulás, a könnyebbség, az idilli jegyében, és ez teljesen tévútra vezet. Persze az értelmesebbje azért fölismeri ezt. Egy nagy szenvedés-passzázson megy keresztül, és végülis talál magának egy utat, ami a totálishoz, a teljeshez vezet. Ezért van az, hogy sokan kezdenek különböző művészkedésekkel foglalkozni. Rengetegen írnak. A legegyszerűbb ugye, vagy a rajzolgatás, vagy a versírás, ahol az önfeledtség, a meditáció, a dolog megélt állapota szinte adja a szavakat, a mondatokat, képeket, amelyek persze nem biztos, hogy magas színvonalúak, de ez a maga módján mégis kielégülést nyújt. Aztán egy új története kezdődik az embernek, amikor az egy évvel vagy két hónappal ezelőtt írt szövegétől, versétől elidegenedik, és valójában kezd kitermelni magából egy új szellemi környezetet,

belső környezetet. Ilyen értelemben igaz, hogy a hiányt töltögetjük, tehát a tökéletlenség töltögetése az, ami a kultúrát termeli. Itt csak az a kérdés, hogy (Szent Ferenc módjára) a választás hogyan történik az emberben. Pl. rájön arra, hogy a korábbi életforma meddő, és egy magasabb minőség jegyében való gondolkodásmódot, lelki viszonyulást, alapállást, választás alapján követ, tehát hogy úgy mondjam, megváltja magát. Ez csak keveseknek sikerül. Egyszerűen azért, mert rossz felé gondolkodnak, nem engedik megváltódni magukat, nem képesek ezt végiggondolni, inkább a szomszédra hallgatnak. Az ilyen embernek semmi köze a forradalomhoz.

H.: Most visszatérve a versekhez és a forradalomhoz: azt mondtad, hogy ez első közelítésben egy belső közérzet. Én úgy érzem, hogy az a szövegekörnyezet, amelyben nálad a forradalom előfordult, inkább a forradalom hiányára, vagy annak lehetetlenségére utal. Tehát arra vagyok kíváncsi, hogy a te belső közérzeted, és azok a körülmények melyek között létezel, mennyire és milyen irányban tehetik számodra lehetővé a forradalmi cselekvést?

Sz.: A forradalmi cselekvés lehetősége mindenki számára, aki képes dönteni és tenni, nyitva van, csak kérdés, hogy a forradalmi cselekvés hatása érvényesülhet-e. Pl. az, hogy az ember mindig nyíltan és világosan a saját jó hite szerint éljen, ez a lehetőség mindenki számára adott. De hogy „ki, mikor és hogyan” cselekszik, az sok esetben vállalás vagy természet dolga. És hát végülis az a legfontosabb, hogy az ember tegye azt, amit neki meg kell tenni. Az ember tegye meg azt, amiről úgy érzi, hogy csak így, ezek után tud meghalni. A halállal látszólag dramatizálom, de tulajdonképpen nem dramatizálom a dolgot, mert ez abszolút ténykérdés. Erről megfeledkezik a mai ember, de ez előbb-utóbb úgylap napirendre kerül, tehát kár róla megfeledkeznünk. Hiszen a halál hozzátartozik az életünkhöz. Kicsit szerencse is, hogy hozzátartozik, mert az emberi életek epizódjai során elrontott Élet, végülis a „kis” életek: a lét vonulásában korrigálódik a halál és születés révén. Másrészt etikailag ez a dolog, hogy meg kell halnunk, az ember számára nap mint nap újabb önigényt támaszt. Megméretést. Ez nem mazochista gondolat. Ez permanens dolog, ezt nélkülözni nem lehet... Persze ebbe a két gondolatba, amit itt fölvetettél, sok mindent éreztem belesűrítettnek.

Például a „bölcse időz a hű kaméleon” önirónia is, és részben irónia is. Irónia a valódi kaméleonok felé...

H.: Én csak ezt éreztem benne, öniróniát nem...

Sz.: De önirónia is bizonyos értelemben, mert egy meditatív ember, aki ki van szorítva a világból és ismeri azt, végülis csak-csak azt éli, nem tud mást élni, az az élete, az a világa... némi kaméleonkodásra mégis csak rákényszerül mindenki e világon. Még akkor is, ha valaki egy áldott jó ember. Sok esetben például rosszkedvű, de áldott jó embernek mutatkozik. Miért? Mert egyszerűen nem akar megbántani valaki mást, aki őt olyannak ismeri.

H.: Igen, csak kérdés, hogy kaméleonkodásnak nevezhető-e az, ha valaki tudatos etikai döntések következtében viselkedik valahogy. Tehát számomra a kaméleonkodásnak pejoratív, és éppen etikai értelemben véve pejoratív értelme van, ezért nem éreztem én ebben az összefüggésben az öniróniát, csupán a teljesen jogos iróniát.

Sz.: Akkor jó, de én azért említettem ezt a vonatkozást is mert mindenképpen, aki ilyen progresszió szerint szemlélkedik, és látja hogy mi történik, merre mennek a dolgok, mindig elégedetlen önmagával és bizonyos önvád is fölmerül benne, amit aztán időközönként meg kell, hogy nyugtasson magában. Ilyen értelemben érzem én ezt igaznak. Ha ez más számára nem az, ha az olvasó számára ez nem derül ki, úgy jó, de én nem tudom ezt magamtól elhessenteni, mert mindig elégedetlen vagyok. Éppen etikai értelemben merül fel sokszor: most vajon nem voltam megalkuvó? Vagy, hogy ezt nem kellett volna másképp csinálni? Nem volt ez épp egy olyan pillanat, melyben, pl. ha nem mosolyogtam volna el a dolgot, talán a másik emberben megpendíthettem volna valamit? Ez az idézet nagyon elvont pillanat a versben, mint ahogy tulajdonképpen az egész vers is az, és bevallom, utólag nekem is alaposan körül kell járnom, hogy minden árnyalata felderüljön.

H.: Persze, csak hát én nem mertem vállalkozni arra, és azt hiszem, lehetőségünk sincsen egy-két óra alatt, hogy fölbontsunk minden réteget, ami egy verspillanatban összesűrűsödik. Én most csak a forradalomra szerettem volna – bevallom, elég önkényesen – koncentrálni, nevezetesen arra a közérzetre, ami – hogy is mondjam – aurával vonja be a verset, hiszen a „felfal mindent fém

állkapcsával a hullószuszogású nagy forradalom” képet én egy egészen háttorzongatóan kilátástalan helyzetre történő utalásnak érzem. És pontosan erre voltam kíváncsi: hogy mennyire elégítheti ki az embert a belső, a következmények nélküli (?) forradalom. Tehát az a forradalom, amelyik nem von maga után társadalmi következményeket.

Sz.: Biztos, hogyha valaki fölismeri azt, hogy mondjuk, forradalomra van szükség, de senki más nem ismeri föl, akkor abból soha nem lesz semmi. Nem is lehet. Ez olyan dolog, mint, pl. hogyha nincs szemünk, amelyik érzékelné a vörös színt, akkor annak a vörös színnek számunkra még neve sincs. Mert mi adunk neki nevet, ám előbb érzékelni kell. Ez egy ismeretelméleti gubanc különben. Donor és akceptor kell mindenhez. Van egy jelenség, egy jel, ami egyben érzékelő is. Valójában a forradalom számomra nem véres esemény. A véres esemény már szélsőséges pillanata a forradalomnak. Az akkor van, amikor már a tömeges morbiditás, a tömeges neurózis tünetei jelentkeznek, és egyszerűen valamit csinálni kell. A forradalom tehát számomra valójában az ember külső életfeltételeinek, belső igényeinek mennyiségi, illetve minőségi megváltozása. Ezt átalakulásnak is mondhatnánk. Ám azért nevezzük forradalomnak, mert időben sűrítetten jelentkező fakadásos állapot. Ezért hasonlít mondjuk a bor kiforrásához, ahol pl. elválík egymástól a szén-dioxid és az alkohol, és az ember számára nemesebb minőségű ital jön létre, és ez egy bizonyos, viszonylag rövid időn belül történik. Na most isten ments a nagy forradalmaktól: egy ilyen francia forradalomtól, mert ott valójában mi történik? Elvonatkoztatottan azt mondjuk, hogy forradalom történik, de az az irtózatos emberi szenvedés, ami akkor és abban végbemegy, amilyen élmények ott rögzülnek, amilyen kivetkőzés az emberiességből, emberségből történik – ezt jó hittel az ember nem kívánhatja senkinek. Inkább malőr, hogy ha idáig fajulnak a dolgok. Ettől függetlenül a forradalmak – azt hiszem – nagy élmények. Én átéltem egyet 1956-ban, és hát az önfeleltdté tett. Ez nem vitás. A Kisörspuszta 80-ban azonban van ennek a dolognak egy másik vonatkozása is, mert itt – mint idézted – egyben legalább két dolgot hoztam össze. Itt van ugye az ipari forradalom is, ami egyszerűen tönkre teszi a dolgokat, felfalja.

H.: Igen, pontosan ezzel kapcsolatban szerettem volna kérdezni, hogy ebben a néhány sorban éppen a forradalmi cselekvés és a forradalom devalválódása miatti kilátástalanságot helyesen véltem-e fölfedezni?

Sz.: Hát persze, ezért is hüllőszuszogású. Mert a hüllők az egyik vakvágánya volt az evolúciónak. Kihullottak. Egy ilyen óriási monstrumság – hogy így mondjam – túldagad azokon a kereteken, ami önnön létéhez elfogadható. Az arányban hibádzik, sőt a méreteiben is. Szóval a tér és az idő, a szervezetbe fogott anyag létezettségének a problémájáról van szó a hüllők esetében. Valójában az ipari forradalomnál megint csak az anyagnak egy organizmusba való befogásáról van szó, aminek egyszerűen fantasztikusak a következményei. Már látszanak. A környezeti ártalmakra gondolok. Tehát ami a mai ember egész fizimiskáját kialakította, az a természettel szoros kapcsolatban volt. Ezt tudjuk. (Van is, de most ne ezt gondoljuk végig.) Az ember lényegesen nem befolyásolta a környezetet. A környezet tartotta el az embert, és ezért az embernek meg kellett izzadnia. Ez volt a látható élet. Ma úgy van, hogy ami őt eltartotta, azt kell, hogy az ember átalakítsa, nagyban megváltoztassa ahhoz, hogy könnyebb legyen az élete. A könnyítéshez szolgákra volt és van szükség, de a szolga egyre kevésbé lehet immár az ember, hanem élettelen tárgyak lesznek a technika, az ipar révén a szolgák, amik megint csak a természetben formába szorított energiák felszabadításából – most ez mind egy, hogy olaj, szén, vas vagy atom – származnak. Tehát megint egy tisztításból. Az egyenletnek a másik oldalára kezd átvándorolni ez az energia, és a másik oldalon helyette salak van, ami nem használható. Így ezt nem lehet tovább folytatni. És arról még nem is beszéltünk, hogy ez milyen hatással van az emberre, mert hát az ember valójában és alapjában rosszabb körülmények közé kerül, hiszen éppen az tisztítja el, ami élteti. A szónak érzéki értelmében véve ezt. Nem biztos, hogy a Kaukázusban azért élnek 120 évig emberek, mert a civilizáció jótéteményeit élvezik. Hosszú távon viszont az egyenletnek a másik oldala, ami keletkezik: életveszélyes. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a megváltozott környezet hatni fog az emberre. Jó: lehet mondani, hogy a természet a emberen keresztül is valahogyan védi magát, és ez majd szintén valahogyan kiegyenlítődik. Jó: de a hüllők csak kihalnak. Itt olyan dolgok

történtek az elmúlt évmilliók során, hogy azt nem lehet nem tudomásul venni. Nem beszélve arról, hogy a kipusztult állatfajok sora fantasztikus mértékben emelkedik. S miért volna ez alól kivétel az ember? Borzasztó blőd, blaszfém és üres páncélzengésűek ezek a szavak, de csak addig üresek, ameddig nem lesz valóság. Nem a régihez való ragaszkodás diktálja az emberben a félelmet a kihűlt és az elhibázott forradalomtól. A folyamatosan fokozódó energia- és hatalomkoncentráció ma a világban az elhibázottság fokozódó koncentrációjával is jár, s ez nagyon sokáig nem bírja magát tartani. Épp azért, mert olyan koncentrált hatalom birtokában van. Ebből következik, hogy kénytelen mindig az önigazolását elvégezni. A „mégis”-t. Magyarul: demagogizálni. És ezért belekeveredik olyan dolgokba, amelyek már régesrég rosszak, hiszen kénytelen mindig produkálni valamit, holott az csak folt hátán folt. Nos, hát ilyen értelemben is hüllőszuszogású a forradalom. És ha most kultúrális vonalra, mentális vonalra lépünk – vissza az emberbe –, akkor még katasztrófálisabb a dolog, mert ez a hüllőszuszogású nagy forradalom ott rombolta a legnagyobbat. Azokat a hagyományokat, amelyek a jó hitet, a lelki karbantartottságot, az egyirányú szellemiséget és a közösség együttesét kipróbáltan, évezredek során fenntartották, egész egyszerűen taccsra tette. Ez mai szóval az atomizálódás, de magyarul rohadásnak szoktuk mondani. Ez az entrópia állapota, amikor minden elemeire esik szét, mert az a jó hitünk és jó tudásunk révén kipróbáltan megfelelt képlet, ami a dolgokat organizmusban tartotta, egyszerűen eltűnt, s így nincs ami szívós szervezésben tartsa az egészet. A részek pedig nem képesek egységben élni.

H.: Gyönyörűen rímel a mos következő vers – legalábbis azt hiszem –, arra amit most elmondtál. Zavarban vagyok, mert előbb is nehéz volt egy részletet kiszakítani egy versből, de most egyáltalán nem tudok semmit kiszakítani. A „Meg nem ölheted őket” c. versedről van szó, ami egyike azon verseidnek, amit én a kortárs magyar líra kiemelkedő alkotásának tartok. Most jutott eszembe, de megkérhetlek arra, hogy olvasd föl az egész verset, és akkor majd utána kérdezek!... Én azt terveztem, hogy megkérdem azt, hogy ez a vers egy pillanati állapotod vagy pedig általános közérzeted szülötte-e? De hát, ezt a kérdést most már fölöslegesnek érzem, mert korábban is eléggé valószínű volt számomra,

hogy ez inkább közérzet jellemzője. Mindazok kapcsán, amit most is mondtál, már egészen biztos vagyok benne. Gondolok itt arra, amit az emberben végbenemő mentális átalakulásokról mondtál, például. Tehát most inkább mindazok kapcsán azt szeretném kérdezni, hogy véleményed szerint milyen cselekvési lehetőségek adtak az ember, és közelebbről a te számodra ebben a helyzetben, itt Kelet-Európában, ahol – rossz kifejezéssel – egy olyan szociális mezőben élünk, hogy folyton-folyvást kiszolgáltatottak, a szájbeverőknek kiszolgáltatottak vagyunk, s így kell léteznünk?

Sz.: Ott kezdődik ugye, hogy én ne legyek szájbeverő. Óhatatlanul ellenpéldát kell adnia az embernek, szisztematikusan, következetesen. Ehhez persze egy csomó segítség adódott: az egyik az, hogy mindezidáig sikerült megmaradnom jóhiszemű embernek, egy kicsit naívnak. Értve ezen azt, hogy bárhogy csúri csavarja is, meg vagyok győződve, hogy jóakarattal tart kapcsolatot velem. Magamból indulok ki és azt gondolom, hogy ez természetes. Azt tudom – és ez a másik –, hogy egy gyermek született intelligencia. Itt nem a tudásról, a műveltségről beszélek, hanem a viselkedésről, a kapcsolatteremtésről a külvilággal. Ha emberi lény, rögtön emberi módon, emberi minőséggel reagál. A baj pl. ott kezdődik, ha a szülő a gyerekágnál nem érti, „nem veszi a lapot” és nem úgy cselekszik, ahogy jelez a gyermeke neki. Ez rögzül a gyermekben, megmarad tudatalatti élménytömegnek, s egyszerűen rontottan, sértődötten érkezik a kamaszfelnőtt világba. Ez ma egyre gyakoribb, sajnós. A másik tehát az orvosi mivoltom, az akart jóhiszeműség, a kötelező, ami megint egy döntés, választás, elhatározás, egy hivatás, az emberi magatartás oldaláról való érintés. Az, hogy az ember létét, jólétét – a szónak nemcsak testi egészségi, hanem totális értelmét véve – szolgálja az ember. Ez egy óriási dolog. És itt a legnagyobb baj: hogy az emberek funkciónak érzik a hivatást. Azért misztikus szerep a hivatás, mert a teljesség jobbik törekvésének, a Genézisnek a képviselője. A funkció megannyi, hogy fogaskeréknek lenni és kész, semmi több. És ha az ember ezt éli, nem engedhet meg semmit magának ami az ellenkezőre emlékeztet, ami lehúzó. Ilyen értelemben nekem meggyőződésem, hogy az elmegyógyászat csak bizonyos mértékig orvosi feladat. Túlnyomó részében sokkal több annál: a teljesség jobbik törekvésének képviselője

– és ennyiben misztikus –, hisz hatni tud az illető beteg, elesett vagy kiesett emberre. Ez az igazi, vagy ez volna az igazi gyógyítás, mert hiszen kiesett emberekről van szó, akiket csak ilyen bizalmi alapon lehet visszahozni, és lehet kiépíteni bennük azt a belső építményt, ami a hangulati és egyéb labilitást ellensúlyozni, helyreállítani tudja, tehát létükben és minőségükben tudja őket tartani. Az a tapasztalatom, hogy a legtöbb ilyen eset mögött – és itt elsősorban a neurózisokról és a depressziókról van szó természetesen –, kifejezetten ilyen, bizalmi dolgok vannak. A jóhitűkből tartósan kiesett emberek ezek, akik már nem képesek újra fölépíteni ezt magukban. Miért? Mert nincs példa, nincs hatás, nincs ígéret. Erre az embernek szüksége van. Arról beszélünk, hogy különböző vallások és rendszerek művileg kívülről-belülről megerőszakolták az emberi természetet az évszázadok során, és hogy föl kell szabadítani a természetes embert, mert az el lett nyomva. Pedig hát ez benne van a természetes emberben! Ez maga a mentális higiéné. Ha ez nem egyenlíti ki a bennünk lévő ontológiai múltnak a hatásait: az állatiasságot, a kis bukások, gyengeségek piszkait – nem szeretem ezt a szót, de nem tudok jobban –, akkor az visszahúz, tehát ezt az irreálisban való képzelt hierarchiánkkal, rendünkkel kell ellensúlyozni. Erre való a kultúra, annak minden jelenségével, a művészettől a vallásig és a viselkedéskultúráig, odáig, hogy milyen a bútorom, hogyan beszélek. Ez volt az orvosi oldal.

A harmadik – melyhez ennek a gondolatmenetnek a végén érkeztünk el –, az, hogy igenis én hites ember vagyok, mert ez az ami megadja azt a mentális higiénéjét, amivel ellensúlyoznom kell, és ellensúlyoznia kéne mindenkinek, és ellensúlyozta is valamikor, a bennünk szunnyadó visszahúzó múltat. Végülis a karmester az agy, az elme, az értelem, melynek titkos része a lélek, a hites lélek, a jó lélek, ami jószerivel hangulati dolog is egyben. És ezt legalább úgy, feszesen karban kell tartani, mint mondjuk a lábujjak közét, hogy ne legyen gombás. Tehát, hogy ne tapadhassanak meg azok a dolgok, amik szellemi fertőzéseként entropizálják az embert. Ez egy nagyon aktuális feladat. A szabad szellem csak annyiban szabad, hogy a született erkölcsiségnek engedelmeskedik, nem másnak. Ez azonban csak érzékenység kérdése a jó hiten belül. Ilyen értelemben én nem vagyok semmiféle elfogultsággal különböző

vallásokkal szemben, mert hisz ez végeredményben szükségletek és fantázia dolga, hogy milyen képzetek hierarchiájával jeleníti meg az ember, alakzatokkal és legendákkal vagy bármiben a hitét. Ebből a szempontból számomra a kereszténység azért szimpatikus – sokszor foglalkoztam „differenciált diagnosztikai” alapon ezekkel a dolgokkal – mert ha magát az evangéliumokat veszem, az írást, látom, hogyan teljesült történelmileg ki egy krisztusi jelenségbe a dolog, kronológiailag látom, ez a történelmi látásmód szempontjából is nagyon hasznos, másrészt pedig a krisztusi jelenség egy olyan költői és ilyen értelemben nem teljesen földi alak, életjelenség, amely egyszeri és magába foglal egy olyan esztétikai, bölcséleti, vitális és minőségi vonzerőt, (s még sorolhatnám tovább), szóval ami a teljesség szempontjából kifejezetten lelkesít, sőt: megoldóképlet. A kereszténység egyetlen hiányosságának azt érzem, hogy nem tudta a szépséget ennek a vallásnak megfelelő szintű, színvonalú részévé tenni. Nem kapta meg a szép az őt megillető helyet. Én a művészetben szépnek az igazat tartom, márpedig ha ez a párosítás valóság, akkor megvolna filozófiailag is az útja ennek, hogy mindez megtörténjen, mint ahogy a keleti vallásokban a szépség gyakorlatilag magának az istenségnek a megjelenése. És ezért van az, hogy – azt kell mondjam –, rendkívül hasznos, ha egy vallás szépségelvű vallás. Mert ez egyúttal mindent szabályoz, az emberi érintkezésektől kezdve a környezet berendezéséig, a beszédünktől kezdve az élvezeteinkig, az élvezkedéseinkig, mindenre kihat, mert a szépség és igazság az istenségnek, mint legszebb igazodásunk foglalatának részévé emeli, beavat. Megjelenését, az isteni jelenlétet mindig is tapasztaljuk és cselekedetünkkel szinte otthonossá tesszük ilyen módon. Érzékileg nem szükséges, hogy meggondoltan, hanem szinte automatikusan – és ez egy fantasztikusan jó megoldás.

A kereszténység túlságosan az emberi magatartás harcos lovagiasságára alapoz, és nem foglalkozik az ember és a világ nem társadalmi, hanem természeti viszonyával. Én azt hiszem, hogy ez idővel meg fog történni. Hát ha igaz Krisztus második eljövetele, akkor – egy ilyen bugyutaságot hadd mondjak már – akkor lesz továbblépés ebben a vonatkozásban, és nem vagyok benne biztos, hogy az nem valami teljesen

új vallási újjászületéssel fog együtt járni, ami sokmindent föl fog olvasztani magában. És ilyen értelemben mi most ennek az elkövetkezendő eseménynek az ószövetségi részét írjuk, járjuk, szenvedjük.

H.: Rettentően zavarban vagyok mert annyi mindent érintettél, amiről beszélni szeretnék még, hogy nem tudom, melyikhez kapjak. Talán azt kérdezem most először, hogy a hited, amiről beszéltél egy létállapot tudatosításának következtében erősödött meg benned, vagy pedig egy létállapot megállapításához, tudatosításához, értelmezéséhez már eleve egy hit megléte segített hozzá? És egyáltalán helyes-e, ha ilyen szétválasztás útján teszem föl ezt a kérdést?

Sz.: Volt egy olyan időszak, amikor materialistának vallottam magamat. Volt egy idő, amikor buta kérdéseket is bedobtam, hogy hát ott van az a halott, és hol a szellem. Szóval ilyen vulgármaterialista kérdéseket. Amikor az ember olyan óriási nyomás alatt van mint az orvosegyetemi tanulmányok, akkor az óriási mennyiségű élménytől, lexikális tudástól, és az anyaggal való szoros, véres találkozástól elsivárosodik az agy, s a gondolat anyaghoz kötődik. Ugyanígy fölmerült bennem a kérdés ellenkezője is: Lám itt van, az előbb még élt, mi ment ki belőle, hogy most már nem él? Hogyhogy? Szóval a dolognak nyilván két oldala van. Van egy előfeltétele: hogy az energiákat egy bizonyos anyagi formában való befoglalása révén létező – látható –, materiális világ úgy működjék az organizmusaival, hogy az kontinuitást is jelentsen. Ennek viszont kettős feltétele van. Az egyik az, hogy legyen egy olyan materiális bentfoglaltságú együttes, amit mi látható anyagi világnak nevezünk, a másik, hogy legyen egy olyan valami, ami az egészet különböző színvonalú szervezettségben tartja. A kettő együtt a jelenségben működik. Itt van a régi ellentét, a kezdeti polaritás, amely nyilvánvalóan egymással szoros és átmeneti kapcsolatban van. Valójában amikor kikerül ebből a kapcsolatból a materiában bennfoglalt energia, a formába foglalt energia, akkor gyakorlatilag az entrópia állapota jön létre, tehát széthullik, pontosabban kihúzódik, visszahúzódik, hogy majdan újabb felhasználásra kerüljön, tehát kijjebb, periférikus részekre kerül. Az entrópia így a formák darabolódása, nem az energiáké. Ellenkező esetben pedig fordítva: egy hatalmasabb szervezésbe kerülnek a dolgok, és ehhez olyan energiákra van szükség, melyeknek az útjai számomra meglehetősen titokzatosak

mind a mai napig. Nyilvánvalóan azért, mert nincs rálátásom. Elképzelhető, hogyha az evolúció igaz, majdan, egyszer kialakulnak olyan lények, akik mind kevesebb számban mind nagyobb minőséget immanenciában tartva mind jobban közelítenek bizonyos teljességi, abszolút minőséghez. Visszatérve a kérdésedre: én családirag keresztény neveltetésű vagyok. Később, amikor ezeket a dolgokat átgondoltam, oda jutottam, hogy sokkal szerényebb lettem, és az volt az egyetlen elfogadható – racionálisan –, hogy igenis van egy abszolútum, anélkül nem gondolható át, nem magyarázható semmi. A valóság az addig elképzeltjeinket mindig sokszorosán fölülmúlja. Isten is istenes – mint képzeljük. És ezt kár szegénységi bizonyítványnak hívni, mert az ember nem teljesség, nem isten. Gógót eredményezett mindig is, ha valaki akár gondolatilag, akár hatalmilag magát istennek vélte. Magában hordozta bukását, mert olyan nagyfokú „kilógás” ez az igazságból. A fókusz a részletbe helyezi. És ha a teljességet, a totálist szeretné az ember megismerhetővé tenni – márpedig mi a fenét akarna ha nem ezt, épp ez benne a szép, ez benne a forradalmi, a progresszív –, hát akkor valahol meg kell vetni a lábát. És ez az egyedüli méltó kiindulási pont, mert különben pitiáner ügyekből indul el a gondolat, és bizonyos részletügyekbe torkollik, s ilyen értelemben az egész mechanizmust sérti, és az idők folyamán ez az egész gondolatrendszer kiesik. Mi van azon esetben, ha az valahogy és valamikor mégis realizálásra kerül? Például a gazdaság és társadalmi szervezés bizonyos módszere a marxizmus, mely egy csomó dologgal nem foglalkozik, és egy csomóval szemben előítélettel van. Ezért bizonyos mechanizmusoknak, mint a teljesség részének leírására és esetleg azt megvilágító elméletére megfelelő lehet, de abban a pillanatban, amikor totális emberi problémákkal kerül kapcsolatba, konfrontáció lesz a vége, mert pontosan azzal szemben vannak előítéletes megoldásai, illetve nem is foglalkozik velük. Itt egy teljesen érdek alapon vett elméletről van szó, mely túlságosan primitív és vulgáris ahhoz, hogy a teljeset megközelítse, s éppen nagyszerűségében marad el attól a teljességtől, amelynek nem akármilyen foglalata az ember. Hogy úgy mondjam differenciált halmazelméleti alapon kezeli az egyének tömegét, ellentétben azzal a keresztényi gondolattal, hogy két ember távolabb van egymástól

mint a két világegyetem. Ami egy óriási fölértékelése az embernek. Ez igazi humanista gondolat. Na most az érdek elválaszt, ráadásul azzal a tudatosított, árnyalt véleménnyel, hogy pl. nektek, sokaknak azonos az érdeketek. Amit addig nem biztos, hogy azok fölismertek, nem biztos, hogy ilyen frontszerűen gondoltak végig az emberek. És ezek a frontok azután egymás ellen küzdenek. Ez egy küzdelemelmélet voltaképpen. Ezzel szemben pl. a kereszténység, mely a szeretet gondolatát és jelenlétét tette meg alapjává, ez a világegyetem távoli pontjain élő emberek kapcsolatteremtését, összehozását célozta. És ez nem kitaláció. Nem tudom, hogy hány alkalommal tapasztaltam, hogy micsoda vadságot lehet szeretettel lekezelni. Enyhíteni, felszabadítani. Ez a legmélyebb valóság. Csak egy elvadult szokásokban élő társadalomban nem lehet fogalmuk embereknek a szeretetről, mert az a legmélyebb valóság. Ezt tapasztalatilag tudom.

H.: Szeretném azt a szöveget folytatni, amit az elején kezdtem, mert remélem ennek kapcsán is visszatérhetünk majd arra, amiről most beszéltél. Megint a rossz kiragadásos módszert választom, most a „Századvégi ének” c. versből.

Azt írod:

*Hiába szörnyű koncotok
gyűlölködések is hiába
kígyó csörgésű szemetek
lármatok mindhiába
őrült étvágyatok akárhogy
gőgötök pribéketek kopótok
hazugság szövetségetek
akárhogy öl akárhogy
megél szívem mostmár magába...*

A „Magányos bálvány” c. versedben írod:

*Nincs kegyelem.
Megszülöm egykor a
hajnalt magam is.*

Vagy a „Végtelenem” c. versedben:

Nekem a végtelen
lomha kezes állat,
túlvilág-likain
fényévek rezegnek,
hozzám inni csuklik,
szeretni kihajol,
gyanúimat nézi,
kibőgi sorsomat.

Amikor a hitről, hitedről beszéltél, érintetted te is a végtelent, a teljességet, a mindenséget. Én a forradalommal, majd a bizonyos helyzetekben lehetséges választásokkal, cselekvési lehetőségekkel, valamint a saját életemben megélt végteleneddel egy dolog felé szerettem volna közelíteni: a szabadság felé. A kérdésem tulajdonképpen ugyanaz, mint az előbb, csak hát a versek után talán némileg módosul számodra, s talán konkrétabb. Pontosabban: mi a szabadság, mit jelent a szabadság lehetősége számodra?

Sz.: Egyrészt van a szabadság élménye, másrészt a szabadság lehetősége. A szabadság élménye számomra annak az ab ovo meglévő jóhitnek-létnek, e jóhitben-lét kifutási lehetőségének a megtapasztaltságát, ami egy jelenidejűnél lehetőbb, hozott élményen nyugszik. Ez tetten érhető olyan belső állapotban is, amikor az ember szellemileg átgondol, átérez bizonyos dolgokat. Például az ember sokszor beszorul önmagába, és csak ott képes szabadon lenni. A jóhitű szellem fut, szárnyal. Biztos minden nagy művészi alkotás, felfedezés, minden szent dolog, élet – történelmileg nézzük ezeket az alakokat – mélyén egy ilyen szárnyalásos és nem rombolásos szabadságélmény szunnyad. Ide tartozik az a belső lehetőség, hogy ezt fölérezze és érzékelje magában az ember. Ezen érzékelő képesség nélkül teljesen parlagi és lényegtelen dolog volna a szabadság élménye. Ennek is van ugyanis minősége. A másik, a szabadság lehetősége viszont ennek a futásnak, szárnyalásnak a lehetősége. Ugyanakkor van egy olyan vonatkozása ennek, amit máskor már érintettem, hogy a szabadság a választási és döntési lehetőség, hogy én megválasszam azt a kötöttséget, amit jónak tartok. Ez már egy konkrétabb

valami. Hogy például milyen szabadságélményei vannak az embernek. Én nagyon gyakran álmodtam azt az életemben, hogy repülök, hogy szárnyaim vannak, holott nincsenek szárnyaim, csak mintha a kezeim, a tenyereim szárnyak volnának. Érzem a karommal a levegőt, tartom a levegőt, préselem magam alá a levegőt, irtózatossá magasságokba szoktam fölrepülni, óriási zuhanórepüléseket végzek, kifejezetten lubickolok a levegőben, és olyan tájakat, városokat látok óriási sebességgel, melyeket soha életemben nem láttam. Ezek mind verőfényes szituációk, és mindig egy olyan bizonytalan érzéssel kezdődik, hogy megállok a hegy – mindig ugyanazon hegy – meredek partján egy hatalmas szakadék fölött. Onnan indulok. Először le kell magamat vetni a mélybe. És mindig úgy vetem le, mint aki nem biztos, hogy repülni tud majd, és mégis úgy érzem, hogy fogok repülni. És akkor megindulok, és egy bizonyos zuhanás után (tudom, hogy egy bizonyos sebesség kell ahhoz, hogy a levegő ereje felhajtóerővé váljon) homorítván elkezdem magam alá préselni a levegőt – furcsa, hogy ezt így elmondom –, és ezzel homorítván fölmegek. Sokszor olyat is álmodtam, hogy fekszem egy szobában, és pont ezt álmodom, és akkor hanyatt elkezdem a tenyeremmel finoman magam alá rezegtetni a levegőt mellyel megemelkedek álmomban. Így tartom magam, majd megfordulok, és a szobában a szekrénytetőre felrepülök.

H.: És valóban végzel ilyen mozgást alvás közben?

Sz.: Azt nem tudom.

H.: Tehát még nem sikerült ellenőriztetni.

Sz.: Még nem. De ezek csodálatos álmok. Ezek azok az álmok, melyeket vágyom újraálmodni.

H.: No most én ennek a vállalkozásnak, vállalásnak a mély emberi voltára vagyok kíváncsi. Pontosabban arra, hogy ember által betölthető, beteljesíthető-e egyáltalán az, hogy „megszülöm egykor a hajnalt magam is”, vagy akár az, hogy „nekem a végtelen lomha kezes állat”. És végülis ez az a pont, amelynél meg szeretném kérdezni, hogy ehhez a – véleményem szerint – az emberi létét meghaladó vállalkozáshoz mekkora segítséget nyújt egyrészt – s ez az egyik kérdésem – a hit?

Sz.: Itt valószínűleg az van, hogy a dolog mélyén van egy permanens rugózat. Én magam is gondoltam erre, hogy te jó Isten, mit írok én le?

Ezt nem akartam leírni, ez megszületett. Mint ahogy a mai napig sem tudom, hogy gyerekkoromban, amikor először írtam verset, mely egy iskolai dolgozat volt, s azt versben írtam meg, hogy azt miért írtam meg versben. Egyszerűen versben jött. Nagy ritkán írtam csak verset fiatal koromban. Egyetemista koromban többször előfordult. Egyszer köszöntőverset írtam a gimnáziumi magyartanáromnak hexameterekben. Az inkább kivételes eset volt. Milyen alapon kezdtem én pont őneki, aki a magyar nyelvnek csodálatos ismerője volt, éppen hexameterben írni? Pont őneki? Végülis dícséretet kaptam érte, mert olyan jól megcsináltam. Emlékszem megdöbben ezen. Ez olyan mint a repülés: milyen alapon vetem én magam le a mélybe? Milyen alapon hiszem, hogy utána föl fogok repülni? Itt valami mély rugózat működhet, ami az embert hajtja. Leírja, megcsinálja az ember, és utána kénytelen hű lenni ahhoz, amit leírt, amit megcsinált. Viszont az biztos, hogy megélem amit írok, mert az számomra – belül – valóság...

H.: Számomra azért hátborzongató a kérdés, mert ezt tulajdonképpen önmagam számára is föl tettem. Vagyis valamennyi kérdést önmagam számára is föl teszem.

SZ.: Na most hagy térjek vissza az elmeagyógyász Szondira, aki azt mondja, hogy életünk cca. 99%-ban meghatározott örökösödésünk okán, génjeink által. 1% van bennünk, amely módot ad arra, hogy akaratunkkal, döntésünkkel befolyásoljuk a sorsunkat, azonban erre általában csak azok az emberek képesek, akik képesek azt úgy, „olyan tárgyilagosan” átgondolni, magukat megvizsgálni és akaratlagosan változtatni, hogy föl ismerjék ami nem jó, és azt követni, ami helyes. Vagy egy önfelelt pillanatban bárki föl ismerheti, hogy valami szinte determinált a számára, holott nem jó, és akárhogyis, de ezt nem így fogom csinálni, holott szinte minden rejtett, tudatalatti vágy arra sorolná. Itt van az, hogy ha már az ember ezeket leírja – mert kijött –, mert megélte, hát nézzünk szembe vele. Lehet, hogy ezek – több mint valószínű – silány versek, de hogy megéltem őket, az biztos. Mert különben nem is írnék, sokkal jobb volna csónakázni a Balatonon. A Balatont nagyon szeretem, és a tengerre mennék inkább és nem nyűglódnék.

1981. MÁJUS 8.

A másik pedig az, hogy az évek során abból a munkálkodásból /?/, mindazokból a cselekedetekből, megszólalásokból, írásokból, ami az ember szellemi létével kapcsolatos, abból kialakul az embernek egy olyan társadalmi szerepköre, ahová mások besorolják, nem sajátmaga, hanem mások sorolják be, s végül az ember maga is így ismeri meg önmagát, hogy kicsoda is, micsoda is, miért van. Ez a szerepkör fölismeretté válik e perctől az ember számára. Mérlegre kell persze tenni, hogy hoppá ezt a szerepet tudom-e vagy nem. Volt bennem... nem félelem, nem, félelem az nem volt, felismerés: a helyzet felismerése. A helyzetnek, mikor egyszer csak megjelentek a kialakuló vélemény képviselői. Volt olyan például, aki azt mondta, hogy nekem egy magyar pártot kéne alapítanom. Fiatalember volt, 19-20 éves lehetett...

H.: A politikai realitások jó ismeretére valló ötlet.

Sz.: Hát persze ő maga is egy önfeledt pillanatában mondta, amikor vágatott a vonat Erdélyország felé, és az ablaknál álltunk és beszélgettünk, akkor buggyant ki belőle. Nem arról van tehát szó, hogy az illető nem egy meggondolt ember. Annál is inkább mert a családja is... az apja politikus ma, úgyhogy nagyon jól ismeri, mi van.. Nem, hát ez a lehetlenségnek ilyen túlcsapó ötlete.

H.: A gondolat persze szép, mindamellet, hogy nem lehet megcsinálni...

Sz.: Mindamellet, hogy nem vagyok politikus tudniillik a szó reális értelmében, tehát...

H.: Miért, mi ez a reális értelem?

Sz.: Hát arra születni kell, ahhoz alkat kell, erő kell, stabilitás kell.

H.: Meg valószínűleg az is hozzátartozik, hogy azok a tevékenységformák, melyek egy politikus életét kitöltik, vonzóak legyenek az ember számára.

Sz.: Így van, na de abban az esetben, ha van egy közösség és nem adódik jobb ember a közösség érdekvédelme és képviselete vonatkozásában, akkor óhatatlanul valakire ráhárulhat egy ilyen kötelezettség a közösség részéről. Aki nem született politikus, az bele fog ebbe halni. Megpróbál eleget tenni, de hogy kimerül benne az biztos, mert nem ilyen alkat. Oda egy minden helyzetben stabil idegrendszerű, vitálisan

megalapozott, minden helyzetet kibírni képes egyén kell. Azt kell hogy mondjam, művészi eszmefuttatással vagy képzelettel megvert, megáldott ember erre nem is való...

H.: Bár ennek éppen a magyar politikatörténetben vannak ellenpéldái.

SZ.: Sajnos vannak, számtalan baklövés...

H.: Most Bibó jutott eszembe, aki annak a megtestesítője lehet, amit most mondtál: amint ül a Parlamentben egyedül 56-ban, utoljára, az gyönyörű.

Sz.: Az megint jellemző, igen... Tehát ilyen értelemben nem érzem reálsan politikusnak magamat. Most az más kérdés, hogy diplomáciai érzékem talán van, és ez szerencsés lehet adott nehéz helyzetben. De valójában sosem szerettem ezt a csűrést-csavarást. A nyílt dolgokat szeretem. Ez talán abból fakad, hogy a művészi munka, az alkotómunka, az árnyalatok iránti rendkívül finom érzéket követeli, és ki is fejleszti az emberben, ha van erre mód az adott személyiség vonatkozásában. És így ez a hétköznapi életben bizonyos diplomatikus megoldásokat lehetővé tesz az ember számára. Na de visszatérve a kérdés lényegéhez: itt valójában másról van szó.

Előfordult az életemben, hogy végső elkeseredésemben arra gondoltam, bedobom a törölközőt, egyszerűen abbahagyom az egészet, kész. És akkor váratlanul megérkeztek ilyen fiatal emberek, csöngettek egy este, és bejelentés nélkül elkezdtek fölolvasni nekem mindenféle könyvekből olyan részleteket, amelyek arról szóltak, hogy xy mit csinált, hogyan szakadt rá ugyanez. Teljesen világos volt, hogy miért olvassák ezt föl nekem. Elszégyelltem magam, bár ők nem azért jöttek föl, hogy engem megszégyenítsenek, de én megszégyenültem a saját tükroemben. Emlékszem, feleségemmel együtt teljesen elképedve néztük ezt a szinte színjátékszerű drámai félórát, amikor némán bejön 5-6 ember, és sorban elkezdnek fölolvasni dolgokat, azzal, hogy ők nem szeretnének sokat kommentálni, úgyis tudom, miről van szó, s aztán szép csöndesen elmentek azzal, hogy nekik is megvan a gondjuk és bajuk.

H.: Mit olvastak föl?

Sz.: A Bibliából, Cecil Taylor vallomásaiból, aztán 1849-es, tehát a szabadságharc bukása utáni magánlevelekből, olyan tiszteket, akiket vágóhídra vittek Haynauék, s már tudták, hogy mi vár rájuk. Tehát gya-

korlatilag ilyen értelemben minden vonatkozás a spektrumba került. Ott volt a hit és az élet értelme, a szeretet ereje, az élet és a halál, a művészi és a parlagi, szóval minden. Ez nagy kő volt a mérleg serpenyőjében. Ugyanis, ha emberek ezt megteszik, akkor miért legyen én kishitű magammal szemben? Érdekes dolog. Meg kell mondjam, hogy egész életemben mindig azt éreztem, hogy az összes ember mind tudja azt amit én, és még annál többet is. És mindig megdöbbenett engem, hogy milyen más válaszokat kaptam, milyen durva és méltatlan válaszokat. De az sosem merült föl bennem, hogy ez talán azért van, mert talántán nem úgy van, ahogy én gondolom. Most valószínűleg e mögött az húzódik meg, hogy én borzasztóan tiszteltem az embert. Megmászhatatlanul. Eredendően óriási tiszteletet érzek minden ember iránt. Mindenki lényeg egy hatalmas dolog számomra. És így, bizonyos értelemben félreviszi a vélekedéseimet a társadalom vonatkozásában, mert miután ilyen pozitív elfogultsággal közeledek, szinte a magam számára is észrevétlenül, magamat kevesebbnek gondolom. Holott nem gondolom magamat kevesebbnek, engem ez nem nyomaszt, hanem őket teszem magasra. Azonban az érintkezések során mégiscsak egy nyomasztó érzés lesz ennek a következménye, mert nem úgy viselkednek általában, mint amit én föltételezek, és ez negatív következményekkel jár. Bizonyos fájdalmas felhangja van. Voltak olyan időszakaim az életemben, amikor úgy éreztem, hogy teljesen idegen vagyok ezen a világon, hogy totális félreértés van állandóan. Szóval nem érti senki a beszédem, hogy így mondjam. A beszéd alatt mindent értek, ami egy érintkezésnek a mélyén kimondatlanul van, mint lényeges dolog...

H.: Minden sugár...

Sz: Igen, valójában, ahogy például a jéghegy, egy tizede kint, kilenc tizede lent, az emberi kapcsolatok kilenc tizede része a szavak mögötti áramlások során formálódik és hat, és egy tizede az, ami végülis szavakat ölt. Ha a szavak az érzésünkkel valóban egyek, azt hordozzák, azt jelenítik-e meg, annak adják a dallamát, hogy így mondjam, mintegy a harmóniák tetején, az eredőt, a kódot – úgy rendben van. Ám ha nem, akkor rögtön védekezünk. Én mindig azt éreztem, hogy itt kiszolgáltatott vagyok az emberek többnyire másképp alkalmazzák. Más ami a mély-

ben van és más ami megjelenik. Legjobb esteben tehát spontánul és nem nyíltan. Ezek olyan élmények, melyek elgondolkoztatnak. Átgondoltatják a világot mindenféle komplexitási szinten. Miből mi lehet, mi tételvezhető fel egy bizonyos jelenségről. Mi annak az igazi valósága. Hozhatja-e azt, amit megpillantunk, fölfedezni vélünk benne, akár esztétikailag is (és ezáltal magasra értékeljük), akár pusztán belső törvényét illetően. Ez hatalmas élményhuzat, végigfúj az egész életemen, mert arra tanított meg, hogy minden jelenségnek megvan a maga természete, ami csak olyan, és nem más, és a fölismerés e világosságát, az azonosítást kellene tetten érni sokszor pillanatok alatt, és nemcsak akarva-akaratlanul, de tudva-tudottan is. Amikor éppen egy ilyen furcsa magamramaradottsági, kiszolgáltatottsági élményben éltem, élek még ma is voltaképpen..., hogy???

H: Ez az epizód, amit említettél, hogy becsöngettek hozzád, ez a horderejénél fogva lényeges, tehát ez egy változást eredményezett az életedben? Vagy mi volt ennek a jelentősége?

Sz.: Egyszerűen fölszabadította bennem a boldogságérzést, ez az igazság. Nagy erőt adott. Vagy azt lehetne mondani, azokat az erőket, amelyek nyilván megvoltak, mert a lelkierőm az állt a maga lábán – de azt hogy mégis mi „nem stimmel”, arról itt valamiféle útmutatást kaptam. Valami olyasmit, hogy voltaképpen jól gondolom, jól érzem. Nekem igazságom van! Csak egyszerűen nincs sorsom, vagy nincs rám szükség, vagy zavaró lettem...

H.: Csak zárójelben: ez már neked szólt? Te már az a Szabados György voltál, aki most jött? Azért jöttek hozzád, mert tudták, hogy ki vagy, vagy pedig egy teljesen véletlen becsöngetés volt?

Sz.: Nem, tudták, mert akkor már...

H.: Mikor volt ez?

Sz.: Olyan 76 körül? 75? Igen, kb. akkor, mert akkor építkeztem itt, és iszonyatos romhalmaz kellős közepén érkeztek ide: malter, pizok, kosz, stb. És ennek a kosznak a közepén volt mindez. Azt lehetne mondani, hogy a maga csöndjével, belső csöndjével valami modern színházi misztériumjáték volt, és akkor... Hát például fölemlíthetem azt is, hogy én nagyon régen, többször is vittem lapokhoz verseket. És mindig egy

olyan furcsa keserőséget okozó vége volt ennek, mert kibicsaklott mind-egyik. Elvittem Simon Istvánhoz, Pilinszkyhez, Rónaihoz, ilyen emberekhez, és mindhárom ember kifejezetten tett értem vagy tenni akart, jó véleményük volt az írásaimról, de vagy elvesztek, vagy valaki más visszaküldte amíg x éppen nem volt a szerkesztőségben, vagy meghalt, mint például Rónai. Simonnál volt egy ember, aki irtózatossággal vitakozott ellenem a Simonnal. Simon nagyon elfoglalt ember volt, bármilyen ígéreteket tett (és tényleg szeretettel és akarással kifejezetten személyesen dobta be magát), de amikor nem volt ott, akkor mindig postán visszakaptam sorra az anyagomat (a nevét nem említem), kommentár nélkül. Ez elég sokáig így ment, és én aztán nem is forszíroztam tovább. Megszülettek, mindig megszülettek a versek, és azokat én szépen legépeltem még csak elő sem készítettem, csak hogy le legyenek gépelve. Tartottam és tartom az íróasztalomban. És az volt számomra megdöbbenő, hogy Jékely, akinek egyszer kezébe került egy versem, milyen levélre ragadtatta magát. Életre szóló, az a 15 mondat. A hitelét az adta meg, hogy ő fölöslegesnek tartotta leírni a dicsérő véleményét, vagyis hogy minek írja ő, amikor én úgyis tudom magamról. Ez volt a legdöbbenetesebb sor. Ezek után azzal fejezi be, hogy bízzak, de senki másban, csak magamban. Na most, azt hiszem, hogy ennél orrbaverőbb dolog nem köll. Ez nagy dolog egy Jékelytől, aki bizony szarkasztikus is tudott lenni, aki hallatlan avatott nyelvész, nagyon mélyremenő, mélyreásó. Nem tudom, mennyire ismered a verseit...

H.: Az életművét nem ismerem, csak néhány versét meg a fordításait, amelyek egészen csodálatosak.

Sz.: Döbbenetes dolgokat írt le... Nem méltányolják eléggé ezt az embert. Ezek apró dolgok, amik kellő pillanatban jöttek. Ezen kívül nem mondhatom azt, hogy bármilyen elismerést vagy biztatást kaptam volna bármikor. Ha lehet mondani, hogy mi az ami miatt egyáltalán alkotással foglalkozom – akár zenei, akár irodalmi értelemben –, azt lehet mondani, hogy kizárólag azért, mert amióta lépegetek, ez az életformám. Ha ez nincsen, akkor nem vagyok. Egyszerűen ez van. És mindegy az, hogy hol vagyok, meg mit csinállok, én akkor is mindig, mindenütt ezt csinálom. Hiszen az orvosi meg mindenféle más mun-

kám is, bőségesen lefoglalta az életem nagy részét – ezt nem rossz értelemben mondom, mert az ember egy életen át gyógyít: hangokkal, mondatokkal és ha lehet injekciós tűvel, és ha lehet pszichés ráhatással is, de amikor kiléptem a rendelőből vagy éppen betegekkel foglalkoztam, nem tudják az emberek, hogy közben mi minden lendült át bennem. Hány verssor fogalmazódott meg vagy pattant rögtön, rándult össze. Például a villamoson, míg átmentem az egyik munkahelyről a másikra, nemegyszer megírtam egy verset. Ez egy ilyen permanens dolog, így született meg gyakorlatilag egy vers. Amíg elmentem egy helyre, végigmondtam 25-ször azt a verset, amit előző nap írtam, azért, hogy a fülemmel is kontrolláljam, hogy jól vannak-e fűzve a szavak, hogy egyben milyen auditív csengésű is a magyar nyelv természetét illetően. Ami a legutóbbi néhány hónapot illeti: itt már egyértelmű a helyzet, és ezért is léptem kijebb az egészségügyi feladatkörből, foglalkozáskörből, mert most már teljesen ezt kell csinálnom. Tehát a hit megkapja a maga biztatását. Én így tudnám a két legfontosabb dolgot összekapcsolni. Félve ugyan, de mindig vizsgáltam az életemben, hogy amiről én azt hittem, hogy így van, így kell, annak megjön-e a biztatása az életem során valamilyen módon, és mindig attól féltem, nehogy biztatásnak értem, nehogy én akarjak biztatásnak látni, érzékelni egy-egy apró dolgot.

Nekem az a felfogásom, meglátásom alakult ki, hogy ez az egész világ, ami létezik, valahol egy zárt rendszer kell, hogy legyen. Bármilyen történik, annak megvan a maga következménye és megvan a visszahatása, sőt annak a jelenségnek, indítéknak természete és célja szerinti visszahatása következik mindig be. Az át- illetve a fölértékelés egy bizonyos minőségi fokán ez világosan látható, fölfogható. Akár úgy, hogy az anyag és energia megmaradás törvénye is csak akkor állhat a lábán, ha egy zárt rendszerről van szó. Most ennek minden komplexitási fokon megvan a maga jelenség-folyamata. Ahogy a Weöres Sándor írta – nem szó szerint mondom –: ahogy valahol meghal valaki, másutt egy csecsemő megszületik. Szóval az egyensúly nem bomolhat fel, mert annyira zárt és tömör, hogy ahogy valami tovább mozdul, annak az összes többi helyen is megvan az „elmozdulata”. És ilyen módon figyelem én ezeket a biztatásokat. Szóval: mikor valami történik bennem – most természetesen a lelkileg,

szellemileg fölfogható, megrázóbb eseményekre gondolok –; abban az esetben, ha bizonytalanságot érzek: várok. És az vagy kihullik, vagy megkapja a maga biztatását. Ezek élményszerű dolgok, nehéz erről beszélni, de vannak. Az emberi élet minőségéhez, egy élet működéséhez hozzátartozó valami, még ha nem is figyelünk rá, úgy, mint egyéb dolgokra. Működik. Újra azt kell, hogy mondjam, abból a „betegségből”, abból az alapállásból nem tudok kigyógyulni, s ez valószínűleg természetemből fakadó dolog, hogy az emberek jók és gazdagok, csak elrontják magukat. Ez egy megközelítési gesztus... Egy elemezhetetlen megközelítési gesztus. Azt hiszem, hogyha valaki valóban meg tud szólalni – ezen nem egy kiabálást értek, hanem azt, hogy mindkét oldalon megszólalásnak tűnjék, tehát akik hallják, azok is úgy vélik, hogy ez „megszólalás” volt –, akkor nem is indulhat ki más alapállásból, mert az a 9/10 ami a megszólalás alatt átsugárzik és megérinti azt, aki hallgatja, az eldönti a megszólalás igazságát, és aszerint fog a hallgató visszaigazolni, dekódolni.

H.: Úgy fogalmaztam az előző kérdésemet, hogy mit jelent az egyrészt a mindenséggel való kapcsolatodban, hogy hites hívő ember vagy. Másrészt azt szeretném megkérdezni, arra vagyok kíváncsi – ami már most is szóba került –, hogy hogyan illeszkedik az életedbe, mit jelent számodra az, hogy folyamatosan alkotó ember vagy, mégpedig különböző ágazatokban: zenében és irodalomban egyaránt.

Sz.: Én az alkotás lényegét a magam vonatkozásában a magatartásban látom. Abban, hogy az emberi személyiség egésze mit sugároz, mit jelenít meg, milyen jelenségként képes jelen lenni és hatni. Ezért rendkívül nagyra becsülöm bizonyos szenteknek az alakjait. A legnagyobb emberi jelenségeknek gondolom őket. Tudom, hogy ez tökéletesen korszerűtlen ma, de úgy érzem, hogy ez a legkorszerűbb. Úgy érzem, hogy az egész 20. század végi tévedésözön mélyén az ilyen alakok ellehetetlenülése húzódik meg, s ez szinte negatív szimbóluma az önmagából kifordult, kiürült világnak. Egyszerűen nem becsülik ezeket az embereket. Nevetségesség és a ráaggatott pejorativitás szemléletével emlékeznek róluk, gügyeségükről, gyagyaságukról, és nem veszik észre, micsoda hallatlanul harmonizált és felülemelkedett, már-már lebegő belső világ-

nak voltak ők a megtestesítői. Most a mindenséghez való hites viszonyom volt az első kérdés?

H.: Igen, és ehhez kapcsolódik ez is: hogy az alkotás, a folyamatos alkotás mennyiben szükséges, milyen szerepet játszik a mindenséggel való permanens viszonyodban? És hogy milyen is ez az alkotás egyáltalán?

Sz.: Időközönként bennem egy olyan Isteni, abszolút jó, szép, mondhatnám gyönyörű és aranyos ragyogó tiszta érzésnek indulata vesz erőt, hogy egyszerűen úgy látom a környezetemet, mint mosolygó tárgyak özönét, és úgy érzem, hogy ez egy csodálatos együttes, és mély jó értelme van az egésznek. Ez csak úgy lehetséges, hogy attól függetlenül, hogy a szüleim elváltak, és olyan gyerekkori élményeim voltak – például a világháború – amit 5-6 éves koromban éltem végig, és hát túlságosan jó memóriájú ember lévén túlságosan is megtapadtak bennem – szóval a rendkívül sok negatív élmény ellenére megmaradt az egységérzet, és az értelmemet is csak az elégíti ki, ha egységben látom a világot. 42 éves vagyok: nem adhatom meg azt a luxust magamnak, hogy ne egységességében, ne értelmességében lássam a világmindenséget. És miután az egész teljességet totálisan értelmesnek érzem, vallom és fogom fel, átérezhetőnek – és itt ezen van a hangsúly: mert még nem tudunk mindent, sőt szinte semmit, de átérezni azt tudjuk! –; úgy látom, hogy ennek az egésznek van egy alfája és omegája, egy megoldó képlete, ami egy mindent magában foglaló legnagyobb minőség. Miután nincsen, nem lehet képzetem az embernél esetleg magasabb minőségről, hiszen egy totális, teljes minőség nyilvánvalóan magasabb, hiszen mi partikuláris jelenség vagyunk ebben a világban: magas minőségű partikuláris jelenség – ezért nem tudom más alakban elképzelni ezt az abszolút nagyszerűt mint valamiféle emberi formájú dologban. Biztos, hogy nem így van, de én nem tudom másban elképzelni. Ez mindjárt azért is jó, mert példaszerű. Olyan nincs, hogy az ember olyat képzelne el, ami nem valamilyen tapasztalásnak egy kombinációja. Csak a lehetőn keresztül lehet a lehetetlent érzékelni.

Azt mondják, hogy emberarcú? Hát emberarcú! Ha azt mondjuk, hogy az ember a maga képére teremtette Istent, és nem azt mondjuk, amit a keresztény vallás, hogy az Isten maga képére teremtette az

embert, akkor is áll a dolog! Hát nem?! Azáltal áll, hogy természetesen nem tudom ezt az abszolútumot elképzelni másként mint *minimum* embernek. Mert ebben a komplexitás-sorozatban, minőségi sorozatban, amit a világ vizsgálata során magunk számára mint formába foglalt ismereteket megtudtunk, fölmértünk (közösség, állat, ember), ezen belül az ember a legmagasabb minőség. Én emberarcúnak képezem ezt a minőséget és kész! De igenis a személyem személyes segítségre vágyik. Még a kutyában is vélni ilyesmit. Mert az ember nem rébuszt, sötétséget, homályt akar, hanem világosságot! Ha nem ezt akarjuk, rossz irányba haladunk és elveszünk. Ennek aztán megvannak a maga pszichológiai következményei a depressziótól egészen az öngyilkosságig. Tehát igenis a megfogható, a konkrét dolgoktól fogva vezet az út még a lehetetlenhez is. Ám minden mégis mindig felülről. Ennek belső közérzetével. Tehát valójában az én mindenséggel kapcsolatos dolgom így avattatik be. Ez jelenti azt, hogy minden iránt valami érzelmi egységen keresztül vett kapcsolat köt. És ez számomra valami rendkívül közeli, baráti vagy testvéri viszony. Mélységesen szeretetteli viszony. Ezért aztán borzasztóan megszenvedek mindent, ami nem ilyen. Ez főként emberi dolgokra vonatkozik. Hisz a többi akarattalan. Ha ilyennel találkozom, egy kegyetlen, gyilkos, nagyon rossz közérzetet támasztó, riasztó hatást kap az ember. És sajnos nagyon sokszor találkoztam ilyennel. Ilyenkor külön gond, egyrészt, hogy hogyan lépjen túl ezen az ember, másrészt, hogy hogyan tudja a hatást okozót mégis beavatásba vinni. Tehát visszazelidíteni, visszahozni ebbe az együtteségbe. És ezért például számomra a Nap mellett a Híd a nagy szeretet-jelkép. Végtelen nagyra becsülöm a keleti, japán képzőművészetben a hídnak a kiemelt, különös és tudatos szerepeltetését. Mindig nagy téma és motívum a híd a japán festészetben. A mi történelmi szerepünknek is érzem a hidat. A szónak...

H.: Mit jelent itt a „mi”?

Sz.: Mi, akik itt élünk a Kárpát-medencében. Mondjuk azt, hogy a magyarság, persze tágabb értelemben véve. Nem faji értelemben. Az is ott van a mélyben valahol, fene tudja, hogy hol, de ezt az egész alakulatot értem. Nem egy ilyen kishatárforgalmi kultúra értelmében, hanem

mélységesen kultúrális, nagy kultúrális tömbök nagy történelmi értelmében. Ehhez csak egy adalék az Ady féle komp ide-oda, ami alatt ő elsősorban azt értette, hogy mi hova csapódunk. Én a kompot sokkal jobbhiszeműbben és nem annyira a viharvert önféltés szempontjából érzékelem. Tehát nem úgy, hogyha ott lőnek, akkor ide megyünk a komppal, ha itt, akkor oda. Hanem a hidat, ami eszmény, és a kompot, ami egy sajátos módszer is, egy új világ vonatkozásában látom, ahol a dolgok már nagyon mélyen és tömegesen érintik meg. Ezt nem kell magyarázni, ez a XX. század nagy nyilvánvaló gondja: az eltömegesedés, a hatalmas tömegszaporulat. Ami azt jelenti, hogy – kvázi – összeérnek a bőrok, és ez vagy pozitív vagy negatív indulatot vált ki. Tehát vagy veszekedés lesz belőle vagy szeretet. Attól függően, hogy a neurózis úrrá lesz-e, vagy nem. Ebben a vonatkozásban úgy érzem, hogy drámai és tragikus kor előtt állunk. A mindenséggel kapcsolatos hites viszonyom... nos, úgy érzem, hogy nehezen kerülhető el egy nagy szarvashullás a világban. Egyszerűen a túlszaporodás, a fölhalmozott dolgok egyenlőtlensége, a népek vállalásának, magatartásának egyenlőtlensége ..., ami öntörvényszerűen alakul. Mert addig míg a különböző kultúrák elszeparálódtak voltak, élte mindenki a maga életét, még ha voltak is összekoccanások, de most arról van szó, hogy nem elszeparálódtott világban élünk. Az, hogy Idi Amin Dada mit csinál, a svéd béke-mozgalom állását is befolyásolja. Egy repülőgép-eltérítést valahol a Közel-Keleten francia rohamcsapatok intéznek el. És Magyarország számára az, hogy bizonyos országokat megsegítsen, egyszerűen akár beleszakadunk, akár nem, mégiscsak nemzeti érdek. Mert jelenlétünket kell, amilyen területen csak tudjuk, bizonyítani, hogy vagyunk, és lehetőleg nem azzal, hogy fegyvereket szállítunk. Mert a történelemnek is van bizonyos erkölcsi ítélőszéke.

H.: Előbb említetted a szenteket, kikre ma a hivatkozás látszólag anakronisztikus. Mely szentek és mely vonatkozásaik azok, melyek ma, számunkra, számunkra legfontosabbak?

Sz.: Szent Ferencet nagyon szeretem, mert ő elmerült a maga idejében, mindazokban a félrevivő cselekedetekben, melyek végülis megmutatták számára azt, hogyha a kíváncsisága a világ tulajdonsága, léte csak a

mélység felé sarkallja, az az út a bomlás felé visz, ott nem tud meg semmit, az nem elégíti ki. Mert állítom, hogy az embert csak egy, a dolgok értelmét összefüggését, ezek felismerését adó élmény garantálja. Az elégíti ki az ember kíváncsiságát igazán, az ad olyan élményt ami élteti és tovább dobja. Ő egyszer csak fölfelé irányult. Megtalálta azt, hogy a mind magasabb, mind általánosabb, mind absztraktabb fölérzések megadják a maguk magyarázatait, és igazolják a dolgokban lévő azonosságot. Minél magasabb rendű gondolatról van szó, annál jobban kiderül, hogy a dolgok egységesek, összefüggenek. Ilyen értelemben a félelem is annál kisebb az emberben. Ez a XX. századi szorongás amiben most vagyunk, abból adódik, hogy elveszett az egységességnek a jóhiszeműsége, a nagyvonalúság, az hogy valaki pl. megsért valakit, vagy próbálkozik valakinél valamivel – eléggé elvontan mondom, de talán kiderül, hogy miért – és utána kiderül, hogy rosszat okozott, és ezt utóbb áthidalja, föloldja – ez a magatartás megszűnt. Ma az van, hogy próbálkozok valakinél valamivel, s hogyha kiderül, hogy megsértettem, akkor ehhez immár konzekvens leszek, ellenségemnek tekintem. És persze a másik is engem – ab ovo – ellenségének tart, de én nem vallom be, hogy én vagyok a hibás, és a végső lépést a kiegyenlítésért nem teszem meg, amivel még tetézem is a bajt. Ennek a sorozatait éljük ma. És ezért félek, hogy ennek a vége mindenképpen szarvashullás lesz. Na, most ez az, amire azt mondta Ady, hogy a Mese meghalt. Bennem azonban él a Mese. És azt hiszem, hogy sokakban él, és ezért sokan szenvednek ettől a lecsupaszodott, váladékozó világtól. Szent Ferenc fölérezte ezt a dolgot. Ezért tudott olyan közel jutni minden élőlényhez: a legriadtabb, a legvadabb állathoz. Számomra teljes realitás, hogy egy farkast megszelidít, vagy, hogy a madarakkal beszél. Én láttam embert a Blaha Lujza téren, akinek a vállán és a karjain madarak ültek. Az állatokban nagyon erős az a bizalom, 9/10, és ők nem tudnak azon a nyelven beszélni, amin az ember. Ők csak arra a 9/10-re támaszkodnak, és az a jóhiszeműség, ami bennük megnyugtatót kapott, az az emberi világban is létező valami. Csak mi nem szállunk egymás karjára, vállára, csak a szükségletek kielégítésére gondolunk és nem ennek az egységes világnak a jóhiszemű működésében, hitében. Ha így gondolnánk, akkor a másik kedvében

akarnánk járni, és nyugodtak lehetnénk, hogy a másik is ezt akarja. Ebből a szempontból a keleti vallások és magatartásformák sokkal magasabb rendűek és jobbhiszeműek, mint ahová Európa jutott. Szent Ferenc ezt tökéletesen felfogta és meg merte tenni azt a hallatlan forradalmi lépést, hogy ezért kivonult a társadalomból, és mint természeti ember bizonyította azt, hogy a halakat és madarakat eltartja az Isten, ti miért vagytok kisebbek náluknál? Ti miért féltetek – mondja a Biblia – titeket nem fog eltartani az Isten? Ezt ki lehet forgatni, ahogy manapság ki is forgatják, hogy a sült galamb nem repül a szánkba, tehát nincs Isten. Ez hamis tanács. De azt elfelejtik, hogy azok a halak és madarak mi mindent tesznek azért, hogy megmaradjanak, pontosan teszik a dolgukat, és így tartja el őket az Isten. A probléma itt valójában az, hogy az ember akar az Isten helyére kerülni.

Aztán magyarországi Szent Erzsébet például. Miféle csodálatos ember lehetett az, aki tényleg minden rossz és nevetségesség ellenére mindenét adta oda a szerencsétlen embereknek, akik magatehetetlenek voltak és mélységes hitéből, nem a klérus iránti elkötelezettségéből, hanem ennek az egész mentalitásnak átérzettségéből fakadóan érezte azt, hogy ahol hiány van, oda át kell csoportosítani a többletet, mert hiba van a dologban. Ez a mélységes hit, ami őt a jó megvallásában tartotta, nem gátolta meg őt, hogy mint jó szerető éljen a férjével, akivel csodálatosan szép, harmonikus szerelmi viszonyban volt. Ez különösen tetszik nekem. Ez a nem elfuserált asszonyi szeretés. Az, hogy érezte, hogy az erotika, a szerelem ugyanúgy az isteniség része, s nem tabu dolog.

Aztán Avilai Szent Teréz. Bizonyos gondot okozott nekem az ő élete. Tudom, hogy korának egyik legszebb asszonya – bocsánat: nem asszonya –, nője volt. Hercegi, királyi kérői voltak. Korának egyik legokosabb embere is volt, ugyanakkor lovagregényeket írt – mégpedig nagyon jól – ami nem más, mint korának ponyvája. Tehát volt benne huncutság is, vagányság is, hogy így mondjam. S aztán beáll apácának és bekerül egy rendbe, ahol mindenki kurválkodik, és akkor kiválik, és egy olyan szigorú rendet alapít, engedélyt kap rá, ahol megreformálja és megújítja az egész középkori kereszténységet, nemcsak a dolog női vonulatát illetően. A megoldás az a mélységes őszinteség (hát lehet-e másképp nagy életet

élni?), hogy rájött, nem tud kompromisszumot kötni egy bizonyos minőség alatt. Számára ezt a jóhiszemű közérzetet megbontja egy bizonyos minőség hiánya. És nyilván olyan nagyszerű alak volt, hogy csak egy abszolútumszerű tökéletesség tudta betölteni. Ne felejtjük el, hogy a nő mindig a betöltésben gondolkodik. Ő az üreg. És rájött arra, hogy a Földön nincs olyan minőség. Ez tiszta képtelenség, micsoda hülyeség ilyeneken gondolkodni – mondom én, mondjuk mi. Holott nem, mert ez a mélységesen hű idealizmus az, mely az embert jó karban tartja. Ami kisugárzik, és így az embereket is jó karban tartja, hiszen megvan a maga nevelő és embereket fönttartó hatása. A tartást garantálni. És ő volt olyan nagyszerű, hogy végigjárta ezt az utat. Tehát amikor kurvásokodtak az apácák – ő kilépett. Én igazán boldog házasságban élek, három gyermekem van és azt a szerelmi boldogságot, amiről az előbb Szent Erzsébettel kapcsolatban beszéltem – megélhetem, meg is éltem. De a lényeg egy lelki harmónia, feszülés, és ahhoz kell illeszkedni mindennek. És így kell, hogy az ember csinálja a dolgát, így kell beszélni, mértéket tartani, például abban, hogy adott pillanatban nem szólok semmit, mert visszatetsző volna akár a jót kimondani. Fura, de így van. Legtöbbször csak indirekte jelenhet meg a jó. A jobb, a nagyszerű dolgoknak mindig csodaszerűen kell megjelenniük. A csodaszerűséget abban látom én, hogy váratlan. Nincs mögötte tetten érhető akarat, hanem csak magánvaló létezés. Az viszont van. Ha kinő a földből valami, és de facto ott van, akkor elfogadjuk: s ez lehengerlő. Mindig a ténytyszerűség az, ami mindent létrehoz és hat. Az emberi természethez egyre sűrűbb gyanúper is tartozik – minél fejlettebb társadalomról van szó annál inkább, s annál inkább kell vigyázni arra, hogy a jobb dolgok, a nagyszerű dolgok valóban realiztikusabbak, ténytyszerűek legyenek. Gyanúpertől mentesek és nem manipuláltak, mert abban a pillanatban elveszítik hatásukat és kidobjuk az igazat az ablakon... Érdekes módon Avilai Szent Teréz későbbi művei – például a Belső várkastély – olyan művek voltak, melyekből kiderül, micsoda nagyvonalú szellem. Borzasztóan szeretem, rendkívül nagyra becsülöm a nagyvonalúságot. Ő is éppen ezért tudott hallatlanul nyíltan írni olyan emberi dolgokról, melyek teljesen természetesek az életben, és melyeket legyőzni nem is

kell, csak a természetes helyükre helyezni őket. Különben elvész oly csekély hatalmunk is a dolgok felett, melyek fontossági sorrendben sokkal előbbrevalóbbak. Én azt hiszem, ha van titka az élet „művészetének” – itt most nem a szó elmarasztalható kiszólását értem ez alatt, hanem talán egy Buddha-szerű élet gondolata motoszkál bennem –, úgy az nem más, mint a dolgok kezelésének, látásának, értékelésének a helyes rendje. S ha ez a rend fölborul, ha ezek a belső viszonyítottságok összegabalyodnak, akkor egy hibasorozat indul meg, mely éli a maga életét... Ki még ilyen szent? Talán volna más is, de azt hiszem, ők azok, akik a legtöbbet jelentik. És talán még Szent Ferenc szerénysége az – ami szerénység és szegénység – s ami nem más, mint az arány és a mérték ismerete. A totális teljes minőség arányrendjének érzékelése, felérésének képessége. Aki ebből kilép valamilyen indulat, szenvedély vagy kívánság felé, óhatatlanul viselnie kell annak következményeit. Itt utalnék arra, hogy ez a személyiség és a személyes minőségű lét művészete. Az átértékelhető befogható mindenség művészete. És ezt csak megpróbálhatja az ember magyarázni vagy szavakban átadni. S ez éppen érzetszerűségénél fogva nem nevezhető egyszerűen csak filozófiának. Ez több mint filozófia. Ez igen magas minőség a Genézisben. Mert Élet.

H.: Bár a most következő kérdést későbbre szántam, de tovább már nem halogathatom, annyi utalás történt már rá, akár a természeti ember, akár a kereszténységből hiányzó szépség, akár az emberi teljesség kapcsán. Szerintem, most már tudod, mire gondolok: a keleti kultúra, a keleti vallások szerepére az életedben. Pontosabban azt szeretném kérdezni, hogy mindez milyen perspektívákat jelent számodra a mostani életedben? Tehát a keleti kultúra ismerete és az ennek révén fölfogható, érzékelhető, megismerhető világ, elsajátítható világlátás és etika.

Sz.: A kisebb gond az enyém. Ahogy mondani szoktam, amikor még Mao Ce Tung élt, akkor ő, Kennedy, Hruscsov, De Gaulle, és hát sorolhatnám tovább, kitűnően megérthették volna egymást egy társaságban, s ugyanakkor Mao Ce Tung egy beosztottját – érted?! – farba rúgja. Holott az az ő tanainak az embere. És az egy társaságban egymást kitűnően megértő, de más tanokat valló emberek a fullajtárjaik, a lent lévő szolgahad révén kerülnek konfrontációba és „nyírják egymást”.

Ilyen bice-bóca hasonlattal mire is gondolok? Arra, hogy én hiába gondolok át egy vélekedési rendszert vagy egy felfogást. A történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy mindig a harcos mohamedán meg a harcos kereszténység azok, tehát az ideologizált és ideologizálható vallások azok, amelyek szörnyű következményeket okoztak. Nekem az szimpatikus a keleti vallásokban, hogy azok sosem politizálódtak el. Azok átítatták a hétköznapi ember életét ugyanúgy, mint a nem hétköznapi körülmények közé került ember életét, vagy akár egy történelmet formáló alak életét, és nem a politikai akarat vonatkozásában, hanem a mindennapi élet gyakorlata vonatkozásában. Ez volna az egyik dolog. Ilyenné kellene tenni a hitvilágot vagy – minek nevezzem – vallásosságot vagy magatartásosságot. Az, hogy minden belőlem való, minden egyívású velem. Mindenhez mélységes érzelmi közöm van – ez az alapérzés ugyanúgy megvan a keleti vallásokban. A mozgásuktól kezdve a tárgy elrendezéséig éppen ezért ők mindent a legnagyobb figyelemmel és esztétikummal kezelnek. Az volna tulajdonképpen az én reményem, hogy az emberek megértik: a vallások közötti különbségek nem igazi különbségek. Hanem a butaság következményei. Sőt! Ezt jószerével még a geológiai környezet is előlegezi. És az örökölt képzetek. A festmények különböznek, hogy így mondjam, de a belső indulataik, vélekedéseik valójában nem. Azonosság van közöttünk. Ebből kellene kiindulni. Ezért minél mélyebben éltem át a kereszténységet vagy a buddhizmust, annál inkább érzem azt, hogy sok tekintetben azonosak. Szinte azt kell, hogy mondjam, az egyik női lábnyom, a másik férfi lábnyom. Erre mondhatjuk, hogy ohó, micsoda különbség! Igen, de mind a kettő lábnyom, és mind a kettő emberé! És hát: én egy nőt szeretek, ő pedig egy férfit! Érted a gondolatot, talán elég érzékletesen mondtam? De mondom, félek attól, hogy éppen nem ez lesz. Hogy kialakul-e mostanság valami közös, újszerű képződmény: erre nem tudok mit mondani. Bennem ez megoldott dolog, így másban is kialakulhat. Úgy érzem, hogy bennem kialakult. Attól függetlenül, hogy számomra elbűvölő az egész zsidó-keresztény vallási alap és az evangélium, és maga az a mélység, költészet és igazság, ami abban foglaltatik, s azok a csodálatos pszichológiai helyzetek... Az utolsó éjszaka például a Getsemáné kertben: pszicholó-

giallag a legmagasabb élmények egyike, ha nem a legmagasabbrendű élmény. Ezt minden ember átérzi, aki csak egy kicsit is kiválik, az adott közösségekben belül magasabb minőséget él meg, s ezt bámulva nézik az emberek, akihez csatlakoznak ugyan, ám ő mégis magányos. És hát sorolni lehetne a példákat, például a távozz tőlem sátán gesztusa. Látványosan nem idetartozó példa, amit most mondok, pedig mélységesen idetartozó: ha bárki le akar szokni a dohányzásról, csak ilyen módon fog tudni. Távozz tőlem sátán. Valami ilyen fejedelmien öntudatos nagyvonalúsággal. Vagy, hogy valaki ránézésre tudja, hogy X-nek mi a dolga, mire alkalmas, milyen alkat. Hogy olyan bámulatos, tiszta, hites és erős tekintete van, olyan lelki, szellemi ereje van, hogy azok az emberek rögtön teljes önfeledtséggel végzik a dolgukat. Magyarul: ahogyan kiválasztotta a halászokat, az annyira elemien egyszerű, hogy gyakorlatilag – ahogy az előbb említettem – a mérték és arány igazságrendjében benne van. Számomra – ha egyáltalán szabad ezt így megemlíteni – a keresztény és keleti vallások megtermékenyítő kapcsolata az, ami szükségesnek mutatkozik.

H.: Éppen ezt szeretném kérdezni: egyszer azt mondtad, hogy számodra a művészeti alkotásban is igen fontos, egyik célod, hogy megpróbálj valamilyen összhangot teremteni a keleti és nyugati kultúra között. Ezért fogalmaztam az előbb úgy a kérdésemet, hogy esetleg az milyen perspektívát jelenthet számodra. Konkrétan: mit jelenthet ez a törekvés számodra az alkotásban?

Sz: Elsősorban azt, hogy bármilyen hangi vagy fogalmi képlet, ami fölbukkan bennem, az mennél jelentésszerűbb legyen. Itt a dolog annyiban kétoldalú – tehát keleti és nyugati vonatkozású –, amennyiben élőlényyszerűnek kell lennie ahhoz, hogy méltó legyen és annyiban keleti, mert a keleti mentalitás szerint minden, ami az igazságot hordozza, az sallangmentes a szépségben, tehát abszolúte funkcionális, mert lényegi szépségben kell, hogy megmutatkozzék. Annyiban Isteni. De ennek konkrétan, és a csinálmány bármi gyanújától mentesnek kell lennie. A jelenségszerűség vonatkozásában mondom ezt. Annyiban nyugatias, vagyis a keresztény kultúrához kapcsolódó, európai, hogy ugyanakkor képes felvillantani bizonyos – nagyon rossz szó ez, nem találok jobbat – tendenciát: a transzcendenciának a vonulatát. Vagy

megtenni egy ilyen lépést. Vagy hatni ez irányban. Én az európai kultúra és egyáltalán a keresztény tanítás egyik leglényegesebb részének tartom a transzcendencia gondolatát, vagyis azt, hogy a világ minőségi irányban törekvően folyamatos, és Krisztus alakjában fölmutat egy olyan alakot, aki ennek a lehetőségét bizonyítja és hitelesíti. És ez az embert magával sodorja. Ez a keleti vallásokban nem szerepel.

H.: Váltani szeretnék, és ezzel egy nagyon nehéz kérdést föltenni, de még mielőtt ezt a kérdést megfogalmaznám, egy másik kérdést – egy alkérdést – is föl szeretnék tenni azzal kapcsolatban, amit most említettél. Azt mondtad, hogy életed különböző szakaszaiban különböző szerepeket tulajdonítottak neked, és itt egy politikusi szerepet említettél, melyet nem tartasz magadra nézve jellemzőnek. A kérdésem az, hogy melyek azok a szerepek, melyeket életed különböző szakaszaiban, különböző helyzeteiben neked tulajdonítottak és miért nem tartottad önmagadat ezekkel a szerepekkel azonosnak.

Sz.: Azt, hogy mik ezek a szerepek – nem mondom meg. De hogy miért nem, azt megmondom: azért, mert az, hogy az ember milyen szerepű – tehát, hogy kicsoda –, vallom hogy mindenkinek oka van, hogy megszületett, legföljebb nem él vele, az nem az én akaratom függvénye, hanem egy ezerszeres bizonyosságé, mely lassan, fokozatosan és teljesen egyértelmű szükségyszerűségként kell, hogy stabilizálódjék. Tehát egy-egy ilyen jelzés önáltatás volna, ha rögtön bizonyosságnak fogná föl az ember. Ehhez súlyos és kikerülhetetlen placcradobottság kell, hogy egy ilyen egészen szörnyű kifejezéssel éljek. Tehát amikor kilökik az embert. Ez eldöntött. Minden oldalról ott vannak a várakozók, ott van mindenki: oda kell állni, mese nincs. Mint Nagy Imre 56-ban. Ez nem olyan egyszerű dolog, és azt sose tudja az ember, hogy mikor keveredik oda. Hogy ez meg fog történni. És ezt az embernek mindig el kell hárítani magától. Mindig a Hívás az, ami megszabja az ember dolgát, szerepét, és lehet, hogy bizonyos dolgok jól és jót okozóan sikeredtek, jelentek meg, de ez még nem jelent semmit. Azért, mert ha van egy téglám, akkor még nincs falam. Ha falam van, akkor még nincs házam. Ha van egy házam és nincsenek ajtóí, ablakai, akkor még nem tudok benne lakni. És az a véleményem, hogy az, aminek megvan a szerepe, az úgylis elnyeri a szerepét. Szóval akkor, amikor ez bizonyossággá válik, akkor

az embernek ezt már akarni is kell. Tehát amikor a szerep kialakul, akkor a dolog meghatározott lett, akkor a lény 1 %-a a szabad akarat, akkor annak is működésbe kell lépni. A hivatkozás, tetszelgés egy élet teljes hitelképtelenségét okozná, csupán mert van egy téglája vagy egy fala. Valójában egy óriási bizonytalanság, kétség, tétováság az, amit érzek, és talán ez ahhoz segít, hogy az óvatosságnak, felelősségnek – ha az a célja a jóakarátú embernek, hogy ne termeljen bajt –, akkor ez jó arra, hogy tényleg olyan dolgok letéteményese és őrzője legyen, amelyekkel a legkevesebb bajt okozza az emberekben. Nem úgy értem ezt, hogy semmit sem csináljak, dehogyis! Megvan az embernek a mindennapi teendője, és ezt a lehető legjobban megcsinálja. Ebből a szempontból egész életemben maximalista voltam. Bármilyen sokféle dologba keveredtem, mindig a legjobban akartam megcsinálni – bár lustaságom miatt elég kevésszer sikerült – de rájöttem, hogy ez teljes szétszórtságához vezet. Tudni kell lemondani is a dolgokról, és mindig ott volt a hiúságtól való félelem is. Mint egy fölösleges kacskaringó a rajzon, melyről úgy vélem, hogy gyöngíti a képet. Fölösleges sallang. Túl szép. Nem igazi.

H.: Azért neveztem ezt a kérdést alkérdésnek, mert úgy vélem, előkészíti a most következő kérdést, mellyel szeretném összefoglalni azt, amiről eddig szó volt. A kérdésem az: ki vagy te? Melyek azok az identitás-paraméterek, amelyek legfontosabbak önmagad látásában, megítélésében? Figyelembe véve mindazt, amiről eddig beszéltünk, de azt is, amiről eddig még nem esett szó. És ezzel azt is szeretném kérdezni, hogy mindaz, amiről eddig beszéltünk, milyen fontossági hierarchiába illeszkedik nálad identitás-paraméterként.

Sz.: Ez egy olyan kérdés, ami nagyon nehéz helyzetbe hoz engem. Az ember a vélekedéseit elmondja, de ha arra kerül a szó, hogy kicsoda Ő, az egy borzasztó nehéz dolog. Azt kell mondjam, hogy sok mindent csinálok, és amit csinálok azt mindig akkor csinálok, amikor egy meleg szeretet önt el. Egy boldog érzés, amit óhatatlanul szeretnék megosztani másokkal. Úgy érzem, hogy valójában nem is tudom behatárolni magamat. Azt meg merném kockáztatni, hogy van valami a mélyben, ami küld és nem enged. Küld, eláraszt és önti, hogy én is árasszak, és ebből nem enged. De ez már túl sok, amit mondtam. Egy versben erre

utaltam, egy Bartók versben, melynek az utolsó sora: „Hol van voltomnak határa?” Nem érzem, hogy voltomnak határa volna. És talán ezért nem is félek a haláltól. Legföljebb azok a világi dolgok, melyek rombolnák és rombolják az építményeket, azok félemlítik, szorongatják az embert. S ha valamitől fél az ember az az, hogy a dolgát nem tudja elvégezni, tehát a kisszerűségtől, méltatlanságtól. Azt hiszem, hogy ez az özön amire utaltam, lelki természetű. Hogy nem fizikai az nyilvánvaló, bár látszólag fizikailag elég jó – sportoltam is –, de valóban sérülékeny és gyenge fizikumú ember vagyok, aki ráadásul nem is figyel magára, nem gondolkodik arról, hogy megfelelő fizikai alapon éljen. De ez az özön túlcsap ezen. Ezért aztán sokszor egészen blőd dolgokat (hülyeségeket) csinálok. Mérges bogyót ettem egy pár évvel ezelőtt, majdnem meghaltam. Nem figyeltem oda. Szinte bolond az ember. De hát nem vagyunk egyformák. Hogy az ember valójában kicsoda, azt inkább csak múlt időben lehet mondani. Mert ez az özön egy időtlen tartományba vezet.

H.: És múlt időben?

Sz.: Hogy az ember miket csinált, az mindig magyarázkodás kissé egy adott szituációban. Az árasztás természetének bizonyítása azzal szemben, ami...

H.: És ha a kérdést úgy fogalmazom meg, hogy a múltadra vonatkoztatva, a számodra adott térben és időben, tehát hogy hol élsz, mekkora határú közösségekben. Tehát mindez miféle identitásokat jelentett életed különböző szakaszaiban számodra? És ezek mikor hogyan rendeződtek fontosságuk szerint az életed során?

Sz.: Mindig az derül ki, hogy a magatartás a legfontosabb. Mindig a személyes magatartás adott dolgok vonatkozásában. Életem bármely periódusában. Nem bírtam elbújni egy csomó dolog előtt. Odaálltam, és elmondtam, hogy mi miért, hogyan. Nyílt vagyok, s így áttekinthetetlen.

H.: Én ezzel a kérdéssel arra gondoltam, hogy életed különböző periódusai-ban mekkora jelentősége volt annak, hogy Magyarországon ebben a korban, ilyen és ilyen családban, ilyen és ilyen körülmények között, tehát ilyen és ilyen tér és időparaméterekkel meghatározottan születtem?

Sz.: Igen ezek paraméterek valóban. Először azt éreztem, hogy időtlen vonatkoztatási rendszerben élek, mely mindig kapott egy bizonyos hatást az adott helyzettől, és annak megfelelő lenyomatai aztán kialakultak. Nem is lehet más, minthogy mindaz, ahová az ember született, meghatározza a maga szerepkörét. Én is számtalanszor gondoltam arra, hogy itt ez nekem nem jó hely, innen el kell menni, és így tovább. De sosem tudtam megtenni, mert mégiscsak azt éreztem, hogy titokzatos hely ez a Kárpát-medence. Mert itt semmit sem tud az ember igazán. Ilyen értelemben teljesen nyitott. Milyen is lehetne, ahol a Balaton, a Rózsadomb mediterrán, a Dunakanyar északi, az Alföld sztyeppe, az egész pedig egy tengerfenék-fészkü ősméh állapot. Ha László Gyula Őstörténetünk c. kis kötetére gondolok, valójában ezt fogalmazza meg, ebben erősít meg, hogy itt bennünk sem biztos semmi. Talán egyedül a zenénk az, ami eligazít. A többi mind érdekesen kialakult képlet: sokféle és sok mindenből való, és mégis, lám, valahogy összegyúródott, sajátossággá alakult, amely a beszélgetésünk során többször említett gondolatomhoz illeszkedik: az egységességhez, az azonossághoz. A 19. sz. után sokan a sátánt kívánták. Még Babits is. Én úgy érzem, hogy most a tagadás ellen valami állítás, valami összefonódás, ami soron van. Ehhez ölelés kell. Valahogy ez az egész Kárpát-medence ilyen ölszerű, ölelésszerű. Mindig úgy látom, ha ránézek a térképre, mintha ez volna Európa méhe, amiből valami nagyszerű ígélet száll fel, és nem tud engem ez a gondolat elhagyni. Valójában annyiféle vér folyik az ereimben, hogy szinte vicces, de hát így van rendjén.

H.: Mennyiféle?

Sz.: Székely, német, azon belül sváb kis százalékban. Aztán nem székely magyar, és hát nyilván egy csomó olyan, amit nem is tud az ember kinyomozni. Úgyhogy mindig is kohónak éreztem ezt e vidéket, szellemileg is, geológiailag is, és genetikailag is. Egy fájdalom van, hogy elvadult. Ez benne az embertelen és a szörnyű. Lefoszlott, lefosztották róla a jóhiszeműség fátyolát, az összetartozásnak, a sorsközösségnek, az elszántságnak az erejét. Ezért aztán minél inkább azokat a jelenségeket kutatom magamban, amelyek jellemzőek és egyben általános igazságok.

Amik különösek és törvényszerűek. És ezt kibontakoztatni az érzékek találékonysága által mindenféle vonatkozásban. Bekötni ehhez Ausztráliát is, meg Új-Zélandot is, meg Afrikát, immár az Antarktisz. És ebben benne van, hogy az itteni öntudatot kell menteni és fönntartani. Ez elodázhatatlan, akármennyire is nem kedvelt dolog. Én azt hiszem, hogyha ezekről az identitási problémákról beszélgetünk, akkor ezt úgy kellene csinálni, hogy esetleg egy másik alkalommal bizonyos letisztult és konkretizált paraméterekből induljunk. Most azért eljutottunk oda, hogy szubjektív és objektív dolgok. És itt a paraméterek vonatkozásában is az a lényeges, hogy hogyan válik valami paraméterré: egyrészt egy meglévő objektív, egy hagyományozott, és egy szubjektív, megélt, kritizált vagy másként állított. Mert folyamatos történelmi megművelődés folyik itten.

H.: És hogy a saját életedben mi ennek a genezise.

Sz.: Jó mélyre ásol. Egy csomó olyan dologba viszel, amit ennyire nevén nevezve talán még nem is gondoltam végig eddig.

H.: Akkor talán innen kellene folytatni legközelebb.

Sz.: Jó...

1981. MÁJUS 18.

H.: A múltkor úgy fogalmaztál, hogy az is lényeges, hogyan válik valami paraméterré. Innen szeretném most folytatni. Azt tartanám a legjobbnak, ha megint azt a kérdést tenném föl, és úgy fogalmaznék, ahogy legutóbb. Tehát: ki vagy te? Mit tartasz az önmeghatározásod szempontjából legfontosabb jellemzőnek? És azt szeretném, ha ezeket az általad említett jellemzőket, paramétereket kibontakozásuk során néznénk meg, nevezetesen, hogy mikor, milyen hatások következtében, milyen körülmények között alakult ki az, amit te most az önmeghatározásod szempontjából fontosnak tartasz.

Sz.: Ez akkora kérdéstömeg és összefüggéshálózat...

H.: Ezt azért is kérdeztem így, mert végülis az életeredről még elég keveset beszélünk. És azt szeretném, hogy mindenképpen szó essék az életeredről is, de nem szempont nélkül, hanem talán a beszélgetés vagy a gondolatmeneted fő szála az legyen, hogy hogyan váltál azzá, aki most vagy?

Sz.: Furcsa dolog ez, mert én valójában mindig azt éreztem, hogy az vagyok, aki vagyok. Szóval sok mindent tapasztal az ember az életben, ahogy konfrontálódik a világgal és a dolgokkal, de vallom azt, hogy magunkban, bent, időtlenség honol, az idő kívül van. Azt az ingerek és a válaszok szövevénye adja, akár felénk irányulóan, akár tőlünk indulóan. És ez az ide-oda mozgás az, ami az időt teremti. Természetes, hogy a mi időszámításunk egy közmegegyezéssel dolog, ami egy természeti jelenségen alapszik, amihez mi is alkalmazkodunk, és leképezzük az életünkre, de ha ezeket a vonatkoztatási rendszereket mindig szűkíténnék, vagy kiragadnánk bizonyos helyzetekre, akkor más időket tapasztalnánk. De az emberi bensőben – én úgy érzem, úgy vallom, mert úgy tapasztaltam –, időtlenség honol. Én úgy érzem, mintha nem történne semmi változás az én belső közérzetemben. Kétségtelen, hogy a változást hangulatilag és a szemlélet jellegében azért érezni lehet, mert bizonyos dolgok megváltoztatják az ember kedélyét és ezen keresztül alakíthatják a látásmódot. Azonban mindent szigorúan jelenidejűen élünk meg. Főként arra gondolok itt, hogy az ember szinte akarától függetlenül egy hangulat- vagy szemléletváltozás, tehát egy megtapadt külső élmény alapján a saját maga kitekintésében valamilyen változást tapasztal.

H.: Mit jelent ez a kitekintés?

Sz: Ez azt jelenti, hogy az utóbbi időben, hónapokban, de hát most már éveket lehetne mondani, azt tapasztalom, hogy az emberi környezet, amellyel találkozom, durvább, vadabb, sötétebb, kiszámíthatatlannabb, a vadonból kiugróbb, az arcok félelmetesebbeknek tűnnek. Semmiképpen nincs bizalom rajtuk.

H.: Ezt önmagad ellen érzed? Vagy pontosabban ennek hatását a saját bőrödön, saját sorsodban is érzed?

Sz.: Saját sorsomban föltétlenül. Nem azt érzem, hogy ellenem volna, hanem azt, hogy ilyen irányban változott meg a világ. Miután én azt tapasztaltam már gyermekkoromban, kamasz koromban és végig, hogy az emberekkel való kapcsolatom mindig meglehetősen egyirányú volt. Tehát általában az emberek vártak tőlem valamit, és valamiféle megnyugtató hatás érvényesült a kapcsolataimban, most azt látom és érzem,

hogy csak az tartozik közéjük, aki visszaüt, megüt, aki hasonló dákókkal ugrál ki a bokorból. És nyilván, hogy ez a félelem eltömegesedett közérzetből fakad. Erről egy nagyon szép könyv jelent meg évtizedekkel ezelőtt: *A Legyek Ura*, ami „szuper könyv”, hogy így mondjam. Felőtt világot lát aki ezt írta, (Sir William Golding – a szerk.) de olyan magasról, hogy a gyerekek birodalmának tűnik. Ezért annak is írja meg. Azt hiszem, hogy itt a jóhiszeműség és a szelídség – melyeknek semmi köze a gyengeséghez –, kiszorulásáról van szó.

H.: Hogyan lettél te olyan ember, aki nem üt vissza? Aki jóhiszemű és szelíd? Vagy így is fogalmazhatnék: miért ilyen ember lettél?

Sz.: Hát, nem biztos, hogy én ilyen vagyok, de hogy erre törekszem, az biztos. No, most hogy esetleg talán mégis ilyen lehetek – ezek nagyon furcsa dolgok, mert az ember bensősége irdatlan mély valami, az beláthatatlanul mély kráter, és ezért is beszélek ilyen rébuszosan. Egy biztos, hogy egész kisgyermekkoromtól fogva volt bennem egy megbocsájtó hajlam. Kölyök voltam, és játék vagy egyéb dolgok idején olyan dolgok történtek, melyek néha megmozgatták az egész mivoltomat. Átestem olyan eseteken, amikor a látszólag legjobb barátom alattomosan és megalázóan bánt velem. Például elkaptak, lekötöztek, és mindenféle fölakasztásos jeleneteket produkáltak, amely nem volt valódi fölakasztás, de végigcsinálták szépen az egészet egy bérháznak a gangján, egy kampós szögön, és szabályosan meg akartak rémíteni. Akkor ezen sokat gondolkodtam, hogy miért jöhetett elő egy fiatal gyerekben, az osztálytársamban, akivel egy házban lakunk, ilyen szándék a legjobb barátjával szemben. A lényeg az, hogy én sokáig hordoztam magamban ezt az élményt. Ám azt nem tettem meg, hogy szörnyű megbántottságomban – pedig igen gyengécske figuraként szerepelhettem ott a többiek előtt, aki lóg a szeren össze-vissza kötözve – szóval nem mentem bele, hogy hisztériázak, hogy a taknyom-nyálam összefollyon, szüleimet hívjam, stb. Eztán egyszer elérkezett az elégtétel pillanata. Már nagyobbak voltunk, általános iskolások, amikor is egyszer egy biciklis baleset történt: nekem jött valaki teljes sebességgel és erővel oldalról, és fölhasadt a karom. Még ma is itt van a nyoma. Nem messze volt a kórház, ahol apám orvos volt, ott összevarrták. Elterjedt azonban a barátaim között, hogy én az eset

során sírtam, holott nem sírtam. Annyira zokon vettem a dolgot, hogy volt az egyik barátomnak egy pár bokszkesztyűje, és amikor a karom meggyógyult, a volt barátomat, aki ezt is terjesztette rólam, és aki azt a cirkuszt, az akasztást is csinálta velem, kihívtam tanúk előtti szabályos bokszmérkőzésre. Egy fair mérkőzésre hívtam ki, szemtől-szemben, stb. Megmérkőztünk, és alaposan megvertem, ám itt a boksz szabályainak megfelelően, tehát párbajszerűen. És az egészben az volt a vicc, hogy ő elkezdett sírni ennek az esetnek a végén, jószerivel fél-felnőtt léte. Érdekes pszichológiai tettenérés volt.

H.: Akkor hány évesek voltatok?

Sz.: Olyan nyolcadikosok lehettünk. És attól a pillanattól kezdve megszakítottam a kapcsolatot ezzel a barátommal, pedig valójában nagyon szántam. Azóta nincs barátság. A mai napig. Ő többször kezdeményezte, hogy összejöjjünk, de én minden alkalommal kitértem előle. Annak ellenére, hogy állandóan mindenféle fantasztikus mesékkel díszítette az ő „barátját” mások társaságában, ami ugyan hízelgő lett volna rám nézve, de nem volt igaz. Miután ez teljesen hamis volt – jelleme egy olyan rébuszos, bizonytalan, irracionális, zavaros világot jelentett nekem, hogy egyszer s mindenkorra elhatároltam a közelebbi, tartósan baráti kapcsolattól magamat.

H.: Ezzel kapcsolatban szeretném megkérdezni – úgyis megkérdeztem volna: milyen voltál gyermekkorodban a környezeted szemében? Milyen voltál az általános iskolai osztálytársaid szemében?

Sz.: Hát az osztálytársaim csúfoltak. Amikor az elemi iskolában első évesek voltunk – röstelltem kimondani – úgy csúfoltak, hogy Krisztus, Krisztus...

H.: Miért?

Sz.: Mert hosszú hajam volt.

H.: Csak azért?

Sz.: Nem volt fiús a frizurám. Másról nem tudok. Anyám rendkívül büszke volt rám, mert olyan szépforma kisiú voltam, mindenki megfordult utánam. Ebből a szempontból nagyon elkényeztetett gyerek voltam. De érdekes módon amikor teljesen magam voltam, sokszor megmagyarázhatatlan sírások vettek rajtam erőt. Végtelen mély, szinte

boldogságszámba menő zokogás. És hát eléggé öntudatos gyerek is voltam. Később, mikor általános iskolás lettem, akkor a nagy göndör hajam miatt csúfoltak Krisztusnak.

H.: És tudtad már akkor, hogy ki ez a Krisztus? Mit tudtál róla? Mit jelentett mindez számodra?

Sz.: Én éreztem, pontosan éreztem, hogy ki. A családban nálunk élő volt a keresztényi élet. Nagyanyám abszolúte pontosan, nem üresen, hanem teljesen átélve a keresztény létet, gyakorolta a vallást. Áldozatos, felhőtlen, derűs valaki volt, aki ha a Mennyországba került – és biztosan oda – a jótevő angyala most a tenyerén hordja. Nagyon szerettem. Apám is nagyon hitese ember volt, tudatosan, férfitudatossággal választotta ezt. A vicc az egészben az volt, hogy tudtomon kívül – ezt később tudtam meg –, engem fölajánlott Krisztusnak. Ez érdekes dolog. Akkoriban előfordult még, hogy felajánlottak valakit a gyerekek közül, de már nem olyan gyakran, csak olyan esetben, amikor erre valami készítette a szülőt. Főleg az apák tették ezt meg a fiaikkal. És ma is pontosan átélem, amikor az akkori Pálfy utcában – ma Fekete sas utca – így csúfolnak a gyerekek. Verőfényes nap volt, és megborzadtam. Mintha most történt volna, olyan. Akkor talán anyámnak elmondtam ezt, de különben nem nagyon hoztam szóba. Túl erős élmény volt. Ettől függetlenül soha nem gondoltam magamban ezt „úgy”, szóval nem vittek a dolgok túlzásokba. Éppen nemrégiben láttam a tévében a Jean Christophe-ot, ami egyik kedvenc olvasmányom volt. Persze a tévéfilmben kevesebbet lehet érezni azokból az óriási érzelmi ívekből, melyek időtlenül vonulnak végig a tíz kötetes művön. Hiába, a regény személyre adaptált partitúra, ahol leírják, hogy az ember mit éljen meg, mit építsen föl magában, éljen át: ez a regény csodája. Lényeg az, hogy amikor Jean az első nagy csalódása után összetalálkozik a nagybácsival – ha akarjuk ez az író ötlete, ha akarjuk a sors, mert a sors így szokott cselekedni, és ez a nagyszerű Romain Rollandban, – tehát megjelenik, elviszi a temetőbe és a részeges ősökre emlékezteti, és elmondja neki ez az erdőjáró ember, aki a társadalmon kívül él, a szemébe mondja, hogy ugye te mindig nagy ember akarsz lenni. És ő megköszöni az Istennek és az öregúrnak, hogy jókor érkezett. Szóval ez asszociálódott bennem, később ahhoz,

hogy Krisztusnak csúfoltak. Bármilyen helyzet adódott, amiben tudtam segíteni, például, ha valakit valami vagy valaki az emberi lélek sűrűjének útvesztőjébe kevert, és hát valamit sikerült csinálni, vagy mások úgy fogták fel, hogy sikerült valamit is csinálnom – sosem úgy gondoltam, hogy ez többlet. Talán valami oltást adott. Kétségtelenül van benne valami júdeai élmény, hogy így mondjam: amikor valaki úgy tesz hitet a szebbik énje mellett, hogy közben megcsúfoltatik. Végülis az a lényeg: egy ember paraméterei úgy alakulnak ki, hogy mint született intelligencia, adott pillanatban még mindig jobb, ha akár megalázottságba kerül, netán kis korában, mert akkor legalább a világnak mint egy puszta eleme – mint monjuk egy kavics – éli át ennek az egész létnek mélységesen szenvedő mivoltát, és látja a dolgokat a maguk pusztaságában, igazi létében, mindenféle ráaggatott, rácsapódott szerepektől és zavaró körülményektől mentesen, a világra jó rálátása, jó kitekintése lesz. Más úgyszemint tudja megalázni az embert, csak saját maga, s így legalább józan értékítélete lesz.

H.: Szóba kerültek a szüleid, beszéltél nagymamádról is. Ennek kapcsán azt szeretném kérdezni, hogy az a környezet, amelyben felnőtél, mit indított el benned, mit határozott meg benned. Mi vezethető vissza a mai énedből arra a családi légkörre, amelyben gyerekként éltél?

Sz.: A szüleim szeretetreméltó emberek voltak, és mégis, nem nagyon tudták egymást szeretni. Ennek az volt az oka, hogy európaiak voltak. És ez nem más, mint az önzés. Anyám művész volt, apám orvos volt: mindkettő az adás embere. És mégis, mindketten sok európai évszázad elvetélt kultúrája, magatartáskultúrája áldozataként örökösen egymást hibáztatták, azért amiért nem teljesen boldogok. És ezt borzasztóan megszenvedték. A húgommal mindent elkövettünk, hogy őket harmonizáljuk, békítsük. Végülis nem sikerült. A keleti embernek az az „előnye”, hogy mentalitása révén magában a szerelemben is igenis arra törekszik, hogy a másikat boldogítsa. Hiszen csak akkor lehetek én is boldog. Ez egy olyan természettörvény, ami újabb óriási tartalmat ad a krisztusi szeretet-gondolatnak, s melynek nap mint nap megvan a pecsétje is: a születendő utódoknak a harmónikus és szeretetteli léte. S miután ez nálunk erősen hullámszó volt a családban, ezért mindig arra

törekedtem, hogy enyhítő legyek. Anyám volt az, aki ezt az enyhítést szinte követelte tőlem, apám inkább csak kért, férfiasabban, szemekkel, és én mindig úgy éreztem, hogy adósa vagyok. Hallatlan tehetsége nem tudott kibontakozni, rejtve maradt. Nagy tanulság volt nekem az ő élete, hogy hogyan kell kikerülni azokat a buktatókat az életben, amelyeket ő esetleg nem tudott kikerülni. Az volt a fontos nekem – bár tudom, csak ábránd – hogy én adjak többet neki mindig. Ez hallatlanul fontos. Ha nekem valaki adósom: azt el tudom viselni. De azt nem tudom elviselni, hogy én legyek adósa másnak. Abszolút nem zavar, ha valaki nekem adósom, és nem váltja be. Biztos vagyok benne, hogy a másikat zavarja. És hát természetesen nagyon nagy esemény volt, amikor elváltak a szüleim, mert akkor döbbsentem rá arra, hogy mi az ami a gyereket a társadalmi vonatkozásoktól – család, meg ilyenek – függetlenül, sokkal magasabban és mélyebben megrázza egy ilyen válásban: az, hogy amikor megszületik egy ember, akkor ott van az apja és az anyja. Akkor ő megéli helyzetét, hogy ő olyan helyzetben született, aminek nincs más előzménye, csak ez van. Tehát az ő számára ez a dolog időtlen, hogy ez a két ember öröktől együtt van, akiktől ő való. Mivel az ember az egész kozmoszt a szó geometriai és érzelmi vonatkozásában is birtokolja, azzal kapcsolatban van, egységben éli meg, mindenhez totális köze van, ezért ha megszűnik ez az érzelmi Egység, akkor valójában kettészakad az istenség lelkileg a gyerekekben. Az egység, ami az egész világot egytette, felbomlásában érzelmileg kettéhasítja a gyereket, s ily módon a skizofrénia taglóját végzi el rajta. Ez kozmikus élmény. Én tudtam azt, hogy az egységet nem szabad odahagyni. Éreztem. Az egység érzetét ápolni kell, és fönn kell tartani. Rádöbbsentem arra, hogy ezek csak epizódok a világban, és egy újabb dimenziót kell az embernek befognia és ahhoz kötni az egészséget. Annál is inkább, mert a gyerekből felnőtt lett, gondolkodó lett.

H.: És ez a válás mit jelentett? Külön is kerültél az egyik szülődtől?

Sz.: Édesanyámmal maradtunk a húgommal.

H.: Maradjunk még egy rövid ideig a családnál. Jelenleg számodra meghatározó az, úgy hiszem, hogy zenével és írással is foglalkozol. Ennek található-e valamilyen magyarázata a családi közösségben, amelyben éltél?

Sz.: A zene az annyira napi foglalatosság volt a családukban, hogy én nem is emlékszem olyan időszakra, amikor ne lett volna zene. Anyám zongorázott, nagymamám zongorázott, a húgom zongorázott, én zongoráztam.

H.: *Édesanyád mivel foglalkozott?*

Sz.: Énektanárnő volt, de mellette énekelt is. Nálunk otthon nagy szalonélet volt. Muzsikálással egybekötött vendégjárás volt, akkoriban a legtöbb gyermekkori pajtásom is tanult valamilyen hangszeren. Tehát lelki nyomás, satuhelyzet volt ez. Annyira, hogy amikor a tanárom csődöt mondott velem, vagy én csődöt mondtam a tanárommal, mert kifejezetten nem voltam hajlandó nála gyakorolni.

H.: *Hány éves korodban kezdtél zongorát tanulni?*

Sz.: Elkezdtem másodikos elemista koromban, amikor kikerültem Belgiumba hét hónapra, akkor abbamaradt, és amikor hazajöttem, akkor folytattuk. Emlékszem, anyám még sétabottal jól el is vert, hogy én nem voltam hajlandó gyakorolni és ilyen dolgok. De amikor abbahagytam a tanulást, rögtön magam kezdtem el játszani. Nyilván az érzelmi felfokozottságaim okozták, hogy pötyögtettem, improvizálgattam és intuitíve játszottam.

H.: *Édesanyád hogyan fogadta, hogy te improvizálgatsz a zongorán?*

Sz.: Hát, vittek ők gyerektársaságba meg mindenhova, mutatták, hogy miket játszok.

H.: *Emlékszel arra, hogy miket játszottál akkor? Mik voltak ezek a gyermekkori próbálkozások?*

Sz.: Részben bizonyos kicsit Chopines meg Lisztes dolgokat, aztán..., de legtöbbször, úgy ahogy leültem és meditáltam, jöttek a dolgok. A sok otthoni játszogatás nyomán kialakult némi biztosságom, rögtön azt játszottam, ami kifejezte az érzelmeimet. Tehát meditáltam a zongorán, hogy így mondjam. Ami az írást illeti, az általános iskolás koromban jött elő, amikor versben írtam meg a dolgozatomat, és aztán később is... De azt hiszem, hogy ennek a mélyén egy azonosság húzódik meg.

H.: *Ugyanaz volt a gyökere mindkettőnek?*

Sz.: Itt valahol egy komplex energia feszíti ezt és hozza elő. Pl. számtalanszor tapasztaltam, hogy amikor nekiálltam komponálni, akkor

beindult a nyelv is. Akkor jöttek gondolatok versben. Elkezdtem komponálni, aztán megírtam egy verset, és a komponálás abbamaradt, vagy fordítva. Általában hiszek az ilyen készen kijövő dolgokban. Tehát a pillanatban. Az nem manipulált dolog. Nem vagyok hazudós természet, én a nagy titoknak inkább azt tartom, ami VAN. Három betűből áll. Nem tudom, ki írta azt, hogy a világon a nagy titok három betűből áll: vé, a, en. És ha az ember így van, akkor általában nem hazudik. Mert a létező dolgokat mondja, úgy ahogy van. Nem mást. Ily módon a pillanatban való hitem bevált. Ez a művészi és bármilyen munkámnak alapmódszere, pontosabban erre figyelnek az érzékeim. Még az orvosi tevékenységben is. És ez megint csak elemi dolog. Bármilyen minőségi szinten a dolgok, az érintkezések, a kapcsolódások ilyen pillanatszerűek. Ha az ember sokat spekulál valamin, akkor a tökéletlenséghez van közelebb, mert úgysem tud annyi vonatkozást összetákolni gondolatilag, hogy az létező fenomén legyen, mint amit a spontán előálló fenomén hordoz.

H.: Igen, de most az jut szembe, hogy mi van akkor, ha az ember regényt vagy szimfóniát ír?

Sz.: Még – bocsáss meg – hadd mondjam: még a bűnözők leleplezése is ezen a módszeren alapszik. Bármilyen rafinált is egy bűntény, annak, mint jelenségnek, sokkal több a nyoma, mint amit a bűntényt eltervező valaha képes lenne végiggondolni. Egy szimfónia és regény?

H.: Azért jutott ez a példa eszembe, mert talán ebben az esetben az alkotó nem hagyatkozhat csupán a pillanatra, mert az anyagot olyan szervezettségbe kénytelen hozni – itt elképzelhető, hogy nagyszerű pillanatok egymásra következőséből fakadóan –, hogy elkerülhetetlen a szerkesztő, rendszerező, ha úgy tekinthetünk manipulált munkálkodás, utómunkálat.

Sz.: No most már az utómunkálat. Az egy teljesen más kérdés. Én most pontosan arról beszélek, hogy amíg nincs meg a jelenségszerű, rögtön megjelenő és épp ezért hallatlan biztosnak érzett megoldás, addig nincs mit utólag munkálni. És akármilyen nagy regényről van szó, voltaképpen egy azonos izzás fűti. Ha ez nincs meg: az egésznek a teljes érzetképzete, akkor azt hiába műveli valaki. De ha ez teljesen világosan van meg, akkor lehet az időket ide-oda dobálni, az állni fog a lábán. Amikor azt mondta Bartók – Molnár Antal idézte nemegyszer –

hogy miként csinál zenét: kész van a fejemben, addig le sem írom, mondta Bartók. Nem vagyok benne biztos, hogy minden hangjegy a fejében volt. Hanem teljesen világosan birtokában volt az egész hangzásanyag, a teljes érzelmi-zenei-szellemi anyag élményszerű előképzetének. Nagy vonalakban valószínűleg megvoltak a megoldásai, tagolásai – ez elég is: utána majd kialakulnak a finomságok, amely már műhelymunka. Én így gondolom a bartóki közlést, és ez egyáltalán nem mond ellent annak amit mondtál, és ez az idődobálós játék, ami a modern regényben megfigyelhető, valójában nem más, mint az önmagába visszalépett ember érzékelése és belső játéka önnön reményeivel. Addig a regény kronológiai sorrendben vitte ezeket a dolgokat, mert benne élt a világban. Nem volt ilyen befelé elzárt, atomizált, hogy mai divatos szóval mondjam, a belső rémképei nem jöttek úgy elő. Tehát az EMBER helyzetében van a különbség. Ezt a versben is észrevettem. Bár a legutóbbi fiatal költészetben a változás előszelét érezvén újra rendbeálltak a mondatok és a gondolatok. Szóval a világ folyása valahogy ismét kezdi vezérelni a mondanivalót. Hat ránk az élet, s erre válaszolni kell, mese nincs. Itt vissza kellene kanyarodnunk talán az előző gondolatmenetünkhöz...

H.: Igen, azt szerettem volna kérdezni, hogy mi szeretnél volna lenni gyermekkorodban? Hogyan láttad az előtted lévő életet?

Sz.: Nézd, én mindenképpen a szellem birodalmában éltem. Mindig valami ringásban voltam. Furcsa, hogy rajtakapom most magamat ezen a szón, hogy ringásban voltam, amit teljesen öntudatlanul ejtettem ki. Eszembe jutott, hogy gyerekkoromban minden este, éjjel, reggel ringattam magam ide-oda, szinte általános iskolás koromig. Talán ez a révettség a mai napig is megmaradt bennem más módon. Szóval mindig csak félszemmel voltam itt, ebben a mindenkori történelemben. A másik fél szemem belerévílt valami érdekes állapotba, és az hallatlan erős a természetemben. Ezen belül aztán sokféle akartam lenni. Például zeneszerző mindig is akartam. Volt egy időszak 12-14 éves korom körül, amikor mérnök akartam lenni, de ugyanakkor pap is akartam lenni. Érdekes módon egyszer agitátorok jöttek hozzánk az ötvenes években. Egy vasárnapi nap volt. Megkérdezték tőlem, hogy mi akarok lenni,

és mondtam, hogy pap... Krákogott, köhögött az egész család. És aznap estétől az egész baráti kör ezen röhögött, mert ez az összes akkori viccet überolta, és anyám nagyon szeretett viccet mesélni. Ezt komolyan is gondoltam, és valami fennségességi érzés öntött el, ami beépült a közérzetembe a mai napig. A fenéségesség: szinte azt lehet mondani, ivóvíz számomra. Egyik legkedvesebb könyvem Pseudo-Longinosnak a fenéségről írott könyve. Lényeg, hogy ezidőtájt sokat jártam ministrálni is, és egyszer rámbízták a sekrestyét, és éreztem, hogy itt van a pillanat. Bezártam a templomot, előszedtem a sekrestye hatalmas sötét szekrényeiből legalább 4-5 misecsengetőt, csodálatos csengők voltak, mindegyik legalább négy csengettyűből áll, ezeket kicipeltem az oltár előtti szőnyegre és fölkapcsoltam a templom összes lámpáját: hatalmas csillárokat, falikarokat, gyertyaimitáló oltári lámpácskákat és odamentem az oltár elé, két kezembe fölmarkolva az összes csengőt, elkezdtem így harangozni föl-le lengetve a karomat. Különös, visszhangszerű hangzás keletkezett a hatalmas templomban a Mártírok útján. Teljes önfeledtséggel lóbáltam az oltár előtt, és csodálatos aranyban játszott a tér, mígnem a sekrestyés nyakon csípett, és kirúgott szó szerint a templomból. Különben nagyon szeretett, de akkor hetekig nem térhettem be oda, ugyanis észrevette fönn a zárdában, hogy a villanyóra iszonyatos sebességgel forog. Így talált rám... Aztán akartam még tanár is lenni. 18 éves korom körül viszont kiötlöttem, kialakítottam egy sajátos filozófiai rendszert, aminek a vázlatait meg is csináltam. Inkább amolyan rajzos vázlatok voltak ezek: felölelte az egész genezist, az entrópiát, a különböző minőségi lépcsőket, a növény-, állat- és embervilágot, ennek a mennyiségi-minőségi vonatkozásait, a matéria és az energia kapcsolódásait, a multipotenciát és az unipotenciát, mindez hogyan áll össze az Egy fogalmában, és hogyan kapcsolódik a Sok fogalmához... Szóval egy úgynevezett „teljes” világkép volt. És aztán évek múlva – hát akkor persze filozófus akartam lenni – tudtam meg egy piarista rokonomtól, hogy mindezt nem egészen így, de nagy százalékban megírta már Chardin. És Magyarországon még nem volt akkor semmi forrás, ahol hozzájuthattam volna, és így nagy nehezen elhitte, hogy ezt én gondoltam ki. Aztán utána egyre többet foglalkoztam Chardinnel, és egyre inkább

éreztem, hogy milyen hallatlan mélységekbe vezető gondolatrendszer az övé. De mit akartál az előbb kérdezni?

H.: Hát egyrészt, hogy dőlt el, hogy milyen középiskolába mész, és hogy dőlt el, hogy orvosnak mész?

Sz.: A középiskola egyszerű volt, mert akkor mindenki, aki általános iskolát végzett és nem akart szakosodni, hanem valamilyen humán vonalra akart tovább menni – az gimnáziumba ment. Akkor már énekeltem egy oskolai énekkarban a Medve utcában – láttam még Németh Lászlót is mint iskolaorvost. Iskolai zenekar volt, abban is játszottam. Lényeg az, hogy később aztán középiskolába kerültem, és akkor ismerkedtem meg a jazz muzsikával. Hogy orvosi egyetemre kerültem, az apám döntése volt, aki miután nem elsősorban a korábbi zeneszerzők műveinek előadásával foglalkoztam...

H.: Folyamatosan gyakoroltál középiskolás korodban is?

Sz.: Igen, játszogattam, de főként saját dolgokat. És apám azt mondta, hogy orvos leszel fiam, mert én két világháborút megéltem – már mint az orvoslásból – abból te is mindig megélsz. Félre ne értsd, nem volt Ő számító vagy nyereszkes, csak aggódott a fiáért. És mivel más előtanulmányom zeneileg hivatalosan nem volt, nehéz lett volna rögtön főiskolára menni.

H.: A középiskolával kapcsolatos kérdésem tulajdonképpen erre is vonatkozott, hogy miért nem mentél zenei középiskolába?

Sz.: Megmondom őszintén, már nem emlékszem... Azt tudom, hogy érdekes volt az én tanulásom. Mindig jó tanuló voltam. Ilyen iskolai szavaló, meg színelőadáson főszerepeket játszottam, jól memorizáltam a dolgokat. De mindig voltak hullámvölgyeim. Mindig elkiváncoztam, mindig anyám iskolájában szerettem volna menni, vonzódtam a szárnyai alá, ám úgy döntöttek, hogy nem. Nekem minden évben kisérettség kellett tennem több tantárgyból. Kitűnő tanulóként kerültem a Rákóczi Gimnáziumba, ahol akkor még paptanárok is voltak. Az egyik ilyen paptanár az első kémiaórák egyikén fölhívott, kaptam egy egyest, és utána négy egymást követő órán is egyest kaptam, és az utána következő három évben akármit csináltam, képtelen voltam javítani. Pedig annyira megtanultam a kémiát, hogy az egyetemen első évben a vizs-

gáztató docens egy még tudományosan megoldatlan kérdést tett föl nekem, és a válaszomra azt mondta nekem, hogy bölcs Salamonnak kellene mennem. Valószínűleg úgy válaszoltam, hogy érzékeltem a probléma titokzatosságát, és ezért nem döntöttem se jobbra se balra, és mint kiderült, itt tartott a tudomány akkor. Egyszóval a kémiát jól éreztem. Harmadévben is csak négyesre álltam belőle, amikor a magyartanár-nőm, akibe beleszerettem, megbuktatott, és ennek alapján az én tisztelt kémiatanárom rögtön kettesre levitte az én négyesre álló jegyemet. Ilyen csodálatos élményeim voltak, amiből az is következett, hogy lehetetlen dolgokat műveltem a középiskolában.

H.: Milyen dolgokat?

Sz.: Rendetlenkedtem. Akkor a jazz divatba jött, és különböző, a fekete jazz muzsikuskok játékára jellemző jeleneteket produkáltam az órák alatt például. Vagy órákon át, az órák alatti tanulás helyett jógázással töltöttem az időt egy kedves osztálytársammal, aki szegény később ennek lett az áldozata. Otthon gyakorolta a jógalégzést stopperral és megállt a szíve. Döbbenetes dolog volt. Velem is majdnem megtörtént egyszer ez. Éppen a jógalégzés közepén voltam, amikor vigyázzt parancsoltak és összeestem. Ügy lett belőle. Apám és a testnevelő tanár eltiltottak a további jógázástól. Érdekes az, hogy amíg gyerekkoromban igyekeztem elhatárolnom magam az osztály rossz gyerekeitől, a középiskolában, amikor az előbb említett okoknál fogva nem mentek úgy a dolgok, mindig részt vettem a balhékban. Viszont volt egy magyartanár, aki a szép és helyes magyar beszédre és gondolkodásra tanított, emellett egész lelkületével olyan magával ragadó hatással volt ránk, hogy akik rosszabbak voltunk, mi is értelmét láttuk az egésznek, pedig más órákon mindig a balhén törtük a fejünket. Például ennek a kémiatanárnak az óráján természetesen a klórba annyira beleszagoltam, hogy ellenméreggel kellett engem észhez térítenie. Szóval érdekes dolog ez az iskolai időszak, a tanár és a gyerek viszonya, a tudás átadásának a titka. No és az igazság problémája a tanár és a gyerek viszonyában. Az nagy dolog! Az ugyanaz, mint a hétköznapi életben a politika. Hiszen a tudás valójában olyan, mint egy nép életében az életben maradás: egy népnek az életben maradáshoz tudnia kell. És egy hatalomnak úgy kell dolgoznia,

hogyan az életbenmaradásra megtanítsa az embereket és éltesse. Egy tanárnak úgy kell tanítania, hogy a diák megérezze, hogy arra neki szüksége van. Mindenképpen élmények révén kell ezt nyújtani. S ehhez a legelső a tanár példája, szellemi és erkölcsi egyénisége, sőt lelki ereje. Aztán nem ebben a gimnáziumban végeztem, mert itt megbuktam magyar nyelvből. Az a tanárnő buktatott meg akibe beleszerettem, s aki gyönyörű nő volt. A budapesti főrabbi felesége. És aki engem megkínzott, s ennek a buktatás is része volt. Pedig mindig kitűnő magyaros voltam...

1981. MÁJUS 23.

H.: Azt szeretném, ha úgy folytatnánk a beszélgetést, hogy a jelentősebb, meghatározóbb eseményekre koncentrálva jutnánk el addig az időig, amit ma jelennek érzel. Tehát addig, aki te ma vagy.

Sz.: Úgy emlékszem már némileg érintettem azt, hogy én valójában sosem éreztem azt, hogy változtam volna. Amióta az eszem tudom, mindig hasonlóképpen láttam, éreztem, még akkor is, ha nem tudva tudottan éreztem vagy láttam, de azok a motívumok, érzetek, melyek néven nevezhetőek, azok ugyanígy megvoltak bennem ilyen plazmaszerű, kifejeletlen állapotban.

H.: És nincsenek olyan események, tények, történések az életben, melyek valamit, ami csírájában megvolt benned – tovább erősítettek? Emlékszem arra, hogy egy korábbi beszélgetésünkben olyan hatásokról beszéltél, amelyeknek nagy jelentőségük volt valaminek a kibontakozásában.

Sz.: A legnagyobb élményem, vagyis az első nagy élményem az volt, amikor először jártam. Körülbelül egy éves voltam. Erre az esetre tökéletesen emlékszem. Ez talán hihetetlennek tűnhet, de hogy ez nem fantazmagória, az akkor derült ki, amikor anyáméknak elmeséltem, hogy kik hol ültek, és olyan valakit is említettem, és le is írtam, hogy hogy nézett ki, aki régesrég meghalt. Ő volt az ómama. Ez azért volt óriási élmény, mert valójában ilyenhez egy másik dimenzióba kerül az ember: két lábra áll és jár. Bagatell ügynek tűnik, hiszen ki lehet számítani, hogy naponta hány kisgyerek kezd el járni, de mert elemi ügy, és minden elemi ügy óriási horderejű dolog. Az egész Mindenség leglényegesebb

jelenségeihez tartozik. Hogy emlékezetem rögzítette, az életem egyik nagy élmény-ajándéka. Ehhez fogható másik élményem, az álmaimban gyakran előforduló repülések. Ezek már felnőttkori élmények. De azt hiszem, erről már beszéltünk, akkor ezt tovább nem is folytatom. Az ilyen elemi élmények között meg kell említenem, pedig hatalmas köz-hely, hogy számomra a szerelem egy óriási élmény. Amióta az eszemet tudom, folyton szerelmes vagyok. Ilyen alkat vagyok, aki erről nem tehet. Hát ez természetesen sok élményt, és nagyon magasrendű élményeket hozott hál' Istennek, és az életem egyik legnagyobb adományának azt érzem, hogy a feleségemmel ehhez a belső röpködni vágyáshoz méltó kapcsolatba kerülhettem, és ez tartósnak bizonyult. Persze egy férfiembernél az élet során vannak olyan külső szellemi oltottságok, oltások is, amelyek bizonyos eseményekhez kötődnek. Szeretteimnek a halálai például szintén ide tartoznak, de ezt különösebben magyarázni talán nem is kell. Azt hiszem életem egy másik meghatározó nagy eseménye, hogy fiatal fejjel, 18 évesen, ami szinte ideális pillanat, átélhettem egy forradalmat Magyarországon, amit minden fiatalnak át kellene élni. Azóta is valójában ennek az eseménynek a legtöbb ember számára tán még ma sem értékelt és átlátott millió vonatkozása és döntő mivolta az, ami sokszor a teljes reménytelenség láttán és éreztén is képessé tesz arra, hogy egy mélyen hordott, iránta való nosztalgián át hangulatilag hűen fölépüljek. Nagy pillanat volt ez ennek a népnek az életében. De azt hiszem nem csak ennek a népnek az életében. Ez a nem eléggé ismert, mert elhallgatott, és kellően nem értékelt, sok tekintetben félremagyarázott, kifutásában nem elemzett, nem átgondolt eseménysorozat alkalmas volt egy viharvert, ízeire szétcincálódott társadalom, nemcsak világháborúkkal megvert, hanem izmusokkal megcsapott, befolyásolt, megmanipulált, önmagából, egész emberségéből kiforgatott, és önmagát marcangoló, látását elvakultan össze-vissza és homályos állapotban szenvedő társadalom összerántására, az egyet akarásra. Kár, hogy nem tudott a csodálatos első lélegzetvételek után kifutni, kialakulni, kiteljesedni mindaz, ami benne volt. Amit ígért, azért volt hihető, mert az ország legkitűnőbb embereinek részvételei önmagában garantálták az egészséget, hasonlóan a '48-49-es szabadságharchoz. Kiderült, hogy

micsoda kitűnő emberek voltak ezek, s hogy egy ilyen szituáció mennyire képes arra, hogy az emberekből a jobbat hozza elő, hogy meghaladhassák egyrészt önmagukat, másrészt lehetővé téve egy hosszú idő óta lemerevedett, nem élő légkör pangó pszichés állapotának meghaladását, feltisztulását. Mint a vizeknél, úgy az emberi társadalomban is, ha nincsenek folyamatos kis vagy nagyobb áramlások, ha zárttá válik, és nem történik benne semmi jó dolog, akkor elmoszatosodás, elposványosodás, eltőzegesedés van, mocsarasodás van. Szóval meghal az élet és a szellem. 56 egy ilyen friss áramlás volt, és talán nem rossz értelemben. Bevallom, rendkívül naív ártatlansággal voltam ebben az eseménysorozatban fül- és szemtanú, és az élmények sodrottja. És sok embernél csodálatos példákkal találkoztam: tanárainnál is. Rendkívüli bölcsességgel és éleslátással. Aztán nagyon meghatározó élmények voltak, ha nem a legmeghatározóbbak, ha az emberi élet tudatos oldalát, ha azt a keveset amiben befolyásolhatjuk az életünket, legalábbis Szondi szerint...

H.: Te egyetértesz ezzel a Szondi-féle megállapítással?

Sz.: Igen, nagy százalékban...

H.: Orvosként egyetértesz ezzel?

Sz.: Igen, igen. Ez természetesen egy leegyszerűsítés, de hogy az ember a gondolatot fölfoghassa, ezért mindig valamilyen modellbe kell azt foglalni, egyszerűsíteni kell. És ilyen értelemben igen, egyetértek vele. És hát ezért kell fölépíteni minden embernek önmagában az értelemnek azt a színvonalát, ahol mérlegelni képes, hogy igenis bele tudjon szólni a saját életébe, és föl tudja fogni, merre kell haladni, dolgozni, törekedni. Hiszen ez a döntési lehetőség az a kevés ami megmarad, mert különben sodródunk a génjeink útján, és a körülmények befolyásával. Számos nagy ember példáját igyekeztem megfűrkészni. Megkérdőjelezni is, és elfogadni is. Valami Németh László féle kíváncsisággal nyúltam ezekhez az alakokhoz. Mindig az érdekelt, hogy mi az bennük, ami a pluszt kiváltotta, garantálta vagy hordozza.

H.: Kik voltak ezek az emberek?

Sz.: Középiskolás koromban egyszer kaptam egy szörnyű bőrbetegséget, úgyhogy a lábaimmal négy évig bajlódtam, mert iszonyatos viszketés, gennyes hólyagok keletkeztek rajta, és kórházba kerültem ezzel.

Akkor került a kezembe Surányi Miklós *Egyedül vagyunk* c. könyve. Ez a könyv Széchenyi István naplója alapján készült, tehát Széchenyi életének regényes leírása, úgy, hogy a naplók bele vannak szőve. Ez a könyv engem olyan mélyen megrázott, hogy szinte kóvályogtam tőle. Majd-hogynem egy szerepazonosságig menő vélekedés alakult ki bennem e könyv hatására, de nem tudtam, és ettől függetlenül annyi őszinteség volt magammal szemben, hogy éreztem, hogy ez egy romantikus hiedelem, bár annál elementárisabb, mégis úgy fogtam föl, hogy ez valószínűleg tetszelgés lehet önmagam felé. Azóta eltelt egypár évtized, és a maga erejével és hatásával ez az élmény továbbra is meghatározó a gondolkodásomban. Ebben a szabadságban (de elkötelezettségben) ami őt jellemezte, e könyv révén én is sok vonatkozásban elkötelezett emberré váltam. Mert azáltal, hogy az ember egy irreálisához kötődő elkötelezettség beoltottjává lesz: az kozmikus, végtelenbe vezető dolog. Vannak szűkebb vonatkoztatási rendszerek is. Egy kultúrához tartozni, néphez, közösen cselekvő alakulathoz tartozni – és minden, ami ezzel jár – egészen odáig menően, hogy milyen gáláns tapintattal tudott, ez a férfinak sem gyöngé ember bánni a feleségével... És mindaz az abszolút jóhiszeműség és egymást becsülés: a méltóság jegyében – ez az emberi viselkedés legmagasabb rendű formája. E könyv hatásának második fázisa az volt, hogy mit nekem a provincia. Éppen fordítva, mint Széchenyinéél. Ő később jött rá, hogy mindene a provincia. Ma már tudom, hogy nemcsak az a felületesség, ha az ember annyira ismeri a virágot, hogy csak a virágüzletben veszi meg. Ez olyan, mintha valaki bejárná az egész világot, a kozmoszt, de csak így ismeri a világot. Tehát magyarul: semmit sem ismer belőle. Nincs köze semmihez. Szóval minden nagy dolog kis körben született. Krisztus is egy kis területen, pár emberrel, ha úgy nézzük, egy politikai helyzet ellenhatásaként tevékenykedett, volt próféta. Ahonnan aztán mégis szétáradt a gondolat, a lelkiület. De például a koponya is önmagáért beszél. Egy zárt tér, mely meggyőződésem, hogy nemcsak arra hivatott, hogy védjen és hordozzon egy lágy anyagot, hanem a védelem mellett megvan ennek a „lehatároló” szerepe is. Elképzelhető egy pontszerű test is, mely sokkalta többet képes produkálni, mint az emberi agy. Egészen odáig, hogy elképzelhető egy pont-

szerűtlen, elvi test is, mely azáltal totális, hogy térben lehetetlen. Nincs. Így válik a materiális értelemben nem mérhető egyéb vonatkozásban totálissá. A provincia csak akkor pejoratív helyzet és főnév, s az is, amikor az ember torkig lévén a butasággal és értelmetlenséggel, bizony kimondja a saját országára is, hogy provincia. Ám a kis külső tér nem feltétlenül provincia. Ezt most nem politikailag értem, hanem a színvonalra nézve. Kossuth is hasonló hatással volt rám, csak egészen más szempontból. Például a zene kapcsán megfigyeltem azt, hogy ha a szándékaimat vizsgálom, és mondjuk egy ligetben, az utcán sétálok, akkor szép, meghitt és bensőséges zenét képzelek el. Ám amikor dolgozni kezdek, arra koncentrálok, akkor mindig egy keményebb, határozottabb valamivé válik. Ha egy lágyabb intimebb darabot játszom, improvizálok és nem csak elképzelem, azt vettem észre, hogy a játék módja is pregnant, nem összeszövődő, nem elmosódó tónusú. Ez jutott most eszembe, érzékeltetni, hogy Kossuth és Széchenyi viszonylatában mindig a kossuth-i jelleg – magatartás (?), stílus (?) – volt a megtestesülés, és Széchenyi volt az eredeti elképzelés. A szándék szelídebb volt, mint a körülmények támasztotta válasz. Ha meditáltam, gondolkodtam, az, hogy úgy mondjam Széchenyi jellegű volt, és ha valóban csináltam, az kossuth-i lett, ha szabad így mondanom: radikálisabb (?), egyértelműbb (?) – lehetne a jelzőkkel játszani. Lehet, hogy itt arról van szó, hogy az egyik egy elméleti ember, egy konceptor, a másik pedig csak annyiban konceptor, amennyiben a sors, a politikum (?), a történések (?) – talán az utóbbi a helyénvalóbb – konkrétan meghatározók. De emögött ott van az elsődleges konceptor. Mint a Bibó a Parlamentben... Ha volna egy magyar Mrozek, csodálatos abszurdot vagy groteszket lehetne ebből csinálni. A bibói helyzetből. Nyugodtan szólj közbe!

H: Igen, azt szeretném, ha a még esetleges meghatározó élmények és azon személyek említése után, akik nagy hatással voltak rád, közelítenének a zene felé.

Sz.: Mégiscsak az a legfontosabb...

H.: Igen. Még visszatérve az életedre: az volna jó, ha mindezek mellett az is kiderülne, hogy orvosként hogyan váltál zenésszé.

Sz.: Sűrűre fogva a dolgot: számomra óriási hatású volt Semmelweis Ignác alakja, mint tántoríthatatlan orvosember. Aki tudta is, érezte is,

hogy igaza van. Nagy hatásúnak tartom Kodályt, azért, mert fölépítette egy fokozatosan lebénult ezer év magyar zenéjét. Úgy érzem, igazában egy alföldi magyar zenét. Bartókot azért, mert bebizonyította, hogy kelettől nyugatig van olyan kultúrális magabiztosság, mely képes szét-szedni és összerakni dolgokat, ha neki úgy tetszik, és van hozzá szuf-lája... Madáchot, mert a keserűségből tudott örök időkre gótikus kated-rálist építeni. Döbbenetes dolog, hogy valaki a semmiből ekkorát tud teremteni. Ez bolhából Isten. Ezekből tud az ember igazán táplálkozni. De egyszerűen kifogyhatatlanok a példák. És ezek még csak a magyarok. Például Goethe is nagy hatású valaki. Bizonyos fokig Platon jut eszem-be róla. A szellemnek a magatartását csodálom benne, azt a dolgot, hogy mentális stabilitást teremtett, hogy a szellem volt a bázisa, nem a kő. Ez egy óriási dolog számomra. Platon, aki képes volt arra, hogy évezre-dekkel előre intuitíve megjósolja egy vita végkimenetelét, és igaza legyen Demokritosszal szemben. De ezek már inkább a művek alapján vett példák. Aztán bizonyos fenntartásokkal Rousseau élete és alakja is nagy élmény volt persze...

H.: És mi a fönntartásod?

Sz: Az, ahogy a gyerekeivel bánt. Azt nem tudom megemészteni. Ez morális lyuk az ő génállományában, érzésem szerint. És különös, hogy Robespierre, aki hódolója volt, s az ő tanainak megvalósítója akart lenni – sőt az egész francia forradalom is – milyen „lyukas” ebben az értelemben. Erre persze azt lehet mondani, hogy minden forradalom lyukas ilyen értelemben, no de a lyukak méretei között is vannak különbségek. Kísérteties, hogy itt ez a nagy lyuk mennyire jelenvaló volt, és valószínűleg ez lehetett az oka annak, hogy elementáris, világrengető hatása mellett mégis sok ellenérzést keltett, és végülis a royalizmus végső megszűnését nem okozta. Franciaországban a mai napig él a royalizmus. Én karizmatikus értelemben valójában hajlok bizonyos royalizmusra. Ebbe most nem szeretnék belemerülni... Ami nem zárja ki, hogy egy szerencsétlen ügyért bekövetkező, de igaz forradalmat ne tartanék nagyszerűnek és szentnek. De hisz Petőfi is, akit még eddig nem említettem, királyhű verset is írt Ferdinándhoz, hogy később megírja az *Akasszátok fel a királyokat*. Petőfi nagy alak. Ő egy tiszta ember volt.

Tehetsége ellenére az tudott maradni, sőt! Most a költészetét kár volna dicsérnem, közhely, de a jellem: az igen! Ennek a becsülete ma teljesen ismeretlen. Hogy valaki ezt nézné az emberben, ezt a makulátlanságot, ezt az általa szárnyalást, hogy ily mértékben nyílt és világos a lelke mélyéig, és nem unalmas, mert teljesség igényű. Maga a teljes megbízhatóság és jóhiszeműség. Ady – ugye... Ez annyira fájdalmas, mert annyira igaz, hogy elkésérítő volna belemenni. Nem is szabad sokat beszélni arról, ami mélységesen igaz, mert lerágott csonttá válik, csömörünk támad tőle. Inkább titokként kell őrizni. Aztán a falusi élményeim. Gyermekkoromban sokat voltam vidéken. Sárbogárd környékén nyaralgattunk vagy fönt a Garam mentén, amikor apámat behívták, ahol a régi magyar ünnepek csodáját éltem át Pünkösd, Úrnapja színpompás körmenetek s termékenységnépek formájában. Sokszor kicsinyessége mellett is nagyon becsülöm a falusi emberek közösségi életét, egymásra utaltságát, egymás segítségét, azt, hogy náluk az, amit mi kultúrának hívunk, az az élet természetes része és gyakorlata, hogy nem vált külön. Az élet tartozéka: ezt példaként figyelem. Náluk egységen van a dolog, nem pedig mozaikszerűen, egyensúlytalanul. Ezeken az ünnepeken hallottam a kántáló éneklést, amit idősebb emberek hallatnak templomi éneklés során, s ami később, amikor jazz muzsikával dolgoztam, olyan nagy fordulatot hozott a jazz területén vett gondolkodásmódomban. Miután kisgyerekkorom óta improvizálgattam, ezért az ötvenes évek elején, 55 körül, a jazz szinte természetesen nagy hatással volt rám, annál is inkább, mert abban a fojtott állapotban, amiben akkor élt az ország, s amit mindenki érzett, még egy ifjanc is, ez a sodró erejű valami, a jazz, mellbevágó volt a számomra is. Először is lelkesedésemben megtanulgattam lehallgatva egy-két darabot, aztán később barátaimmal, iskola- és korosztálytársaimmal együtt csináltunk egy kis zenekart. Teljesen átvett anyagokat játszottunk. Akkor a cool meg a bebop ment, Goodman, Brubeck, MJQ, Webster, Young. De például a Summertime-ot is játszottuk, vagy híres Glenn Miller számokat. Szombat esténként voltak a gimnáziumban amolyan táncos bulik, ahol túlnyomórészt ilyen értelemben vett jazzt játszottunk. És erre táncoltak. Akkor még nem vált el egymástól a jazz muzsika és az úgynevezett tánczene. Meg kell

mondjam, hogy ez valójában úgynevezett fehér hatás a jazz vonulatában Amerikában is. A fehér ember tánczeneként fogta fel elsősorban a jazzt, és tánczenésítette. Később persze a feketék megpróbálták ezt a privilégiumot visszavenni. Mármint a jazzt, és értelmezésének a privilégiumát. Egy idő után nekem Pécsre kellett mennem, az egyetemre...

H: Pécsre jártál egyetemre?

Sz.: Csak egy évet, aztán feljöttem Pestre. Ott kezdtem, néha feljöttem egy-egy „haknira”. Akkor még a hakni nem volt ilyen elmarasztaló jelző. Inkább csak egy bennfentes kifejezés.

H: Egyetemista korodban volt időd arra, hogy a jazzel foglalkozz?

Sz.: Pécsen nem. De mikor visszajöttem, akkor már igen. Pécsen semmilyen kapcsolatomban nem alakult ki zenészekkel. Viszont itt voltak a régi barátok, akkor indult az „Astória korszak”, ami a „Dália korszakhoz” vezetett. Valójában már akkor másképpen mozgott a „filhallásom”, hogy így mondjam: már akkor másképp éreztem, mert nem az volt bennem a legfontosabb kérdés, hogy jaj, milyen jó csinálni ezt a jazz zenét – az is – de én a saját érzéseimet, élményeimet szerettem volna zenében kiadni. Ez azért is lehetett talán, mert már gyermekkoromtól fogva szabadon rögtönözve játszottam a zongorán, míg a társaim úgy rögtönöztek, hogy eltanulgatták az amerikai jazzmuzsikusok rögtönzéseit. Lemásolták. Tehát teljesen más alapról indultunk, úgyhogy végülis ezért volt az, hogy mindig más együttest állítottam össze, magam komponáltam, s ez vitt el egy csomó olyan megoldáshoz és egyéb zenei tapasztaláshoz, ami Bartókhoz vezetett. Először Bartókhoz vezetett.

H.: Ez mit jelentett számodra gyakorlatilag?

Sz.: Azt, hogy a Dália korszakban egy trió-esten például eljátszottunk a Mikrokozmoszból egy darabot, amit én jazz-zeneként játszottam, úgy játszottuk el.

H.: Mennyiben volt ez Mikrokozmosz darab, és mennyiben jazz-zene?

Sz.: Az szó szerint a Mikrokozmosz volt, csak ritmusban volt egy kicsit más, és improvizációkkal és egyebekkel, hangszereléssel tettük teljesen jazzé. Tehát a ritmus és hangszerelés, és persze az improvizáció. Azt nem mondhatom, hogy ez a konkrét darab, ez a konkrét találkozás a darabbal okozott bizonyos dolgokat. Akkor én már – legalábbis a belső

hallásom – egy előkészült állapotban voltam, és sokmindent másképp gondoltam, de hogy merre gondolkodtam, azt az mutatja, hogy a Bartókkal való újabb találkozás egészen kézenfekvő volt számomra...

H.: Mikor volt ez az újabb találkozás?

Sz.: A 60-as években. Akkor volt az újabb találkozás. Mert korábban számomra a magyar népzene és a bartóki zene ismert volt, természetes volt, egyéb darabok révén is...

H.: Ahogy akkor megközelítetted ezt a Mikrokozmosz darabot, ez ma is elfogadható számokra?

Sz.: Az, ahogy akkor ott csináltuk, az ma is elfogadható számomra, de én ma egészen máshol vagyok, és másképp dolgozom.

H.: Ha egy az egyben ugyanazt játszottátok, ami a Bartók Mikrokozmosz darabban szerepelt, akkor az improvizáció milyen szervező elv alapján épült föl?

Sz.: Jól beletrafáltál a dologba, ugyanis itt volt az a pont, ahol szerencsére az érzéseim igazítottak el, s nem próbáltam a szabályszerűséget követni. Az improvizáció az adott hangtartomány és tonális meghatározottság vonalán történt. S miután ez 6/8...

H.: Melyik darab volt ez?

Sz.: Úgy emlékszem, Hármashangzattanulmány a címe. A harmadik kötet 2. darabja. Egy F-dúr hármassal parallel mozgásán alapult, amit bőgőre és balkéz tercmozgásra tettem át 6/8-ban, de nem darabos mozgással, hanem lejtetve.

H.: Te is megpróbáltad az improvizációban ugyanazt a rendező-szervező elvet alkalmazni, amit Bartók?

Sz.: Csak annyiban, amennyiben a ritmust megtartottuk, és azon kívül bizonyos fontos, építhetőn-ornamenszerű...

H.: Nem a metrumot tartották meg?

Sz.: A metrumot megtartottuk...

H.: És a ritmust?

Sz.: Az már jazz ritmus volt, 6/8-os értelemben, de az eredeti anyag ritmikus „ízétől” erősen érintve és írom – lejtetve. Bizonyos párhuzamos mozgások, és a dallamnak a jobbkez által vezetett fő motívumnak a jellege időnként előjött, kvázi, hogy egységben tartsa az egészet, de különben 6/8-ad szerű improvizáció történt. Itt olyan, főleg kvartyszerű

megoldások adták az improvizáció anyagát, ami ehhez a zenéhez, mondhatni: zenéből való. Esztétikai alapkövetelmény volt persze, hogy ne legyen stílusterés. De formailag, s az egy-egy perióduson belül való pontos harmóniaváltások nem voltak megkötve. Ez volt a jó! És ezért mondtam, hogy talán jó, hogy az érzékeimre hallgattam, mert ez adta meg a lehetőségét, hogy nyitott legyen ez a találkozás, érzelmi legyen, s ne csak valamilyen kész dolog megvalósítása, kvázi olyan, mint a Bach Air-jének Swingle Singers általi feldolgozása, ami egy „jazzesített” változat és kész. De nem vezet sehova. Itt pontosan arról volt szó, hogy azáltal, hogy ez nyitott maradt és expresszív, végeredményben úgy érzem, sikerült elkerülni a bartókizmus veszélyét, azt, hogy valamiféle nyereszkedésbe keveredjek a bartóki művel kapcsolatosan. Ma is úgy gondolom, hogy ha itt valami összecsengés van, az inkább az alapanyag, a magyar népzene azonos háttéréből fakad és nem pedig a kompozíció vagy gondolkodásmód azonosságáról van szó.

H.: Ezek szerint az is elképzelhető lenne, hogy gyakorlatilag ugyanezt elérheted, ha nem egy Bartók Mikrokozmosz darabot tekintesz alapnak.

Sz.: Az nem vitás, hogy nekem akkor az egész Mikrokozmosz volt az élmény, s nem ez a darab..

H.: Arra gondolok, hogy egy saját témára...

Sz.: Igen, de ez egy olyan „ha”, mint amilyenek a történelem „ha”-jai, amelyek nincsenek, és kár is elképzelni. Ugyan nem árt a feltételezésen gondolatban „végigzongorázni”, mert tanulhat belőle az ember. Egyszóval: nem lehetett volna más „ha”, mert de facto volt Bartók, és olyan erővel a magyar zenei életben, hogy ha nem lett volna víz, akkor mit ittunk volna. Lehet mondani, hogy bort. Igen, de akkor mit szív föl a szőlő a földből? Szóval Bartók már alapelem a magyar zenetörténelemben, nem lehet, nem szabad, képtelenség kikerülni.

H.: Mondtad, hogy ma nem ott tartasz ahol akkor. Azt szeretném kérdezni, hogy közben hol tartottál, tehát mi szerint hoztad létre a zenét, és azt is hogy ma hol tartasz. A kérdésemet egy általad is idézett Heisenbergi gondolatmenet kapcsán szeretném föltenni. Azt írja Heisenberg: „A 17. században a zene még mélyen gyökerezett a vallásos életben, a 18.-ban meghódította az egyéni érzelmek világát, a 19. század romantikus muzsikája pedig az

emberi lélek legmélyére hatolt.” Az utóbbi években ezzel szemben egy furcsa, zavaros, bizonytalan fázisba keveredett, elméleti kérdések kerültek előtérbe, az eddig járt utakon mintha megtorpant volna a fejlődés. Ezek után azzal szeretném megtoldani az előbbi kérdéseimet, hogy véleményed szerint igaz-e ez a jellemzés, és ha igaz, hogyan próbálsz föloldani ezt a helyzetet, és milyen perspektívák kínálkoznak jelenleg számodra? Ez tulajdonképpen az alkotói periódusok és a jelenlegi állapot megbeszélése utáni kérdés...

Sz.: Tehát kezdetben az következett, hogy csináltuk ezt a szabad zenét a Publikkal, ezt a félórás szabad zenét, aminek egy megfogottabb változata került az Antológia 64-es lemezére. Utána egy hosszabb pauza volt a magyar jazz életében, s így az én munkámban is. Állt a jazzélet Magyarországon.

H.: Ez azt jelentett, hogy nem is dolgoztál?

Sz.: De, otthon. Egy magnetofont vettem, s mindenféle kísérleti dolgokkal foglalkoztam. 1963–66 között mindenféle akusztikus kísérleti játékokat műveltem otthon. Meg persze verseltem... Hiszen itt van ez a másik lehetőség is.

H.: Ebben az időben előtérbe került a versírás?

Sz.: Igen, de semmi eredményt nem értem el vele. Biztosan nem, mert akkor volt az, hogy Simon Istvánnál jártam, aki tényleg igyekezett, támogatott, aztán valamivel később kerültem Rónayhoz Pilinszky révén, aki szintén támogatott, de aztán elveszítették az anyagomat, amit maguknál tartottak. A többi lapnál pedig ilyen „verseit nem közölhetjük” válaszokat kaptam. Szóval teljesen egyértelmű volt a helyzet. Én tudtam, mi van, ezért nem is forszíroztam.

Zenei értelemben foglalkoztatott a zongorabelső mint akusztikus tér, húrozat, merevítő, páncéltőke, mechanika, és a különböző játékmódlehetőségek, zenei foltok értelmezése, a tizenkétfokúságot messze túllépő zenei világnak és belső hallásnak kiépítése. Volt ami nem tudatos volt bennem, csak később lett azzá, de élő és hallatlanul kíváncsi tevékenység, s ilyen értelemben jöttek a konzekvenciák. Csináltam egy csomó felvételt is. Jórészüket aztán le is töröltem. Azért töröltem le – lehet, hogy konzervativizmusnak érzed – de én annyira csodáltam a nagy mesterek nagy műveit, (egy Kékszakállút pl. ami mindig megríkat, hiszen a férfilelekről

szól, hát miért ne ríkasson? Ott is van elég rínivaló... Vagy egy Mozart Adaggio vagy Máté passió vagy Les preludes. Nagyon sokat sorolhatnék), hogy én ezeket a dolgokat minden affinitásom, följajzottságom ellenére is buta játékoknak tartottam, s nem tudta igazából a nagyszerűség érzetét kelteni bennem, amit én minden lényeges szellemi termék kritériumának tartok. És nem csapott túl az érdekesség kényszere és tapasztalata a nagyszerűség igényén, bizonyára mert nem csináltam belőle darabokat. Aztán 67-ben egy olyan triófelvételt csináltam a rádióban – utána már hosszú ideig nem is hívtak többet –, ahol majdnem végig az egész darab ilyen módon készült: foltok, hangszínekkel élő poliritmika, ahol a hagyományos jazz-ritmus csak gesztusokban van meg, de megvan a lenyomata, az érzete. Kortárs zeneként fogtam fel. Meg is van ez a felvétel. Nem is volt rossz a maga nemében, mint technikai dolog. A kottaanyaga neumás, nem pontosított, nem az európai klasszikus zene rendjében kialakult kottaírás szerinti rögzítésű, nincsenek ütemvonalak, hanem csak nagyjából rögzített magasságértékek vannak. Tulajdonképpen nem is ebben az értelemben mondom, hogy neumaszerű volt, hanem a megvalósítás tartományait és az ívek kapcsolódásait illetően. Azokat az anyagokat tartalmazta, amelyekből föl kell ezt az ívet építeni, stb., ... s hogy azt nagyjából hogyan.

H.: Ez elég jelentős különbségnek tűnik számomra a korábbi bartóki szellemhez képest. Miért érezted a 60-as évek második felében annak szükségességét, hogy ilyen próbálkozásokba fogjál?

Sz.: Azért, mert azt tapasztaltam, hogy amit én, mint az előbb említettem, túlzott önkritikával, végülis nem csináltam meg, megcsinálták mások. Hogy igenis, azok az eszközök, amiket a kíváncsiság előbányászott, azok zenei eszközök. És világszerte akkor már jöttek elő olyan felvételek, melyekben mindezek tapasztalhatóak voltak, s miután nekem itt volt ez a jazz-lehetőség, megpróbáltam ezen belül ilyen nyitást tenni. Már csak azért is, mert átgondoltam azt is, s ezt egyre inkább éreztem, hogy vigyázzunk ezzel a jazz muzsikával! Ez egy nagyon érdekes jelenség. Részben azért, mert hallatlanul vitális, gazdag, szinte barokkos, részben azért, mert mindent magába szív, fölhasznál, amivel érintkezésbe kerül, s azért, mert fiatal. És ez a döngő

fiatalsága azt mutatja, hogy valami indul benne. Még akkor is, ha tánczenésítve lett, kommercializálva lett, s így tovább. Ha az ember ezt bizonyos belső távolságból figyeli, akkor látja, hogy ez a század egyik lényeges zenei jelensége, sok minden más mellett. Tehát így is felfogható. Az ember gondolkodása és zenei megfogalmazása legyen végtelenül komoly, s azon belül mindegy, hogy milyen eszközöket használ, ha azok méltóak.

H.: Számomra az a kérdés, és sokat töprengtem már rajta, hogy vajon valóban a jazz szívja magába mindazt a zenét, ami a 20. században létezik vagy pedig a jazz szívódik föl e zenékbe.

Sz.: Ez folyton változik. Az nem vitás, és ebből a szempontból az én gondolatom talán bevált, hogy pillanatnyilag nem a jazz szív fel, hanem a jazzt szívja fel a zene. Részben az üzleti zene szívja „le”, s a tömegkielégítés látványos, hatásos eszközévé válik, részben pedig a komoly. Most nem a régi zenére gondolok, hanem a dolog szó szerinti értelmében a zene szívja fel, szívja be, a mai zene szívja be magába ezeket az elemeket és ezt az indulatot, ezt a zenei-érzelmi mentalitást és nyelvet – amit bizonyos fokig félve mondok ki, mert valójában a jazz muzsikát még mindig a feketék zenéjének érzem. Abból a szempontból mondom ezt, hogy ők aztán halálosan a saját komoly zenéjüknek tartják. Az amerikaiak. Az amerikai feketék. Ezt nem lehet nem tudomásul venni. Hogy merre fog ez részükről továbbhaladni, azt nem tudom. Nekik ragaszkodniuk kell ehhez, itt valamilyen lépést tenniük kell, mert hisz a saját kulturális identitásukról van szó. Úgy tűnik, mind magasabbra jutnak és törnek.

H.: Mélységesen egyetérték veled. Ezért most kérdezem meg azt, amit később szerettem volna, de úgy érzem, hogy itt nagyon helyénvaló ez a kérdés: te önmagadat jazz-zenésznek tartod?

Sz.: Nem, nem, nem. Én muzsikus embernek tartom magamat, elsősorban is embernek, akiből hatások mennek, terjednek, s a művészi énem zenei vonatkozásaiban a jazz muzsika a magam zenéjének egy természetes része. De az, hogy engem a jazz sajátított volna ki – teljesen tévedés. Úgyhogy amikor ilyen meghatározásokat kapok, akkor borsózik a hátam és föláll a szőr a talpamon...

H.: Nem gondolod azt, hogy mindaz, amit most elmondtál, egyben a jazz zene kritikája is?

Sz.: Nem. Azért nem, mert én tisztán csak azt szeretném ezzel érzékelteni, hogy én sehová sem vagyok hajlandó bezáratni, bezárni magamat. Sem műfajosdiba, sem pedig valamilyen alakulatba. Semmiféle fiókozásba. Itt egyszerűen arról van szó, hogy ma viszont fiókozás és alakulatosdi folyik, s ilyen értelemben manipulálják is az embert egy bizonyos irányba, s így a szabad gondolkodásomat fékezik meg, amikor jazz muzsikusként a jazz zenészek közé akarnak besorolni, akkor amikor azt mondják, hogy ez és ez és ez jazz, de ez már – sokszor még – nem jazz. Ezt mondják, akik nem csinálnak jazzt, vagy akik csinálnak, de nem komponálnak, vagy nem olyan alkotó indulattal, akarattal és erővel...

H.: Azt mondtad az előbb, hogy muzsikusként tartod magad.

Sz.: Igen, muzsikusként tartom magam, és „A mindenséggel mérd magad!”

H: Te, mint a mindenséggel cimboráló, önmagát a mindenséggel mérő ember ezt a meghatározást érvényesnek tartod önmagadra, de azt, hogy jazz-muzsikusként, már nem – holott, mint minden művészet, a jazz művészete is csak a mindenséggel mérhető magánvalóságában önmagát. Én úgy vélem, hogy teljes joggal teszed ezt, s úgy értelmezem, hogy mást is jelent az, hogy te nem tartod magadra nézve érvényesnek ezt a meghatározást. Nevezetesen, hogy a jazz-jelenség egy bizonyos kultúrkörben – fekete kultúrkörben – a meghatározott szövevényéből adódóan elképzelhető – s itt elsősorban Amerikára gondolok –, mint a mindenség kifejezésére alkalmas zene. Véleményem szerint azonban 1981-ben Magyarországon, számodra, aki egyetemesen gondolkodó lény vagy, csupán zenei tevékenységed egyik – kétségtelenül igen fontos – alkotórésze a jazz zene. És ez nem egy kor rossz minősítési rendszere következtében van így, hanem ennek a zenének a számunkra jelentett lényege miatt.

Sz.: Nézd, pillanatnyilag erősen dolgozom trióban. Ilyenkor sokkal kifejezettebb annak a zenének a jazz jellege, amit csinálunk. De ugyanakkor – lehet, hogy nem vagyok a magam jó megfigyelője és kontrollja, mégis úgy vélem – még ez esetben is, ilyen jelleggel is, egy-egy darab előadása során talán sikerült olyan komolyságot megébredtetni az

emberekben, és olyan komoly lelki választ kiváltani, ami a mindenség köréhez tartozik, illetve a mindenség bennünk, bennük lévő, akár tudat-talan élménye révén, jelenléte alapján volt csak kiváltható.

H.: Én nem vitatom. Én éppen ebben látom kritizálnak azt – és nem véletlenül fogalmaztam az előbb így a kérdésemet –, hogy melyek a jazz zene lehetőségei. Ugyanis véleményem szerint, számunkra, európaiak számára a jazz zenének meghatározó triolás, szinkópás jellege egy egészen másfajta érzékiséget jelent. Véleményem szerint a mi kultúrkörünkben ez valamiféle érzéki partikularitás hordozója, valami érzéki partikularitást csiklandoz bennünk...

Sz.: Egzotikum ezek szerint.

H.: Kétségtelenül, mert pontosan az a ritmus, ami ennek legmeghatározóbb vonása, az európai zene fejlődésében ismeretlen. Az igaz, hogy a jazz illeszkedhet nagyszerűen, könnyedén fölolvadhat az európai zene fejlődésében kialakult kortárs zenében és zenébe, de azt hiszem, hogy számunkra ez a zene nem alkalmas az Univerzális megközelítésre. Hiszen zene, ami közvetlen érzéki módon hat, de érzékiségében nem ugyanazt kelti föl bennünk, amit a saját kultúrkörünk egyetemes fejlődését megjáró, bejáró európai zene. És ahogy én mostanában téged hallgatlak, úgy érzem, hogy amit játszol, az nem jazz zene. Éppen azért, mert ezt a számunkra vett érzéki partikularitást vetkőzi le, amennyiben szabad zene, improvizatív zene – kétségtelenül –, de a jazz játszasmódjában, feelingjében meghatározó triolás-szinkópás jelleget már levetkőzte. Szerinted igaz ez a meglátásom vagy sem?

Sz.: Nekem nagyon érdekes, amit mondasz, mert pontosan erről van szó. Kb. egy évtizede állítom, hogy itt van a dolognak a clue-ja. Ugyanis nem azon múlik a dolog, hogyan számoljuk a ritmusokat, hanem azon, hogy milyen érzetet kelt. Én előérzéseim alapján igyekeztem pontosan ezen a ponton az egyeztetést, és az egyeztetés révén valamiféle eredeti gesztusnak a létrejöttét felérezni és kibővíteni, mert éreztem, hogy ez létező, létezhető. Szóval benne van a plazmában, csak még nem jelentkezett. (Zárójelben: azért a magyar hagyományban is van szinkópa, gondolj csak a verbunkos zenére!). Amennyiben ez így van, ahogy elmondod – a magad érzései alapján biztosan így van –, akkor ez bizonyos értelemben igazolja az én érzéseimet, de miután bennem ezt az egészet valójában a fekete zene váltotta ki...

H.: *Ami egyáltalán nem mond ennek ellent...*

Sz.: Stimmel, ezért én nem érzem ennyire idegennek, bár azt nagyon jól tudom a kezdet kezdetétől, hogy az igazi fekete jazz-zene a magyar kultúrkörben mennyire idegen testként jelentkezik. Egy külső érintés azonban a leguniverzálisabb teremtő gesztus.

H.: *Ezért furcsa számomra, ha egy magyar jazz muzsikus úgy játszik, mint egy kis Coltrane... És még valami, ami az előbb elmondottakat támasztja alá egy más szempontból: Meggyőződésem – bár nem tudom még frappánsan levezetni –, hogy a jazz zene kisebbségi zene. Úgy tűnik törvényszerű, hogy meglepően sok kisebbséghez, politikai kisebbséghez tartozó ember műveli. Nem tudom, föltűnt-e ez már neked. Amerikában a feketék, Európában sok cigány és zsidó származású zenész van. Nem hiszem, hogy ez a tendencia véletlen. Én ezt igen fontosnak tartom. Ismét a te zenéd szolgálhat kitűnő ellenpéldaként, ugyanis nem tűnik számomra kisebbségi zenének. Nincs meg benne a kisebbség fölzsabadulási és integrálódási vágya.*

Sz.: Már az integrálódás alatt mit értesz? Hova való integrálódást?

H.: *A többségbe.*

Sz.: És ez nincs meg az én zenémben...

H.: *Igen. Úgy érzem, hogy a te zenéd nem partikuláris, hanem egyetemes szellemi beágyazottságánál, meghatározottságánál fogva univerzális, univerzalizációra törekvő. Tehát, nincs meg benne az a kisebbségi – hogy is mondjam – hátrányos helyzet.*

Sz.: Értem. Most értettem meg, hogy valójában mire gondolsz. Szóval nemcsak egy frontnak a mozgalmi zenéje, ami kitűnően visz a frontra, ha kell. S ha a folyón túlról megszólal a tömegdal, akkor mi rákapcsoljuk ezt a zenét, és ezzel válaszoltunk. Nézd, ezt kimondani te tudod csak, mert egy ember, aki dolgozik, alkot, az annyira benne van abban az érzelemben, ami belőle fölfakasztja, kiszakítja ezeket a hangzásokat, hogy arra figyel csupán, ami benne készül. Hogy az elég jó-e neki, önmagának. S azt a sejtjeitől a körméig az idegeivel megvizsgálja, éli. Ha valaki kozmikus ágyban fekszik, forgolódik, elképzelhető – hogyha nem rontja el a dolgot – akkor valami egyetemes hangulat, ilyes szellemi közérzet benne marad, megnyilvánul a darabjaiban is. Itt csak az a gond, hogy ebben azért meg lehet fulladni...

H.: Igen, mert ez a vállalkozás sokkal magasabbra tör, így sokkal nagyobb ellenállásba is kell, hogy ütközzön. Itt olyan erők hatnak rá, melyek sokkal keményebb összefüggések hálójába emelik.

Sz.: Bizonyára. Nemde gyakran egészen kilátástalan a dolog, hiszen se kisközösség, se front...

H.: És én azt is egészen törvénytörőnek tartom, hogy egyedül maradsz. És talán itt kell keresni a magyarázatot is...

Sz.: Attól függ, hogy honnan nézzük. A zene annyira érzelmi dolog, hogy az egyedül maradás, a magányosság mindenképpen lelki jelenségként értelmezhető csak. Ezért mondom azt, hogy – bár az nem vitás, hogy ez a magányosság tulajdonképpen azóta, amióta az eszemet tudom mindig is megülte a lelkemet – ha őszinte vagyok, akkor megint csak hálásnak kell lennem. Mert ezen kívül a belső magányosság élményen kívül a környezetben nem vagyok magányos, pontosabban elhagyott. Hiszen – és ez óriási reményeket ad – azt látom, hogy mind több fiatalember lát és ért olyan dolgokat, melyeket az én korosztályom mind a mai napig nem lát. Föl sem fog. Az én korosztályom – amit nem győzők sajnálni ugyanakkor –, úgy nézi sokszor a világot, hogy fölül a repülőre, körülpillant egy száguldó vitrinből. Mondhatom elég korán felismertem, hogy mindig kellenek olyan szituációk az embereknek, amikor a pusztaság lét kiszolgáltatottjaivá válnak. Amikor nincs más, csak a por, a víz, a só, a kenyér, a gönc, a forrásvíz, mert ez a helyzet, élmény tudja csak az embert, a kozmikus látatni. Ez adja meg, hogy az ember szinte egyszerre mindent átláthasson, megélhessen, ami aztán megtisztítja egy-egy történelmi időszak szellemiségét, vagy legalábbis módot ad valami megújulásra, megtisztulásra, felépülésre, értékrendre. Az a tapasztalatom, hogy mind jobban kezd ma elválni egymástól a konkoly és a búza, és a lepusztulásban egy megjelenő friss szellem még alig látható új köröket kezd rajzolni.

1981. DECEMBER 15.

H.: Arra gondoltam, hogy még mielőtt visszatérnénk beszélgetésünkben ahhoz a fonálhoz, amit korábban követtünk, jó lenne, ha figyelembe vennénk, hogy ma itt, milyen körülmények között, hol és mikor vagyunk. Hiszen legutóbbi

beszélgetésünk óta – ami májusban volt – több mint félév telt el. Szeretném, ha arról mondanál valamit, hogy hogyan élted te meg ezt a félévet. Arra is gondolok, hogy eddig vagy a te rózsadombi, vagy az én Váci utcai lakásomban beszélgetünk. Most itt ülünk Nagymaroson. Én ezt akár jelképesnek is tekinthetném. Tehát egy s más történt veled az elmúlt félévben. Gondolom, hogy ez nem múlt el nyomtalanul benned. S ezen kívül arra is kíváncsi vagyok, arról is szeretnék veled beszélgetni, hogy vajon a te életed alakulása és a világ sorsának alakulása – tehát, hogy 1981 végén járunk, s itt élünk Kelet-Európában –, s ezek együttesen vagy éppen külön-külön, hogyan szűrődtek át rajtad, hogyan csapódtak le benned, s egyáltalában: történt-e veled valami változás, módosulás, amióta legutoljára beszélgettünk?

Sz.: Ami a magam belső változásait illeti: korábban is beszélünk már arról, hogy úgy érzem, nem változik semmi. Az biztos, hogy megviseltebb vagyok. Fizikailag is értem. Nagyobb veszélyeket érzek a világban kavarni. Egy egzisztenciális stressz: így fogalmazhatnám meg azt a közérzetet, ami nyomaszt és uralkodik felettem, és hát én is igyekszem uralkodni fölötte. Ez persze látszólag nevetségessé teszi az előbbi, első mondatomat. Hogy eljöttünk onnan, ahol laktunk, pótmegoldásnak érzem. Ez nemcsak egyszerű költözés volt. Bizonyos fokig antropológiai vonatkozásai is vannak a dolognak. Olyan környezetből kellett eljőnnöm, eljőnnünk, ahol én, illetve mi, egészen egyszerűen nem voltunk befogadhatóak. Egy mérték-, arány-, értékrend és egyéb kontilénák nélküli embercsoport vagy réteg környezetéből, annak korlátlanul tomboló, harácsoló, „korszerű” közegéből kellett eljőnnöm, és talán annyiban másként vélekedek korábbi válaszaimmal ellentétben, hogy az a könnyөрületesség, amit mindig vallottam és éreztem, az most már egy olyan kényszer felé zárul, egy olyan döntéskényszer felé, hogy igenis el kell tudni határolni magát az embernek olyan dolgoktól, amik lefelé húzóak. Ha az élet – mint a köszörű feni a kést, feni a gyémántot – valóban nemessebbé tesz, nemesít, akkor ezt komolyan kell fölfogni, és ezt a kiválogatódási haladványt – megfelelő toleranciával és belátással persze –, de adott bizonyosságok esetén következetesen kell vállalni és a választásokat és döntéseket meghozni. Arra gondolok, hogy lehetnek emberek, akik a körülmények által, azok által legyőzve lettek olyanok, néha utálatosak,

kibirhatatlanok, néha – ki kell mondanom – szennyesek, undorítóak magatartásukban. De abban az esetben, ha nem elsősorban a körülmények felelősek mindazért, hanem maga az ember, akinek döntenie kell jó és rossz között, és aki negatív irányba döntött, az esetben az ilyet megköll vetni, és ettől az embernek maximálisan el kell határolnia magát. Az utóbbi évtizedekben elkövettem magamban azt a hibát, hogy az ember, mint a teremtés nagyszerű csodája iránti mérhetetlen kíváncsiságom miatt túlságosan mélyre kíváncsiskodtam, éppen, hogy mi történt öbennük, az ilyenekben, akik – hogy úgy mondjam – elszennyesedőben voltak. Tehát az életük szétbomlott, hanyatlóban volt. Most már tudom, érzem azt, hogy ezek a tendenciák, amik egy lényben ilyen erővel föllépnek, egy bizonyos határon túl szinte démonivá válhatnak. Ha az ember túlságosan affinis irányukban, tehát épp a titok megoldása vagy a segítség a „fordítás” vágya miatt nagyon mélyre megy e dolog nyomon követésében, az bomlasztóan hat rá nézve. Hogy pontosabban fejezzem ki magam: ha az orvos túlságosan megértette a betegét, s nem áll le egy ponton, akkor hogyan segíthetne, jobbíthatna. A betegség a diszharmónia állapota, nem szabad jobban azonosulni vele, nem ájulhat el ő a beteg fájdalmától –, tán ez a legjobb hasonlat. Ilyenkor hidegnek kell lennem, s azt kell csinálnom, amiről tudom, hogy jó. Például föl kell vágni a hasát! Ki kell belőle venni a daganatot! Amit csak hidegen és pontosan lehet csinálni, abban a tudatban, hogy segítek ennek az embernek. Ez persze szélsőséges példa. Nem ez az általános. De minden olyan embernek, aki szellemi területen dolgozik és írásaival, gondolataival, művészetével, cselekedeteivel az emberekre jó hatással van, igenis joga van arra, hogy egy bizonyos határon túl ne menjen egy olyan – idézőjelben – „szolidaritás” felé, ami őt viszont lehúzhatja. Mégpedig abból a szerepkörből, amelyben hasznos és építő, emelő. Pedig úgy érzem, manapság – s ezt nemcsak a fiatalabb korosztálynál tapasztaltam – minden azon múlik, hogy ki kit kényeztet el látszólagos egyetértésével, sajnálatával. Ez a magatartás amit elmondtam, sokszor ellentétes a közkívánattal, szokásokkal. Két különböző szint, melyek lehet, hogy alkalmadtán nem világosak egy-egy megfigyelő szemében. Belekeveredtem ennek kifejtésébe, mert az foglalkoztat, hogy egy konkrét esetnek mi az

általános konzekvenciája. Az biztos, hogy az az eset, ami engem ide űzött, szinte reprezentálja azt a vonatkoztatási rendszert, amiben ma Magyarországon élünk. Hogy akiben van valami mihez tartás, értékrend, jóérzés, az ma Magyarországon a rövidebbet húzza. Ezt merem állítani. Ezt tapasztaltam. Sorozatosan, évtizedeken át figyelve a dolgokat. És aki az etikai értelemben meglehetősen hiteltelen, monolitikus rendszerben, amiben élünk, fölismervén e rendszer réseit, lyukait, labirintusait, s annak hiányosságait – amit az nem képes befogadni, szabályozni, rendben tartani, s jó hitben tovább vinni – kilép ebből, s egy teljesen szabályozatlan, a született emberi erkölcsiséget sem figyelembe vett módon ilyen értelemben kívülállóként kezd élni, ügyeskedik, manipulál a maga szája íze szerint – az érvényesül, és olyan példák özönével szolgál, melyek egyre jobban elharapóznak, különösen azok körében, akik nem gondolják végig e korszak erkölcsi következményeit, s egy soha vissza nem térő alkalmat látnak e korszakban bizonyos gyarapodásokra. S akinek e gyarapodás nem megy, de az éhsége gátlástalan, az elvadul. S ez az elvadulás az, amit én stresszként élek meg. Úgy érzem, hogy az emberek egyre nagyobb számban elvadulóban vannak. Egy olyan nép, mely a történelem során számtalan más elvadító hatásnak is ki volt téve, s amelyik eddig valahogy megőrizte, hogy ne vaduljon el, háborúk és óriási veszteségek után békében kezdi elveszteni értékes mivoltát. Sajnos ezt kell, hogy mondjam. Nem építünk örök időkre való dolgokat, amolyan gótikus katedrálisokat. Egy épület is jelzi egy korról, hogy mit és milyen erőfeszítéseket tettek. Azt az építkezést, ami az emberi fejekben, szívekben történik – a hagyományozottságot és a hagyományozást, a felelős identitást – ezt hiányolom. Úgy hiszem, visszatekintve azt láthatjuk majd, kevés olyan kor volt, ahol ennyi szépséget és jóságot kívántak, és ennyi papír született, mint ma. Bizonyosságul, hogy mire volna szükség. De én azt is hiszem, hogy a legmagasabb rendű dolog a világon mégis csak a hús-vér emberi jelenség, és nem a papírozón. Lehet sok zseniális műalkotás, de ha nincsenek – a szónak abszolúte és kizárólag pozitív értelmében – szent alakjai az emberi közösségeknek, akkor mindent megevett a fene, az ember maga a legtöbbször hordozni és jelenteni képes „alkotás”. Az írás elszáll, a szó

megmarad. Szóval igazából az az Érték, ami immanenciába kerül az emberekben és személyessé, sőt személyyé lesz. Ami bármikor, szinte automatikusan kibomolhat, kivirágozhat a generációk során és a különböző érzékszervek mentén tárgyi alkotásokká. Ha ez a belső felhalmozás nem történik meg a minőségi kontroll alapján, a született erkölcsiség, a fölöslegességtől mentes értelmes gondolkodás, tehát a lényegre törekvő, s a magasrendűség felé törő akarat kontrollált gyűjtögetése nem történik meg, akkor csak szétszóródás és széthullás jöhet. Mert stagnálás sem a történelemben, sem a fizikai jelenségekben nincs! Az csak látszat! Ha nincs előremenetel, akkor visszahullás van. Nekem nagy gondom – éppen a 2. világháborús emlékeink alapján, amit jól-rosszul (inkább rosszul), dolgozott fel a magyar történettudomány –, hogy mit jelent magyarnak lenni. Hogy ki lehet-e mondani ezt a szót anélkül, hogy ne legyen olyan érzésünk, mint mikor hosszú ideig ülünk meleg vízben, és már hidegnek érezzük: tehát kikívánkozunk belőle. Pedig olyan jól esne mégis benne ülni. Szóval meleg, de mégis hűvös. Olyan semmilyen... Vagyis, nem közhely ez? Nem az a korszerű, hogy fanyalogva, cinikus fintorral mondogassuk az ilyen bölcsességet, például, hogy „Már majdnem egy az emberiség, most már csak egy külső ellenség kellene, és akkor eggyé is válna”. Pedig hát ez is egyszerű dolog, mert az örök mozgás mindig a pólusok közötti feszültségen alapul. Addig nem lehet valami egy, ami önmagában kettő. Akkor lehet valami egy – vagy annak tűnhet, önfeledten – amíg egy másik pólus nem provokálja ezt ki! Szóval, ha arra gondolok, hogy minden nagy dolog szinte provinciális vonatkoztatási rendszerben született, hiszen ott mégiscsak nagyobb a légköri nyomás, akkor ezt nem érzem anakronisztikus kérdésnek. És ha arra gondolok, hogy a világon minden egy idő-köldökzsinórra van fölfűzve, melynek a vége nem látható, így minden egyes életvonal a végtelenbe vezet, s ezért egyenlő megítélést kell, hogy kapjon, tehát a sanszai is egyenlőek, akkor azt kell, hogy mondjam, hogy egy magyar vonatkoztatás ugyanolyan, mint az angol az orosz vagy a német, vagy az összemberi vonatkoztatás. Teljesen mindegy. Aki benne él, annak még fontosabb. Itt van egy nyelv, egy kultúra, egy mentalitás, egy válasz-típus, ami jószerével mégiscsak tipizálható. És ha azt is hozzávesszük,

hogy együtt élünk, egy csomó ember, és minket hagyományozottan úgy hívnak, hogy magyarok, baj-e azt akarnunk, hogy nekünk jó legyen. Ez szinte a tömegvonzáshoz hasonló jelenség. Egy bizonyos tömeget is kvantumhatásnak kell érnie, hogy valami változás történjen benne. Ezzel azt szerettem volna érzékeltetni, hogy energiaváltozásnak kell lennie ahhoz, hogy valami, bármi, az állapotából kimozduljon. Vagyis az állapot védi önnön állapotát. És erkölcsileg, hogy állunk ezzel a dologgal? Veres Péter mondja, hogy addig él egy nép, amíg élni akar. Ezt a népesedési gondok okán emlegetik. Egy nép nemcsak azért él, mert utódokat nemz: van. Ez így túl kevés, semmi! Ennél a természet – amelynél nincs fölösleg, minden bekalkulált, mindennek megvan a helye, még bomlásában is – tehát ha a genezist nem szolgálja valami, akkor a bomlásában lesz meg a helye. Akkor a részjelenségei asszimilative fognak más kultúrákat vagy népeket gazdagítani, csak hogy ebbe olyan nehéz belenyugodni. Nem is lehet. Hát akkor mi az a géniusz, amit a magam számára, ilyen cirkuszok után, melyeket a magyar történelemben ismerünk – mi az ami éltet, s ami miatt merem ezt a hovatartozást vállalni? Pörgettem, pörgettem sokfelé a történelmi események tapasztalatait és konzekvenciáit magamban, egészen Mao Tun-ig, aki az első nagy hun birodalom – minek mondjam? – diktátora, kánja, hatalmasa volt, aki úgy él a történelmi „mesevilágban” mint a valaha volt legeslegkegyetlenebb és legnagyobb hatalmú keleti önkényúr, akinek a birodalma valamilyen oknál fogva szétrobbant, és ezzel kezdődött el a nagy népvándorlás, mely meggyőződésem szerint a mai napig tart. Úgy írják. Az ő unokája volt Attila. Ha eddig visszatekintek, sok minden kiszűrődhet. De egy magatartást mindig megtalálok a magyar történelemben, ami tulajdonképpen a magyar szellemi irányultságot jelenti: mégpedig azt, hogy a magyar közösség mindig levált, le tudott válni arról ami visszahúzta. Ez azt is előfeltételezi, hogy van benne valami adott, szinte kész mérték, belső értékrend, ének, aminek engedelmeskedik, valami belső, magas, természetes egyensúly, szabad arány. Ami nem felel meg a belső igényeinek, arról le akar válni. S ez lényegében mindig előrelépést jelentett. Ez progresszív jellemvonás, aktív és pozitív jelenség. Nagy történelmi és egzisztenciális léptékben ez az én általános, de végső megítélésem – s ezért

úgy érzem, hogy mindenféle szempontból merem vállalni az azonos-
ságot önmagam magyar voltaival. Mert etikailag ez a minőségi halad-
vány szempontjából végülis kiállta a próbát. Sokszor a pusztulás árán
is. Ez persze rengeteg bűnnel, „malőrrel” járt a történelem során, de
mégis kihozta azt az eredményt, ami életben tartotta. S mert nem
bármilyen áron, ezért hiszek a jövőjében is. Például az ismert 2. világhábo-
rús szereplésünk után képesek voltunk a nagyszerű 56-ra. Ez sok min-
denre következtetni enged. Persze az ember általában milyen furcsa,
ha egyén, s milyen furcsa, ha tömeg. Hogy mikor egyén és tömeg, s
mikor egyén a tömegben, s mikor tömeg akkor is, ha egyedül van. És
bizonyos dolgok hogyan teszik egyöntetűvé a személyes gondolkodá-
sokat egy szituációban, még akkor is, ha végtelenül bonyolult, ám
mégis ez a végtelen bonyolultság hogyan válik olyan egyszerűvé,
hogy a különbségektől mentes lesz. Történelemtanár és lócsiszár egyet
akar! És ez szinte kedélyszerű, megmagyarázhatatlan. Lehet, hogy el
tudná mondani egy táltos értelmiségi, hogy mi történt akkor, de az
emberek 90%-a biztosan nem tudná, hanem teljes komplexitásában
érzi és éli meg a szituációt, s ilyen értelemben megint az etikai én a
döntő.

*H.: Ezzel kapcsolatban, amit elmondtál, szeretnék most valamit megkérdez-
ni, amit tartogattam magamban, csak későbbre. Mindazt, amit a magyarság tör-
ténelmi sorsával kapcsolatban elmondtál, azt a magyar ember belső élményeként
mondtad el. Véleményed szerint ez a mai Kárpát-medencében, vagy tágabban:
Kelet-Európában élő nemzetek számára, akik a magyarokat a történelem során
különböző helyzetekben szemlélhették – mindez hogyan jelentkezik? Itt arra
gondolok, hogy a mi kelet-európai tudatunk mennyiben lehet megegyező, s
mennyiben térhet el más kelet-európai népek tudatától, önképétől?*

*Sz.: Ugyanaz annyiban lehet, amennyiben közös gondolatok veszé-
lyeztetettjei, közös gondok részesei voltunk, vagyunk. És annyiban más,
amennyiben egymással szembeni helyzetek ezt bennünk, bennük, meg-
hagyták.*

*H: Vajon a többi kelet-európai nép a magyarokhoz hasonlóan éli meg törté-
nelmi múltját? Leválásaikat, kiválásaikat ugyanúgy élik, meg, ahogyan mi?
Vagy mi ebben kivételesek vagyunk?*

Sz.: Nézd, szerintem maga az, ahogyan ezt én elmondtam, magam számára kibontottam – ezt nyilván egy másik nép így nem tudja végig-göngyölíteni. Más az eredet, más a történelmi szituáció, más a fonál. Miután mi elég sokáig ide-oda csapódtunk, kerestük helyünket, szinte utolsó előttiként illeszkedtünk be az európai planétába – részletesen ugyan nem ismerem a többi kelet-európai nép külön történelmét, kronológiáját, hogy meddig vezetik vissza múltjukat – de nem tudok arról, hogy akár a németiség, akár a környezetünkben lévő latin vagy szláv népek a miénkhez hasonló történelmi vonulatot tudnának felvonultatni. Mint ahogy mi itt egyedi, különös helyzetben lévő nép és kultúra vagyunk, ennek megfelelően történelmünk is egyedi. Ezért nem lehet történelmi tudatunkat sem összehasonlítani egymással. Még a legközelebbi múlt tudata hasonlít legjobban, de mennél régebbre tekintünk, annál inkább eltérnek a dolgok, és a más szerepkörök figyelhetők meg. Ha csak azt nézzük, hogy a pozsonyi várban a Szlovákia történetét reprezentáló kiállításon van egy tabló, amely azt ábrázolja, hogyan nézett ki Szlovákia a magyarok betörése előtt – ott látszik, hogy az egész Dunántúl tiszta Szlovákia volt egészen a Dráváig – ez óhatatlanul észhez téríti az embert a tekintetben, hogy az ő számukra mi itten „betolakodók” vagyunk. Mi itt „elraboltunk” területeket, s ez kétezer év óta mindig fölbukkanó ellenséges közérzetként jelentkezik. Erdélyre pillantva viszont: ott mi tekintjük úgy, hogy a románság betolakodó. De egyáltalán az, hogy egy kontinensen elhelyezkedő alakulat, amely otthonává vált egy azonos életformát folytató népnek, ha ezt a helyzetet összevetjük azzal a produktummal, melyet itteni léte során képes volt fölmutatni, akkor találunk némi olyan mértékegységet, aminek vonatkoztatásában összehasonlítást lehet tenni a környező kelet-európai népek, kultúrák valamelyikével vagy mindegyikével, hiszen akkor azt mértük meg, hogy egy azonos időfaktor elteltével nagyjából hasonló vagy azonos történelmi szituációban mit tudott mozdítani az egyik vagy a másik nép. És itt most nem az országhatárok változásaira gondolok, hanem arra, amit jegyez a történelem. Mert nyilvánvaló, hogy egy Keplert vagy Kopernikust vagy egy angliai Erzsébetet, Napóleont vagy akár egy Garibaldit jegyez a történelem. Tehát bármely oldalról nézem a dolgot: Ha az európai

civilizáció és kultúra szempontjait nézzük – a kettő természetesen nem ugyanaz –, ha a technika fejlődését nézzük, de ha csak azt nézzük, hogy a közösség-szerveződés, mondjuk egy állam mint szellemi produktum milyen, azon is mérhető, hogy mit tudott teljesítményszerűen alkotni egy nép. Ez már olyan alap, amin már valamiféle összehasonlítási igény támasztható. Itt aztán sokféle lehet elmenni. Tehát a feleletem összegzésszerűen az volna, hogy természetesen mindenkinek más a nézőpontja, és ez az az alap, amire a nagyhatalmi politikát bármely oldalon építeni lehet. Hiszen ez egy olyan megosztott Kelet-Európa, amely bármely pillanatban egymásnak ugrasztható. S mitőlünk most már „csak” a termőföldet, vagy magát a magyar jelenséget lehet elvenni. Ez az erőnk.

H.: Tényleg ez az a pont, ahol rengeteg irányba elmehetnénk, de mégis, talán az lenne jó, ha visszatérnénk oda, amit legelőször kérdeztem. Talán emlékszel rá, úgy fogalmaztam, hogy vajon lehet-e abban valami jelképszerű, hogy mi most Nagymaroson találkozunk. Mármint a te életedben tekinthető-e ez jelképesnek, hogy élettered már itt van a Dunakanyarban? Én egyébként, azzal amit eddig elmondtál, ezt a jelképes jelleget megerősítve éreztem. Szeretném, ha megmondanád, ha ezt tévesen értelmezem. Ha viszont ez így van, akkor azt szeretném kérdezni, hogy ez a külső változás a munka, az alkotótevékenységed szempontjából mit jelent.

Sz.: Nézd: mindig is szerettem féllábbal kívül lenni a dolgokon. Ez alkati tulajdonság. Bármilyen helyzetbe is kerültem, mindig is így volt ez az életben. Nem merem azt mondani, hogy ez egy tudatos döntés lett volna mindig nálam: ez inkább egy adottság. Eltekintve attól, hogy jelképes-e ez vagy sem, de facto most is ez történt. Úgy maradtam budapesti lakos, hogy a városi kulturális történés részese legyek, de ne öröljön fel, s hogy ugyanakkor megpillanthassam. Ahhoz, hogy az emberiséggel történő eseményeket reálisan meglátni és értékelni képes legyek, szükséges, hogy úgy lássam a Földet lelki szemeimmel, ahogyan azt az Armstrongék valóban látták az űrhajóról. Ilyen „messzeségből” figyelem a trendeket rajta-körülötte, vele kapcsolatban. Távoltartott helyzetben jobban érzem magam, ugyanakkor nyugalom van és csönd, ami bennem nagyon erős volt mindig, s ehhez nagyon is ragaszkodom. Az utóbbi időben annyira földülték ezt a csöndet, hogy szellemi, lelki

egzisztenciális, habituális szükségletem, hogy ezt ápoljam, és ehhez kössem magamat. Hogy ez jelképes is? Valószínű azért lehet, mert egy olyan helyzetben történt, amikor sokan tennék maguk is szívesen ezt. A csönd ugyanis azért kell, hogy leülepedjék a jobb, nemesebb ital, aminek csak a tiszta rétege használható, leülepedett salakja pedig kiöntendő. Annak az embernek, akinek a meditáció született belső tevékenység, annak szükségszerűen és köteleességszerűen kell mindezt megtennie. Itt persze fölmerül a kérdés, hogy vajon hogyan lehet olyan föladatot, mint a koncertezés, ilyen helyzetben folytatni. Hát ez persze jóval több fáradtsággal jár, mert többet kell utazni. Egyszerűbb lenne, ha az ember a napi foglalkozása mellett lakna. Én sosem részesültem azonban abban a kegyelemben, hogy a földi csodatévő istenujja elrendezze a dolgokat. Az persze más kérdés, hogy az ilyen alakulások idővel jelképszerűek, de adott pillanatban az ember nem is érzi. S azért tűnnek talán jelképszerűnek, mert ha meggondolok sok mindent, s eszerint igyekszem tisztességesen cselekedni, akkor a cselekedet is magán hordozza az egész szituáció kórképét. Nem tudom, hogy te ezt mennyire szeretnéd mélyebben tudni. Pusztán csak az én praktikus helyzetemre érted a kérdést, vagy szeretnél belőle olyan konzekvenciákat levonni, általam kimondva... szóval gondolsz-e ezzel kapcsolatban valami olyanra, ami fontos, s amit én nem mondtam?

H.: Engem elsősorban nem a közvetlen vonatkozás érdekel, hanem éppen az, hogy hogyan formálódik benned át, hogy válik benned a sorsod meghatározójává egy külső esemény. Tehát engem – ha tetszik – valóban a mélyebb vonatkozások érdekelnek legfőképp.

Sz.: A mélyebb vonatkozások valójában úgy is tűnhetnek, mint egyszerű és egyértelmű jelenségek. Hiszen ha azt mondom, hogy az ember úgy érzi, hogy saját erejéből megteremti a maga alkotó környezetét: egy nyugodt fészket, ahol elmerülhet és átérezheti a dolgokat, és akkor jön egy, a létező történelmi helyzet jellegzetes figurája, aki a történelmi helyzetnek megfelelő szituációt provokál, és alakít ki ebből a fészkek-szituációból – egy torzsalkodásoktól terhes, kibírhatatlan, buta, lényegét elő nem segítő, harácsolásra törekvőt, lehúzó. Szóval, ha fékevesztett, korlátlan, vagdalkozó emberi életformára rontja le az amúgy igen szerencsésnek

hitt helyzetet, akkor eléggé általános mai – tehát szinte tipikus – modellezettséget mondtam. Ez olyan, mintha egy remekül működő manufaktúrába egyszer csak betörnek a tatárok, akik egyszerűen elorozzák a vélt gazdagságot és kellemet, netán idillt, ami talán nincs, de az ember annak véli, hiszen az ő gondolkodási rendszere a magáé, s ennek megfelelően szemléli a világot. Itt semmi másról nincs szó mint arról, hogy az emberek egymást nem hagyják nyugton, s képtelen kialakulni egy olyan közösségi, és ezáltal egyéni helyzet, vonatkozás, viszony ma Magyarországon, ahol mindenkinek a legjobb körülmények között lehetséges elvégezni a maga dolgát. Sajnos még rossz körülmények között sem. De tekintettel arra, hogy ez szinte modellszerűen látható annyi és annyi mai magyar famíliánál, értelmiségi vagy nem értelmiségi embernél, valóban ezért lehet több egyszerű következtetésnél. A dolog másik része az, hogy amikor egy olyan ember, aki egész életét egy végtelenül jóhiszemű légkörben élte le, találkozik egy végtelenül drasztikus megrázkódtatással, egy tömény rosszhiszeműséggel, amely nem egyszerűen csak olyan mint egy apa halála, ami szörnyű élmény az ember életében, de tudjuk róla, hogy kikerülhetetlen és része egy nagy körforgásnak, de olyan, hogy szinte a gonoszt megjeleníteni látjuk egy-egy pillanatban és a szereplő alakokban, szituációkban, tettekben. A Sátánt. És nem is találhatunk más szavakat a kitartó gyűlöletre és alantasságra – olyannyira gyakorolják az ismert negatívumokat – akkor ez egy mélyebb élmény, olyan, ami miatt egy ilyen kivonulás talán jelképes lehet. Amihez persze társul természetesen az is, hogy az embert sose hagyták dolgozni a körülmények. S ez nem egyedi eset. Petőfi írja: „Sors, nyiss nekem tért!” Hát a sors nemigen nyit tért. A tér be van zárva. A sors ma ez. A sors is be van zárva. Talán amikor a sorsoddal együtt vagy bezárva, válik a léted igazzá. Fölfelé. Mikor mindenki horizontálisan viszonyít. Ilyenkor fordul meg az emberben, hogy miként kell cselekednie. És lesz egyértelművé! Itt az ember csak a saját természetéből indulhat ki. Én mindig olyan ember voltam, s az is maradtam, aki rendkívül türelmesen várakozik, s egy jó irányba tartó változást próbál minden esetben elérni. Végző esetben viszont gyorsan és határozottan cselekszik: az elhatárolódás, kilépés, teljes leszámolás, valamiféle

modus vivendi érdekében. A jelképeség, amit említettél mindig visszajön a számra, mert én nem szeretném ezt a helyzetet valamiféle mutatóványosságként vagy önhittség felé való eseményként tudni. Ez meg sem fordul bennem. Legfeljebb csak azt látom, amikor így utólag átgondolom ezt az egészet, hogy igen, mennyire nem véletlen dolgok ezek. És óhatatlanul Szent Ferenc jut ismét az eszembe – korábban már beszélgettünk róla –, hogy kivonult. Nemrég olvastam Chesterton írását Assisi Szent Ferencről – ami igen jó olvasmány –, hogy ugye fogta és levetette a ruháját és visszaadta az apjának, mondván, ezt visszaadom, ezt kaptam tőled a vagyonban és haszonban gondolkodótól, de a mai naptól kezdve már csak annyit mondok, hogy mi *Atyánk*, ki vagy a mennyekben; vagyis, hogy mától kezdve Isten az ő igazi atyja. De hát ő kivonulhatott a természetbe! Ma nincs hova kivonulni. A kivonulásnak immár csak szellemi gyepűi és mezsgyéi vannak. Talán. De ezek közel sem olyan egyértelműen s világosan „templomi” építmények, mint a középkorban voltak, ahol korszakokat lehetett megváltani egy ilyen kivonulással. Ma egy ilyen kivonulás egyenlő a teljes élve eltemetetéssel, szétforgácsolódással, leépüléssel, hiszen furcsa módon akkor, amikor a kommunikációs eszközök nem léteztek, s a hírek csak szájról-szájra járva terjedtek, egy Szent Ferenc és Szent Klára cselekedete fantasztikus hatással volt. Nem sikeredett elhallgattatni, hanem az akkori felső körök – hogy mai szóval illessem – „szerencsés” *mozgalomként*, szellemi teljesítményként fogták fel, és támogatták. Ma, ebben a hírekkel kisámfázott világban, ha más nincs, hát a hírek befagyasztása révén tökéletesen nyomorúságba hallgattatnak valamit, valakit, vagy pedig ilyen radikális szakításra maga a mai ember nem képes. Azért nem, mert nem találta meg azt a szemléleti alapot, amellyel a külső ismereteket a belső ismeretekkel kapcsolatban tudná úgy hozni, hogy a belső ismeretek uralnák a külső tapasztalatot. Tehát szellemileg nem értünk fel ahhoz a lelki igényhez, amellyel a lealacsonyodott világgal szemben szeretnénk fejlődni és így „helyünkre kerülni”. Azt hiszem, hogy minden gondolkodó és jól érző embernek ez ma a legnagyobb problémája: nevezetesen, hogy mindazt, amit az ember produkálni tudott az elmúlt századok során, azokat kellene megtagadni egy olyan mentalitás jegyében, ami meg

tudná tisztítani ezt a világot. S ez nem megy. Nem is mehet. A legnagyobb kihívás azonban ma az – és éppen azért monumentalizálódik, s válik megalomániássá a mennyiségi gondolkodás –, hogy rövid időn belül az emberiség oly mértékben szaporodik el, hogy ez önmegfogyatkozás felé mutat. Az úgynevezett „szarvashullás” veszélyeztet minket. Ez, ennek a megoldása ugyanakkor logikai kelepccébe húzza a gondolkodó embert, hiszen ha azt mondja, ezt szabályozni kell, akkor részben hibás etikai megoldásra jut, viszont ha hagyja, hogy minden menjen a maga útján, akkor itt előbb-utóbb valami beláthatatlan apokaliptikus helyzettel kell megbirkóznia. Azt érzem, amit Malachiás érzett már az ószövetségi utolsó énekekben, hogy egyre nagyobb a vákuum amit be kell tölteni. Egyre ritkább a levegő. Ami akkor kerül majd betöltésre, amikor ez a mennyiségi túltöltődés és minőségi hiány kiprovokálja a következményeket. Ebből a dologból tehát tényleg csak jelképesen lehet kivonulni! És itt záródik a kör. Ebből fizikailag nem lehet kivonulni. Ha ebben van valami jelképes kivonulás – és nyilvánvaló, hogy a dolog jelképesességét valami magyarázat hitelesítheti – akkor ez egy előérzet lenyomata, amely majd megméri, hogy igaz volt-e vagy sem. De azt hiszem szó volt már arról, hogy az ember mégiscsak úgy cselekszik, ahogyan azt az előérzete, egész mély értelme és értelmessége, s nem pedig a száraz logikája parancsolja. A logika csak eszköz.

H.: A kérdésem második részében úgy fogalmaztam az előbb, hogy ez a kivonulás – akár jelképes akár sem –, jelent-e valamit az alkotás szempontjából. De most azt szeretném, ha megpróbálnánk ott folytatni a beszélgetést – mielőtt még a munkáról esne szó –, ahol legutóbb abbahagytuk. Hiszen a legfontosabb, leginkább megbeszélésre méltó dolognak azt gondolom, hogy hol tartasz te most, a nyolcvanas évek elején zenészként. Hiszen én az előbb a munkára, az alkotásra vonatkozó kérdésemet átvezetésnek, visszavezetésnek szántam oda, ahol májusban abbahagytuk: a zenei tevékenységedre. Talán még emlékszel rá, hogy annak idején föl tettem azt a kérdést, hogyan tartod meghaladhatónak azt az általad idézett heisenbergi gondolatot, miszerint a zene egykor mélyen gyökerezett a vallási életben, majd az érzelmek mind pontosab kifejezője lett, s egészen a lélek mélyéig hatolt, a mi korunkban ezt azonban olyan zűrzavar követte, ami mélyen elbizonytalanítja a szemlélőt. S ennek kapcsán kezdtünk mi beszélni arról, hogy

te, amikor fokozatosan zenésszé kezdél válni, mikor milyen zenét szereztél. S akkor még úgy is fogalmaztam meg kérdésemet, hogy jó lenne az alkotói szakaszaidat – ha lehet ezekről beszélni – is figyelembe venni, miközben erről beszélünk. Tehát azt szeretném, ha a mai zenei tevékenységedig úgy jutnánk el, hogy szó esne azokról a csomópontokról (?), fejlődési (?), változási (?) szakaszokról, amelyek utadat meghatározták.

Sz.: Egész művészi tevékenységemet gyakorlatilag egy olyan belső élménynek, érzetminőségnek az állandó követelődése, megjelenése váltja ki, ami valószínűleg adott, született dolog lehet. Nevezetesen: ez az élmény egy boldogságélmény. Ritka állapot, ami mindig ahhoz a sikerhez kötődik, amikor érzem, hogy a művészi munka, az alkotási folyamat révén ezt a – merem használni ezt a jelzőt – mennyei közérzetet talán sikerült érzékletessé tenni. Tehát, hogy ezt más is megérezheti. Gyakorlatilag semmi másról nincs szó. Hozott üzenetről, ami nem mondható ki, csak érezhető, érzékeltethető.

H.: Akkor megpróbálom a te kategóriád szerint pontosítani a kérdésemet. Vajon e mennyei közérzet kifejezése iránti igény a zenei eszközök milyen módosulásait hozta létre alkotótevékenységed során?

Sz: Ennek külön útja van, hiszen az ember bizonyos fokig az érzéki-sége révén munkál, s ha belülről kifelé haladunk, ennek egy nagyobb köre az érzékek révén a hangzások sorozataival elérhető hatás. De ez mindig más és más kell hogy legyen, mint ahogy nem mindegy az, hogy az ember melyik pillanatban születik, hiszen minden percben másképp állnak a csillagok. Hasonlóan mindig más és más helyzet van a földön is, kicsi időintervallumokon belül más a szituáció, ami gyakorlatilag meghatároz mindent, ami akkor történik. Ezért mindig minden más, mint a többi, és semmi sem történhet mégegyszer ugyanúgy. Bach Angol szvit-jének valamelyikét sem lehet kétszer ugyanúgy eljátszani. Ezért akár az alkotás, akár az előadás során, arra figyel minden idegszálával az alkotó vagy az előadó, hogy hogyan lehet megindítani és megemelni a dolgot. Az amit alkalmazok és ahogyan alkalmazom, vajon képes-e arra, hogy jó, kielégítő vagy tökéletes lehetőséget nyújtson ennek érdekében. Itt sok mindent el lehet mondani. Ha Bach zenéjét figyeli az ember, akkor azt veszi észre, hogy ő hasonló problematikával megáldott vagy

megvert ember volt. Azt hiszem, megáldott, mert borzasztó könnyedén és végeláthatatlan özönnel adta magából e dolgokat; az ő munkái végig egyenletesen, szinte ugyanazon a nyelven zengnek. Összes művét egymásután végig hallgathatnánk, mint egy nagy folyamat. Az ő eszközei ismertek. Azokat szinte improvizatív alkalmazta, tökéletesen kiművelve magában. Általában azzal él az ember, ami a legkézenfekvőbb, legegyszerűbb. A kezdet kezdetén én is hagyományos jazz-szerű elemek bon-tásával próbálkoztam, de másképpen alkalmazva, mint ahogy szokásos volt. Ez nem akaratlagos foglalkozás volt: inkább az érzéseim irányítottak. Hiányt éreztem, amit be kellett tölteni. Ezért másképp csináltam. Később megpróbáltam a magyar népzene zenei anyanyelvéből kiindulni, majd ezt követően olyan konkrét zenei, effektuszenei megoldásokkal élni, melyek a hangzás különbsége, jellegzetessége, sokszor bizarrsága, netán bizonyos misztikus megszólalása folytán talán alkalmasak lettek volna elővarázsolni ezt az atmoszférát. De az volt az érzésem, hogy ez inkább lefelé vitt...

H.: Ezekre a konkrét zenei kísérletekre érted?

Sz.: Igen, ezek sokkal inkább valami titokzatosságot sugallani akaró dolgok, ezek az effektusmegoldások...

H.: A kérdésemnek az a lényege, hogy vajon mi hozta létre a te zenei világlátásodon, zenei világréndszereden belül azt a szükségletet, hogy egy jazzes világréptől eljuss egy magyar népzene által megalapozott világrépig, majd ezt egy kísérletező, konkrét zenei elemekből álló világréppel váltsd föl? Tehát a zenei fejlődésed során mi tette indokolttá vagy szükségsszerűvé (?), hogy ezekkel a dolgokkal, és éppen ezekkel a dolgokkal foglalkozzál?

Sz.: Részben az tette, hogy a hagyományos jazz-nyelvezet, abban a tökéletességben, amit én attól a nagyon nagy számú amerikai és főleg fekete muzsikustól hallottam, tapasztalatom szerint nem volt még csak meg sem közelíthető a nem fekete muzsikuskok részéről. Nem vitás, hogy az embernek néha volt olyan önfelelt pillanata – hangsúlyozom: a hagyományos jazz muzsikálása során! –, amikor érezte, hogy ez az! Ez az igazi fekete zene! Ez az igazi jazz! De ez inkább olyasmi volt, mint amikor valaki lírai alkatú költő, de mégis mindig epikát akar írni, s egyszer sikerül egy jó epikus művet előkapnia, s erre azt hiszi, hogy

ő epikus. Holott lírikus! Vörösmartynál is: az ő igazi gyönyörűségei lírai versek! És mégis mit erőlködött az epikával! Hát jók, persze, ismerjük, szépek, de ő mégiscsak lírikus! Így érzem ezt a jazz muzsikával kapcsolatban is. Az persze más kérdés, hogy időközben a jazz muzsika más irányt vett. Oly erős oltást kapott általában a világnépzene, majd napjaink zenéje, és a századforduló zenéje oldaláról – gondolok itt a Sztravinszkij, Bartók, Webern hatásra –, hogy egy egészen új szituáció alakult ki a jazz muzsika kebelében. A jazz muzsikának rendkívül eredeti, értékes, jellemző, szinte azt kell mondjam kizárólag a 20. századra jellemző gesztusai váltak bennem kiemeltté, ami mellett nem mehettem el, hiszen éreztem, hogy ez már nem olyan, amit el kell érni: ez már bennem van! Ez olyan, amilyen én vagyok. Ugyanakkor a dolog másik – s talán nagyobbik – része az, hogy úgy éreztem, nem ugyanazon problematika van bennem sem érzékileg, sem gondolatilag, mint amit ezek a zenék, a hagyományos jazzből ezek stílusa, kivitele, hangvétele nyújt. Itt más dolgok történtek, más módon és más szokások. Pedig akit nem nyűgöz le egy Art Tatum-játék vagy egy Miles Davis-trombitálás, az süket és nincs szíve. Engem is lenyűgözött mindez. De hát itt arról van szó, hogy egy nagyobb gyönyörűség és magasabbra ívelés reménye kecsegtetett, hogyha a saját nyelvezetemből, gesztusrendszeremből építkezem, azt művelem. Miként a Csontváry Kosztka Tivadar úgy tanult Münchenben rajzolni, hogy a hagyományos rajzot is a saját látására formálta. Tehát a tanulmányait is úgy készítette már, hogy azon az ő látásmódját stabilizálja, alapozza meg. Nem volt hajlandó egy régi mesterrel sem azonosulni. Minek kell az embernek Händel stílusban ugyanolyan jól komponálni, mint Händel, amikor az ugyanolyan jó sosem lesz! Egyszerűen megismerem a Händel-féle komponálási stílust, csupán azért – visszaugorva itt Csontváryra –, hogy egy kis sarok legyen még a képeimen, egy reminiscencia, ami a háttérre utal. Nem konkrétan, de a szellemére. A kollázs egy kis foltja. Vagy úgy is mondhatnám, hogy segítség ahhoz, hogy az ami „Csontváry”, az minél jobban előjőjön. Azt mondják, hogy valamikor a kontinensek összefüggtek: így még valószínűbb, hogy volt egy zenei őstenger is a mélyben. Nem hiszem, hogy ez még egyszer össze fog jönni. Chardin nooszférának hívja az emberi gondolkodást,

a mentális szintet, mely a biológiai szint fölött van, s ilyen tekintetben ott tartunk, hogy e szétszóródott kontinensek jellegzetességei valahol újra találkoznak, megtermékenyítik egymást. De ez nem jelenti azt, hogy jellegtelen általánosságba kellene fulladnia a művészetnek.

H.: Azt szeretném ezzel kapcsolatban kérdezni, hogy ha a jazz az egyik – és igen fontos – összetevője annak a világnak, amit te a saját énedből kifejezhetőnek tartasz, akkor még mi az, zenei nyelven megfogalmazva, ami önkifejezésed szempontjából meghatározó?

Sz.: Most valamiféle zenei stílusjegyet említsek?

H.: Ezt zeneileg is értem, közvetlenül, de azt is szeretném, ha a korábban már említett kultúrális beágyazottságod zenei vonatkozásairól is szó esne. Itt a kelet-európai, közelebbről a magyar kultúrkör zenei vonatkozásaira is gondolok. Hiszen azt hiszen, ez alapvetően meghatározó...

Sz.: De még mennyire! Egészen odáig, hogy úgy érzem, a magyar zenei anyanyelvűség mélyén egy egészen a fizikai jelenségekig visszanyúló ősgesztus lappang. Már valahol erről szó esett, hogy nekem meggyőződésem, hogy a parlandó-rubátó egy olyan ritmikailag rugalmas jelenség a magyar zenei anyanyelvben, ami annak talán legjelentősebb meghatározója. Az összes többi zenei anyanyelvben nincs ez meg ilyen hangsúlyosan. Nyugodtan kimondhatjuk, hogy ez a magyarban a legerősebb, legelevenebb, legautentikusabb, legmélyebbre utaló. Egészen rejtélyes mélységeket lebbent fel a múltját tekintve. Egy olyan rugalmasságot hordoz, ami szinte az elemi fizikai jelenségek rugalmasságára utal, mégpedig arra – s ekként illeszkedik az akusztikához is –, hogy a parlandó-rubátó lejtetés belső ritmikáját (ha netántán sikerülne ezt valahogyan mérni, mint az áramlásvizsgálatoknál) meggyőződésem, hogy mint valamiféle arany metszet haladványt, arany metszet haladványok összefonódása-képletet tudnánk nyakon csípni. Egy hasonlittal élve, például egy márványlapra üveggolyót ejtünk. Ez egyre gyorsabban ugrál, s egyre kisebb magasságba. Ennek haladványa egy számszerű viszonyulást eredményez, mely arany metszetet takar. Ennek megvan a maga egyre gyorsuló jellegzetessége. Ha ezt képzeletben megfordítjuk, akkor ennek az ellenkezője is belsőleg meghallható. E kettő paralell mozgása, és ami ezeknek egymásra hatásából mint eredő-érzet adódik, ez az a metrum,

ami a parlandó-rubató lejtetést, hullámozást jellemzi. Ezt az ember érzelmi hullámozásként fogja fel, éli meg: az ember természeti lény, ezért a benne lévő mentális folyamatok sem nélkülözhetik a természeti törvények bizonyos szintű működését. Én csak ilyen módon tudom megközeleíteni és leírni ezt az érzelmi hullámozást, a jelenség komplex természetét, ami valójában interferencia jelenség, hiszen a lehetetlent is csak a lehetővel tudjuk körülhatárolni és érzékelhetővé tenni. Tehát itt érzek valamilyen rendkívül ősi bennfoglalást. Ebben van még egy motívum, mégpedig az, hogy sokkal tágabb érzelmi tere van egy ilyen relativitásnak, ami „nyitottabb”. Miként ennek megfelelően szabadabb annak a lehetősége is – és a nyitottság itt telítődik –, hogy mondanivalója tekintetében, mindig telt lehessen, érzelmileg feszes lehessen, hiszen úgy énekelem, úgy játszom, hogy pontosan kövesse a belső vonulatot.

H.: Azt hiszem természetesen fakad a következő kérdésem a most elmondottakból. Számomra ugyanis nagyon izgalmas volt, amit egyszer mondtál nekem a benned folytonosan meglévő ringásról. Arról beszéltél, hogy végig úgy érezted az életed során, bármilyen helyzetben is voltál, hogy van benned valami ringás. Vajon ez a benned – tegyük föl – alapföltételként meglévő érzéki ringó beállítottság mennyiben hívta, szívta magába, mennyiben rendelte magához ezt a fajta zenei kifejezőmódot? Mennyire szükségszerű ez a saját fejlődésedben, hogy olyan arányokat fejezz ki, jeleníts meg, amik éned legmélyebb vonulatában, legmélyebb énedben, ha nem is tudatosan, hanem az érzéki mélységben megtalálhatók? S vajon ezek a benned meglévő alaptökek(?), irányultságok, előfeltételek miféle zenei arányok, zenében kifejezhető arányok kialakulását valószínűsíthetik? Itt most arra gondolok – még ha látszólag túlzottan távoli dolgokat is próbálok összekapcsolni –, hogy nem tehetjük-e azt meg, hogy amikor a Szent Ferenc kapcsán az élet élésének tökéletes, egyszerű arányairól beszélünk, és amikor egy emberben kialakuló érzéki arányrendek zenei kifejezhetőségéről beszélünk, megkockáztassuk, hogy itt valamilyen közös dologról van szó?

Sz.: Hát annyiban föltétlenül megkockáztathatjuk, s annyiban van valami közös, hogy különösen egy javarészt improvizatív, tehát élt zene során, s ezt összehasonlítva egy Szent Ferenc-féle életformával, láthatóan lecsupaszodott, megvilágosodott dolgokról van szó. Csak az válik befogadhatóvá, indokolttá, csak az él fölöslegesség-mentesen, amiben nincs

semmiféle cafrang, túlzás, semmi olyan, ami egy rendkívül tág és szinte feketének tűnő, ezért minden lényeket kiemelő és minden nem lényeket elbagatellizáló, önmagában szinte ítéletet parancsoló ernyő előtt megméretvén – mint lényegtelen – kihullana. Ez kényszerít, hogy ami cafrang és sallang, az tűnjék el, és amit az ernyőháttér lényegesnek kiemel, az maradjon. Hiszen a szent ferenci jelenség lényege is egy ilyen leegyszerűsödés, ami nem más, mint a természettel való azonosulás, melyben a fölöslegesnek nincs helye. Ma, amikor már a kompozíciók is oly nagyfokú tobzódást mutatnak a nem megmért, nem letisztult, nem a természeti értelemben vett lényegi tekintetében, amilyen már igen régen – tán sohasem – volt a zenetörténetben, akkor nagyobb dolognak érzem azt, hogy a bennünk lappangó elemi formák, mozdulatok, törvények, gesztusok, melyek rendkívül mélyről, igazán és megalapozottan törnek elő, ezek hassanak és szervezzenek. S ezt csak abban az esetben lehetséges így, és újra felfogni, ha az ember ebbe belemegy és hajlandó megélni, vállalni, úgy, hogy ezeknek – a benső szituációkat tekintve – idejük és módjuk legyen felszínre törni. Miként azt Szent Ferenc is csinálta, hiszen ő végig azt a szituációt kereste, melyben ez a benne megindult valami tisztán kibontakozhat. Ehhez kellett az apjától kapott gúnyát ledobnia. És így tovább. Az sem véletlen, hogy azzal a templommal kezdte, ami ott, a környéken volt. A természetadtával. Világos volt számára, hogy mi a felesleges és mi a lényeges. Mondhatjuk, hogy az emberi közösség jelenleg – amiről ennek a gondolatmenetnek a mélyén valójában szó volt – majdhogynem fölöslegességektől hemzseg. A nagy egészben ugyan a sok hulladékból semmi sem vész el, feldolgozásra kerül. De ahogyan egy kultúrát féltünk, valójában az azt teremtő embert féltjük, az embert, mint teremtményt. S mivel semmi sem indokolatlan, hát ez sem indokolatlanul van. Nem tehetünk mást, minthogy hiszünk az emberben. Nem mondhatjuk azt – istenek módjára –, hogy a genezisnek az az útja, ami az emberhez vezetett, nem vált be. Annyi baj, hát akkor majd valami más beválik? Ez félelmetes nonszensz volna, ez egy perverzitás volna bennünk. Mi csak azt csinálhatjuk, hogy kicsiholjuk magunkból mindazt a nagyszerűséget, ami a természet totális nagyszerűségéhez méltóan képes önmagát rendbehozni, vagy netán meghaladni, de mindenképpen

szocializálódni. Egy feudális hasonlattal: nem vitás, hogyha a legfinomabb italt egy aranykehelyben tálalják, jóval nemesebbnek fogom fel, mintha például egy rossz fa-tojástartóba öntik bele vagy kanállal adagolják. Mert az érzékek komplexen ítélnék. Komplexen, akár azt feltételezzük, hogy bennünk a továbblépés külső hatás, akár azt, hogy belső hatás következtében adódik. Egyremegy. Azt a kelyhet, amibe egy ilyen nemes itóka kerül – márpedig nemes itóka kerül, mert hisz magasabb rendű felé törekszünk, s ha nem erre törekszünk, akkor elvesztünk, ELVESZTÜNK! – tehát ezt a kelyhet nekünk kell megcsinálni. Nekünk kell megtalálni az aranyat, nekünk kell kiválasztani, megcsiszolni, formába önteni. Ez az emberi jellem, szellemiség, lelkiesség értelmében ugyanúgy van, mint egy zenemű vonatkozásában. És egy ember akkor képes a magatartását „olyanná” alakítani, ha annak a nemes italnak az illata, fluiduma egyszer már megjelent benne. Így van a zenében is, hiszen ahhoz, hogy az ember ezt átadhassa, hogy megformálhassa a hangjelenesség sorozatot, ami hozni és adni képes, ehhez ennek az érzésnek előfeltételként meg kell lennie. Ennek a mennyei érzésnek nincs salakja. És ez benne a csodálatos. Szinte narkotikumvá válik az emberben. De nem az, mert oly mértékben józanul és mindenféle körmönfontóságtól mentesen természetesen felemelő, hogy semmiféle mellékíze, leépítő, romboló hatása, következménye nincsen.

*H.: Ha visszatérünk megint a zenére, és ha erről a mennyei érzésről beszélünk, akkor igaz az, hogy a különböző alkotási korszakok zenéi belső megéltsé-
güket tekintve hasonló mennyei állapot szülöttei.*

Sz.: Nem tartottam mindegyiket mennyei állapot kifejezésének. Legfőljebb ennek a jegyében dolgoztam. És ha úgy sikerült a dolog, amire képes voltam, akkor eldönthető, hogy jó vagy nem jó, de hogy mennyei volna, erről nincs szó. Ez az a dolog, ami vibrál, visz, törekszik belőlem. Ez, ha nem jelenik meg, akkor baj van. Kiégett az ember. Vagy szomorú.

H.: Ezekkel az arányokkal kapcsolatban, amire az előbb megpróbáltam utalni, még egy dolgot szeretnék konkrétan megkérdezni. Nem tudom, hogy jó-e a kapcsolat, hogy éppen az arányokkal kapcsolatban kérdezem. Ha nem jó, akkor szeretném, ha kiigazítanál vagy kiegészítenél. Azt szeretném kérdezni, hogy Bartók milyen szerepet töltött be a zenei sorsod alakulásában.

Sz.: Nézd: én nagyon szeretem ezt az embert. Egyszerűen mindazt amit hallottam tőle és olvastam róla – és itt nem a futó zenei ismeretségekre gondolok –, azért szeretem, mert mindig a lehetetlenséggel szemben kellett neki dolgoznia. Valami irdatlan dolog, hogy kezdve az egészségtől az érzelmi életéig mindig olyan helyzetben volt, ami szinte feladásra készítette. Olyan mérhetetlen sokan szidták zenei körökben, főleg az utóbbi negyedszázadban különböző avantgardisták, többek között azért, hogy az ő műveinek jórésztében fellelhető valami himnikus végki-fejlet. Biztos vagyok benne, hogy ez nem más nála – ennyiben kozmikus is igaz az ember küzdelme vonatkozásában –, hogy minden lehetetlenséggel szembeszállva egyszerűen, és mégis rágta a ceruzavéget és megcsinálta a dolgát és boldog volt. Tudta, hogy a végén boldogság jön. Addig nem volt boldog, amíg nem sikerült neki. De miután óriási satuk között kellett ezt a munkát végeznie, ezért ez egy irdatlan minőséggé kerekedett ki, mert mennél nagyobb szorultságban volt, annál magasabbra hágott benne a figyelem képessége, az egyeztetés, a konstrukció képessége, a hallás tisztaságának állapota, a megmértetés, a folyamatos megmértetés izzása. Ez is szent ferenci magatartás! Nehogy félreértsük! Sőt, ez az! Ennek ellenére mindig képes volt arra, hogy végtelenül nagyvonalú legyen azokkal szemben, akik ezt csak egy kicsit is megérdemelték. De még azokkal szemben is, akik meg sem érdemelték. Ő nem tetézte a bajt. Fölordozta. Ezt Illyés is írja a Bartók versében. Természetes, hogy el kell az embernek magát határolnia bizonyos dolgoktól. Ennek a belső döntésnek a folyamatos s következetes vitele oda vezet, hogy az ember nem mondja ki magáról, hogy maximalista – egészen egyszerűen maximalistává válik annak a szemében, akinek ez nem megoldás, nem kellemes, nem aranyszamár. Tehát ez a bartóki ember. A bartóki muzsika szorosán kapcsolódik ahhoz, hogy – ugyan a maga módján, hisz nem vagyunk egyformák – ő volt az első, aki megérezte az előbb említett ősi gesztusok originális természetét. Aztán, hogy folytassam: mérhetetlen hazaszeretete volt. Kevesen mondják ezt ki ma. Nem azért nem mondják ki, mert nem igaz. Éppen ellenkezőleg! És ha az ő egyetemessége és internacionalizmusa annyira igaz, mint amennyire igaz és nagyszerű, mégpedig éppen azáltal, hogy ő ilyen hazaszerető volt, akkor az utóbbi

százszorosán igaz. Arról már korábban beszéltünk, hogy nagyon könnyű ma a mi helyzetünk – persze nagyon nehéz egy ilyen árnyal megbirkózni –, mert ő oly mértékben fölkutatta, körüljárta, befogadhatóvá emelte általában a népzeneiket, hogy sokkal könnyebben élheti ezt az ember ha improvizál: ez ma már bevett zenei nyelv. Aztán még egy gondolat: a Kelet és Nyugat közötti híd. Ennek ő is építője, de azért benne is megvan az az irány, amelyről mint magyar jellemzőről beszéltem, hogy mennél több keleti hangzás van benne, annál jobban érezhető a leválásra való törekvés. Mindig csak a Nyugat vonzza. Ilyen értelemben még azt is meg lehet kockáztatni, hogy szokásaiban, mihez tartásában keresztény volt. És most mindegy, hogy mit mondanak róla, vagy mond önmagáról. Magasabb, tisztább látásmód, lelkiület, emberi viszonyulás ígéretét érezte ő azért a nyugati kereszténység mélyén. Nem elfogultságból mondom ezt, hanem ezt látom, ezt érzékelem, ez a meggyőződésem művei, írásai, alakja alapján. Inkább az bántotta őt, hogy az Ígéret nem nyert megvalósulást bennünk, embereinkben. A kereszténységben rejlő nagyszerűséget ha mi nem valósítjuk meg, akkor az sokkal szörnyűbb lelki következményekkel jár, mintha még csak ki sem tűzzük célnak. Nemrégiben olvastam egy mondatot, meg nem mondom, hogy kitől: nagyjából úgy szól, hogy – ez a pogánysággal kapcsolatosan szerepelt – ha mi keresztények mindazt, amit az evangélium keresztényi életként felcsillant előttünk valóban élnénk, akkor a pogányok elmúlnának! Ebben a mondatban én azt is érzem, hogy a pogányok itt nagyon magasra vannak értékelve. Mélységes emberi tisztelet van e mondatban a pogány ember iránt! Szerintem Bartók egész élete, magatartása nagyon keresztényi volt. Hogy időközönként pedig egészen mennyei megszólalású, számomra csak azt jelenti, hogy másképp fogalmazta meg az Isten fogalmát. Más fonémákkal illette. Hogy milyen fonémákkal? Föltehetem a lemezt: ott vannak a fonémák! Hát ennyit röviden Bartókról.

H.: Amit a Nyugat irányába történő kiválásáról mondtál, véleményed szerint rád is igaz?

Sz.: Azt tudom, hogy én mindig úgy zongorázom, hogy az európai zene zongorairodalmának módszerei, stílusa a jellemző inkább, és nem

pedig egy amerikai zeneiségből fakadó zongorázási stílus. Tehát nem úgy játszom, mint a Chick Corea, hogy egy mai példát mondjak, hanem mindig lehet érezni az európai zongorázás, a klasszikus zene stílusát a billentésemben. Ez is része ennek a dolognak. Hiszen ez is egy bizonyos stiláris jellegzetességet hordoz. Engem nagyon érdekel a keleti zene. Nagyon szeretem. Mivel, minden művészi megszólalás szinte vallása az embernek: tükrözi is azt, hogy mit vall icsz vagy ipszilon. Hogyan viselkedik a világ felé? Mit érez? Mihez kötődik? Bennem az Egy-hez kötődnek a dolgok. Az Egy-ből indulnak, és az Egy-hez kerülnek. Ezért valószínűleg nem is tudom elválasztani a Kelet és Nyugat jelenségeit. A különbséget pontosan látom, érzem, de sosem tudok valamiről úgy beszélni, hogy csak annak az egy dolognak a vonatkoztatási rendszerén belül maradjak. Tehát ha például azt mondjuk, zene. Akkor én sose tudok úgy beszélni, hogy csak zenei terminus technikusokat alkalmazzak. Ennyire tárgyyszerű nem tudok lenni, mert sosem úgy gondolkodom, sose úgy élem át sem a hétköznapi életemet, sem a művészetemet. Semmit. Még az utazásomat sem, hanem totális mivoltában. Tehát ezért mondom, hogy a keleti zene mindig hű ahhoz a keleti szemlélethez – ez a gyönyörű benne és ez a gyönyörű a keleti szemléletben –, hogy valamiféle isteni megjelenésnek tartson minden szépséget. És akkor nagyszerű egy zene, ha abban isteni megjelenés van. Számára az esztétikai mérték és érték: az az isteni, és nem kevesebb. Úgy is mondható – az isteni esztétikai műve. Az a szép. Ezért a szép = Isteni. Az európai ember érzésem szerint itt ad le a huszonegyből. Például a kereszténység egyetlen hiányosságául azt rovom fel – lehet ilyet mondani, hogy felrovom? –, hogy a szépséget valahogy nem foglalta igazán be. A dolog esztétikai része nincs eléggé az őt megillető helyen a keresztényi mentalitásban, világképben, értékrendben, szellemben. Gondoljuk meg, hogy ez milyen fontos dolog hétköznapi, praktikus értelemben is! Hiszen ott, ahol minden isteni, a mozgástól kezdve az étkezésem át a tisztálkodáson keresztül a beszéd és az emberi kapcsolatok, a lakás, a kert, az utca, az emberi jelenlét és kapcsolatai, tehát minden, ahol az ember mozog, annak olyannak kell lennie, hogy az isteni legyen! Ha ilyen szemléletű vagyok. Tehát magyarul: szépen kell tudni járnom, és a gyermekeimet meg kell tanítanom

a kecsességre. A gondolkodásom is ennek megfelelő legyen és a környezetem, a munkám is. Az a furcsa, hogy látszólag vallást gyakorol valaki, holott az egész életét egy bizonyos szertartásosság jegyében tartja olyan magas szinten, ami felkészíti, hogy közösségileg képes legyen együtt élni másokkal. És ilyen módon társadalmilag, egyénileg, magasan kvalifikált ember legyen. A keleti zene látszólag kötetlen zene. Mindig ez a belső kontrolláltság és megéltség jellemzi: hogy minden egyes hangzás az érzékek által kontrolláltan és ritualizáltan történik. Ahogy az élet is szertartásosan történik. Ezért ha gyors, akkor szárnyalóan, megemelően, extatikusán megjelenő és haladó valami. Ha nem, akkor tele van csöndekkel, likakkal, látszólagos senkiföldje-szerű szünetekkel, mert mindig csak annak a kvantumnak szabad megjelennie, ami isteni, megmért és jó. Mert különben fertőzné a dolgokat. Tehát ebben, amit eddig elmondottam, talán érintettem, hogy akár a szellem, eszmélet, vallás, világnézet vonatkozásában teljesen azonosnak érzem magam a keleti művészettel és az abban foglaltakkal, és van amit még többletnek is érzek benne. Ugyanakkor mindezt azzal a nyugati nagyszerűséggel – hogy is mondjam – ami nincs ellentmondásban a keletivel, hogy az ember igyekezzék arra törekedni, hogy saját magát megváltsa. Valószínű, gondolom, nem tudom, mert nem jártam a keleti országokban, hogy a mostani keleti emberek Nyugat-imádatát, ha a zenére utalok, az teszi, hogy az európai mindig dramatikus egy kicsit, belső történésekkel jellemzett, halad valami felé. A keleti ember számára ez valami olyan újdonság, amit talán csak a hindu zene ismer, ahol a raga improvizációja gyakorlatilag ugyanazt az utat járja be formailag és eseményszerűen, amint az európai zene.

H.: Más kérdés, hogy ezt jóval elnyújtottabban és más életérzés alapján teszi...

Sz.: Másra apellál. Na de valójában arról van szó, hogy amikor én muzsikálok, akkor az – hogy úgy mondjam – mennyiben van rokonságban az indiai zenével, annak ellenére ahogy csinálom, és ami történik. Nem mindig tudatosan – és ez a lényeg –, de amikor ez a folyamat megindul, vezérli önmagát. És kontrollálja, finomítja. Emeli, még tisztábbá, magával ragadóbbá próbálja tenni. Egészen odáig, hogy kiváltsa a

feltöltődöttség érzését. Hogy ez az ami megtölt. Az ember telítve van. Jó hordozni ezt. Mint amikor valami a helyére csordogál. Mint amikor a tenyerünkbe ejtjük a golyót, és az arra a pontra érkezik, ahol megnyugszik, megállhat. Ez a hindu zenében ismert: addig „bűvölni” hangokkal, amíg a megnyugtató érzés megérkezik, lezárul.

H.: Visszatérve a saját utadra: hogyan látod, hogy ezek a különböző jellegű megközelítésmódok rétegenként egymásra rakódva, fölhalmozódva jöttek létre benned, vagy pedig elmondható-e az, hogy bizonyos tekintetben egy ilyen tézis-antitézis, hatás-ellenhatás érvényesült a te zenei munkád változása során?

Sz.: Már a keleti és nyugati zene között?

H.: Nem. Most – ha tetszik, ezt is vedd figyelembe – ahhoz próbálok visszatérni, hogy te, személy szerint a zenei alkotótevékenységed változásai során mit érzel jellemzőnek. Tehát ha elfogadjuk, hogy volt egy hagyományosabb jellegű jazz zenét követő időszak, azután a magyar népzenei alapú időszak, majd az akusztikai kísérletek kora, akkor a kérdés az, vajon hogyan történtek az egymásra következők? Egyáltalán jó-e ez a szembeállítás? A hangyaszerűen egymásra rendeződő és a dialektikus szembeállítás.

Sz.: Akkor most én kérdeznék valamit: ez fontos dolog? Ugyanis most már azt érzem, hogy valami irdatlan módon rengeteg mindent beszéltem, és folyamatosan csak beszéltem, mint akinek kérdéseket föltesznek és a kérdéseket úgy teszik föl, hogy illik megválaszolni. De egyre mélyül bennem az az érzés, hogy ez fontosságát és indokoltságát messze meghaladóan történik. Egyáltalán fontos az, hogy nálam ez éppen így történt? Miért fontos ez?

H.: Neked nem fontos? Nem fontos mindennek a saját életedbe való beágyazottsága? Az, hogy milyen szervezővel vagy te ma olyan, amilyen? Ugyanis ez volt a szempontom a korábbi kérdéseimmel, hogy próbáljunk úgy eljutni a mai énedhez, hogy áttekintjük közben a fejlődési fokozatokat, változásokat, módosulásokat. És mindezt az általad máshol említett heisenbergi idézettel próbáltam bevezetni, alátámasztani, mégpedig avégett, hogy ha te nem értesz egyet az ő jelen zenei helyzetre vonatkozó megállapításával – amit föltételezek –, akkor miféle úton-módon, miféle törvények alapján, milyen rendszerszerűség, törvényszerűség, önmagadban érvényesülő törvényszerűség, miféle immanencia alapján jutsz te el zenészként valahová, történetesen oda, ahol a jelen pillanatban

tartasz. És ezért tettem föl a dialektikus vagy hagyományos változásra vonatkozó kérdésemet is...

Sz.: Nagyon egyszerű a válaszom. De annyira egyszerű, hogy azért is vagyok kétségekben aziránt, hogy ez egyáltalán mások számára érdekes-e. Amit én itten mondogatok. Ugyanis egyszerűen arról van szó, hogy a zenei építkezés a korábbiakban, a legutóbbi korszakban, úgy történt, hogy leültek az emberek és nekiálltak szépen konstruálni, kiszámítani, fölépíteni, megszervezni a zenét. Egészen odáig, míg végül már zenén kívüli módszerek kerültek alkalmazásra. Ezzel szemben én egészen egyszerűen egy ember összes, létező és működő érzékelését alkalmazom az egész folyamat érdekében. És bizonyos fokig egy adott helyzet belső vibrációja, nemcsak a magamé, hanem a hallgató és a zenét fakasztó ember pillanatnyi rezonanciái által befolyásoltatva működőké, amiben nem az a döntő faktor, hogy mit kíván a magyar nemzet, azaz a hallgató, a zene stílusát tekintve – nem! Hanem azt érezve, hogy megmozdult-e benne az a mély, és az embert feltételező valami, ami az embert legalább embernek garantálja és az befutja-e velem azt a folyamatot, amiről az előbb a ragák révén szó volt. És ezáltal, sokszor olyan kamrák nyílnak meg az emberben, és olyan kamrákat kell megnyitnia az embernek, amelyek biztos vagyok benne, hogy egy otthoni komponálás során soha nem jönnének létre, nem támadnának fel. Nem szorítja rá a hely és az idő az alkotót, hogy megnyíljon, nem kerül abba a körülvevő helyzetbe, ahol nem hagyhatja el a színteret, hogy ne történt volna meg ez a változás, aminek történnie kell. Furcsa dolog, de ilyen egyszerű. Nem tudom, hogy mi a te véleményed, de én egyszerűnek vélem, egyszerűnek gondolom. Tehát ha most az európai műzene notációs és vonatkoztatási rendszeréből indulok ki, és eszerint komponálok, akkor ott egész más dolgok történnek. Ott nem kerül az ember egész lényre „olyan” – hogy mondjam – szerelmi, vagy középkori lelkigyakorlat-szerű izzásba, hogy kilók fogynak le. Mert kilók mennek el. Szóval minden egyes sejt megindul és kicsiholja magából! Ez ott nem történik meg! Ott más történik: sokkal jobban dolgozik az úgynevezett ész.

H.: Vajon amit Heisenberg zűrzavarnak nevez, milyen kapcsolatban állhat a zenei racionalizációval?

Sz.: Amit káosznak nevez Heisenberg?

H.: Igen. Talán úgy is kérdezhetném, hogy mire gondol vajon ő ezzel kapcsolatban, és mire gondolhatunk mi, ha a zenei racionalizációról beszélünk?

Sz.: Nézd, ha zenei racionalizációról beszélünk, akkor két dolog van. Az egyik, hogy egyszerűen úgy racionalizálom a zenét, ahogy ezt megpróbálták a szerialisták, punktualisták, akik azt mondták, hogy nincs szabad hang, kiszámítunk mindent. Ez végeredményben rossz dolog volt. Vagy pedig a komputerbe mindent betáplálnak, s az majd elintézi a dolgot. Szabatosan, számszerűen, paraméterekkel ellátva, kész. De hát ezzel alacsonyabbrendűvé vált a zene, mert az ember ennél beláthatatlanul sokkal magasabb rendű „komputer”, és annak a produkcióját kizártuk ebből. Pontosan arra utaltam az előbb, hogy az ember mire képes akkor, amikor nem otthon komponál. Bár azért otthon is komponál az ember, de ez más dolog. Más munka. A másik racionalizáció, amikor mindent, amit zeneként csinállok, az úgy történik, hogy világos legyen, meglegyen a maga építménye, jelentéstartalma, hatása, ahol minden meg van mérve szintén, de másképpen. Be kell, hogy valljam, hogy én ezért csinálom ezt a rengeteg improvizatív dolgot az építkezésen belül, mert olyan dolgokat képes az ember csinálni: sokkal komplikáltabb, komplexebb dolgokat lehet csinálni, amit már nem lehet leírni mostani módszerekkel. Legföljebb itt a notáció nem más, mint maga a magnetofonszalag. Az elektromos lenyomat: maga a notáció. És ez a mindig más lehetősége révén mindig más, mindig telített lehet. A zenében a hangokat értelmezve rakjuk egymás mellé, és így racionalizáljuk. Ilyen értelemben *egy* káosznak is megvan a maga racionális volta, hatása, helyzete, mert ezen belül tényleg érvényes a relativitás. Hogy mi mellé mit teszek, hogy milyen jelhez viszonyítom a káoszt. Hogy mit csinállok a zűrzavarral, hiszen azt is lehet bonyolítani, azt is lehet vinni. Ha egy zűrzavarteli masszának megváltoztatom a színét, az egész megy, megy, megy, de úgy hangszerelem, hogy mindenki egy adott, széles hangtartományban azt játszik, olyan gyorsan és olyan irdatlan erővel és izgatottsággal, ahogy akar, csak mindig változtatom a hangszereket. Mert ezt racionalizáltam. Frenetikus hatást tudok elérni vele. És biztos, hogy kellő játék után, ha lelassítanánk és kielemeznénk ezt – érdemes

lenne egyszer megcsinálni –, akkor azt látnánk, hogy ezek a teljesen szabad mozgások mikrotörvények szerint történnek, egyszerűen azért, mert nem őrült, nem hülye az ember, hanem millió törvény magasrendű foglalata. És amikor ezt csinálja, akkor úgy teszi, hogy a pillanat tört része alatt esztétikailag ösztönösen, automatikusan méricskél és *aszerint* viszi, még akkor is, ha egy káoszt kell neki produkálni. S ezt nem lehet másként fölépíteni, csak úgy, mint az Amiens-i katedrális. Nem kell előírnom a molekulák helyzetét. Csak úgy lehet, ha kötömbökkel dolgozom. Itt hadd utaljak arra hogy valahogy az az érzésem, és a hasonlat kicsit talán sántít, de van benne valami: az ilyen építkezés nem az otthoni szobasarokban, kottapapíron történik, az olyan, ahogy a régi katedrálisépítők dolgoztak, akik szinte kiélték azt a templomot magukból mire fölépült. Úgy csiholták ki magukból. Szinte föléledt az a templom, mert hisz ezt kőművesek építették. Azt nem a Műegyetemet végzett építész-mérnökök készítették, akik nem kaptak munkát a társasház és blokkház építkezéseknél, s ezért mint munkanélküliek elmentek egy világraszóló katedrális építeni. Ott volt a csapat és kiizzadták magukból. Ez valami ilyen dolog.

H.: Ezek szerint mondhatjuk-e azt, hogy a racionalizációt egyrészt fölhasználod szükséges szervezőelvként, másrészt, annak más formájában pedig elveted, tagadod? Amennyiben tehát építkezést jelent, alkalmazod, amennyiben lehatárolást, túlszervezést...

Sz.: ... akkor nélkülözhető, sőt, nélkülözendő!

H.: A racionalizáció kapcsán még azt szeretném kérdezni, hogy mi a véleményed a technikai racionalizáció során a zenébe bekerülő technikai eszközök szerepéről? Milyen lehetőségeket, milyen kifejezési tereket adnak vagy nem adnak ezek a zenész ember számára? Egészen konkrétan most az elektronikus technika bevonulására gondolok. Neked személyesen a technikai racionalizációból származó technikai eszköz mit jelent?

Sz.: Semmit. Megmondom miért: bementem, ott voltam órákon át a stúdióban, mindent megértettem, mindent megpróbáltam átsugároztatni magamon, és azt vettem észre, hogy lehet, hogy tudok szórakoztatni, illusztrálni, látszólag művet letenni az asztalra, ha így összekonstruálok valamit, de azt a hatást, amit az emberekre közvetlenül gyakorolhatok,

azt nem tudom megtenni, javarészt azért, mert nem vagyok jelen. Nem hitelesítem a művet. Az előbb beszéltünk Bartókról: hát persze! De ott van a zene mögött az az ember! De mennyire hogy ott van! Mit gazdagít! Így válik hús-vérré az egész életmű, hogy ott van mögötte ő. Nem? És ott lesz mindig! Megcsinálom azt a sorozatot, s akkor lesz egy hangjelenség, ami lebeg, amelynél abban az álszeméremben és álszerénységben fog maradni az alkotó – én –, hogy kérem, ne írják oda a szerző nevét. Csak annyit írjanak, hogy volt és dolgozott. Ez igaz, de azt hiszem, van ebben valami menekülés, kikerülés, ami nem stimmel.

H.: Ez azt jelenti, hogy mondjuk egy Stockhausen, aki az elektronika révén megpróbál hangzó tereket tágítani, új hangzásvilágokat találni – nem áll a megkomponált művek mögött? Vagy Nono, aki szintén az elektronikából megteremtődő kvadrofónia lehetőségeivel él, a mai hallgatók legtöbbször számára kétségtelenül befogadhatatlanul, hiszen a fülünk – legalábbis társadalmi méretekben – még nem modellált, nem fölkészült erre a zenére. Ezek az alkotók véleményed szerint – éppen a közvetlen kapcsolatteremtés hiányában – nem állhatnak az általuk létrehozott művek mögött?

Sz.: Itt különbséget kell tenni aközött, hogy valaki egy kort mennyire fejez ki, és abban ő hol és hogyan foglalja el a helyét, és aközött, aki élményei, érzékei által vezéreltetve vélekedik úgy, hogy „namost akkor csinálok egy ilyen zenét, mert engem izgat, és meg tudom oldani, bizonyára érdekes dolgokat fogok így is csinálni, mert jó zenei kvalitásom van”. A kettő között nagy különbség van. Az egyik ad végülis, a másik csak nyereszkedik. Én úgy érzem, hogy az embereknek mélyen mély hiányérzetük van, úgy érzik, hogy a részletekben, merev dolgokban, rideg szabályozottságokban vesznek el. És ez a gépi, az elektronika alkalmazása a zenében, ugyanezt sugallja. Még akkor is, ha ott áll a Stockhausen, és nem tudom hány nemzet himnuszát éneklik, s ő keveri, kavarja, és ő ott van – még akkor is!

H.: A racionalizáció kapcsán oda szeretnék visszajutni, ahonnan indultunk. És most ismét kérdés formájában fogalmazok meg rólad egy állítást. Kíváncsi vagyok a véleményedre. Úgy érzem, elég következetesen érvényesül az az alapállás egész alkotói tevékenységében, amit te korábban a hiüllőszuszogású nagy forradalom, ipari forradalom, valamint a természet, természeti ember szembeállítására

kapcsán elmondtál, leírtál. Azt hiszem, hogy az emberi alkotói és befogadói meleg kapcsolat fönntartása, valamint a technicizált, túlracionalizált eszközök elvetése valamiféle olyan természettörvényt alapul tekintő világértelmezésből fakad, ami szerintem téged alapvetően jellemez, s így egyik legfontosabb meghatározója emberi, s ebből fakadóan alkotói személyiségednek is. Azt szeretném tehát megkérdezni, hogy ez a szembeállítás, ez a visszautalás beszélgetésünk kezdetére jogos-e?

Sz.: Mármost ez a motívum, hogy bennem szemben áll a technikai forradalom, a „hüllőszuszogású nagy forradalom”, a technikai civilizáció...

H.:...és a természeti ember, természeti kultúra. És hogy összefügg-e mindez, amit most bizonyos technikailag racionalizált kifejezőeszközök zenében történő alkalmazásáról és a számodra alapvető fontosságú alkotási módról elmondtál, azzal, amit a beszélgetés legelején a verseidből kibontva említettél.

Sz.: Nézd, én most mondhatnám azt, hogy valóban nem tudunk semmit, valóban semmit sem tudunk. Mert itt végig lehetne gyorsan gondolni azt, hogy mi lenne, ha nem volna tervező ember, nem volna olyan, aki kivonja az egyik fémet a másikból, aki elválasztja a részt az egésztől, s ebből épít új világot. Mi volna, ha ez nem volna? Akkor ugye nem történne semmi. Akkor az embernek a mentális énje nem dolgozott volna. Nem volna hatalmi játék, mely mindig felhasználta ezeket. Akkor az ember nem akarna semmit, amit a fejébe vesz, úgy érezvén, hogy ezzel valamit csinál. Mert hisz a hatalom is olyan dolog, mint az Isten bal sarka vagy jobb könyöke. Vagy valami ilyesmi. Érzem azt, hogy egy nagyszerűségnek vagyok a birtokában. A hatalom valami ilyesmi mély érzetből fakad. S ez természetes dolog. A másik oldal az, hogyha végig-gondoljuk, mi lesz, ha ez így megy tovább. Ha így megy tovább, hogy egyszerűen szétszedjük a dolgokat, utánunk az özönvíz. Hogy én most is a természetiséghez kötöm magam, azt abból a jóhiszemű, igaznak érzett, belső vélekedésből teszem, amit a intuícióm váltig igenel, hogy azokhoz a természeti és természetes arányokhoz és mértékekhez kell az embernek kötnie magát. Ez azt jelenti, hogy egy bizonyos szóráson kívül nem szabad ebből engedni, mert megbosszulja magát, fölbomlik az egész, visszavág, de úgy, hogy az pusztító lesz. Ebben sok újdonság

nincs. Ezt nagyon sokan tudják. Csak az a baj, hogy megsokasodva és szaporodva benépesült a Föld. Itt ez a baj. És ezt a megsokasodott és kiszaporodott jelenséget, az embert, másképp nem lehet eltartani, mint mérhetetlen mennyiségű mesterséges dologgal. Ma már a hatalom is ennek a kielégítésnek a rabságában él. A mérhetetlen nagy, monumentális, mennyiségi dolog, amit a sztalingrádi nagy győzelem emlékére emeltek, vagy amit a berlini Alexanderpaltz vagy akár a kambodzsai pusztaság fémjelez, az gyakorlatilag ugyanennek a problémának allegóriája(?), emlékműve(?). Egyszerűen a mennyiséggel kell itt most törődni. Dehát nem arról van-e szó, hogy már ebben is aránytévesztés történt? A mérték mértéktelenné vált. De újra csak azt mondom, hogy nem lehet másképpen. Hiszen azok a zeneművek, amik túlkomplikáltak, túl díszesek, azok mind alkalmatlannak, túlrettnek bizonyultak. Hatalmasoknak, kihullóaknak. Nem azok bizonyultak remekműveknek, hanem az érzékek által kellően megmérték, lényegesek. Ez mindenkor és mindenben igaz. Amikor a Richard Strauss már olyan hatalmas műveket csinált, hogy Wagner fetrengett a féltékenységtől, hiszen ő is sznob volt, akkor megjelent az akkori időkben száraz bartóki Mikrokozmosz világ. És ez legalább egy dimenzióval több, tágabb volt, közelebb állt a természeteshez. Az arányai és a mérték miatt. Ebben van tulajdonképpen a nagy bartóki igazság elrejtve. És ez voltaképpen nincs messze a platoni igazságtól és az ősi egyiptomi, mezopotámiaitól sem. Itt is megvoltak ezek a benső arányok, legföljebb mindig más és más formában jelentkeztek. De eltérni tőlük nem lehet. Bennem olyan hideg fúj át, és olyan irdatlan veszélyérzet, amikor elektronikus zenét hallok, vagy ennek hangzatai előjönnek esetleg nem elektronikus művekben, hogy úgy érzem, munkatáborba leszek zárva, élve leszek eltemetve. És ezt nem bírom elfogadni, ebbe nem bírok belenyugodni. Ha találkozom olyan emberekkel, akik ezt szeretik, vagy ezt csinálják, jószerével érzem rajtuk, hogy egy kicsit már ilyen lények. Alkalmazkodtak ehhez a lenyesettséghöz. A kört négyszögesítették magukban. Belekényszerítették magukat abba a kockába. Én ehhez nem tudok alkalmazkodni. Sokszor tényleg tumbolásba keveredek, amikor muzsikálok. Azt hiszem, ilyenkor az el nem fogadás magmáját érzem.

H.: *Én tulajdonképpen tovább nem akarom nyújtani a beszélgetést. Csak azt szeretném megkérdezni, hogy véleményed szerint milyen irányba, merrefelé tágíthatnánk a megbeszélte világot? Miről beszélhetnénk még? És még azt is kérdezném, hogy szerinted mik az ilyen beszélgetésnek, beszélgetéssorozatnak, amely az egész életet akarja felölelni, a világot akarja értelmezni, nos mik az ilyen beszélgetés esélyei, lehetőségei?*

Sz.: *Én olyan kellemetlenül érzem magam az egész beszélgetés alatt, hogy...*

H: *Most valamennyi beszélgetésre gondolsz, vagy csak a mostanira?*

Sz.: *Az összesre, de minél tovább mentünk, annál inkább. Tehát már régóta azzal háritgatok el a némaságot magamtól, hogy úgyis olyan dolgokat mondtam ki, amelyek olyan triviálisak és olyan undorítóak egy önmagával szemben valamilyen szemérmes és ízléses és etikumot feltételező, támasztó ember számára, hogy ez úgyis legfőljobb csak a halála után szólalhat meg vagy kerülhet más ember kezébe. Hiszen gondoljuk meg, hogy eléggé intimen beszélgettünk és olyan körülmények között, amikor éppen a magánéletem felbolydultsága miatt valóban az ingásnak egy ilyen önfelelt állapotában voltam, űzött vad voltam. Az embernek nincs joga önmagáról semmit sem kijelenteni. Nincs semmi olyan biztos bázis, amivel az ember önmagát megítélheti. Ha valamilyen dolog igazságáról meg vagyok győződve, az csak egy dolog igazsága lehet, amit én ítélek meg, de az nem én vagyok. Nem az én dolgomnak az eredménye az, amiről beszélek. Ezek csak a feltételezések. Itt viszont olyan dolgok hangzottak el, amit ugyan vissza nem vonok, mert az úgy igaz, én azt úgy érzem, és ha kikaparnák a szememet, akkor sem mondhatnék mást, és mindent abszolút őszintén és bizonyossággal mondtam, de hát ezek olyan dolgok amiket nem lehet, nem szabad kimondani, mert részben önmutogatás, s ennyiben szemérmes, részben, fölfogható hivalkodásnak, s ennyiben hitelképtelenné tesz. És egyszerűen olyan dolgokról van szó, amik nem kézzelfoghatók, ennek a világnak nem effektív részei, hanem teljesen szubjektívek, s magam is érzem, hogy nem igazoltam őket. Azok az élmények, amelyekről szó esett, s amelyek *bennem* tények, valóságok, azoknak én nem feleltem meg úgy, ahogyan én érzem, hogy meg kellene felelni. Valószínűleg ezek a részek elfogadhatóak egy orvos*

számára, akinek ez a beszélgetés érdekességszámba megy, de az orvosi titoktartás folytán ő nem mondhatja el senkinek. A személyiségalkatok közötti eligazodását segíti, és a rendszerezéshez támpontot adhat. Az orvosoknak ajánlatos is erről tudni. Vagy pedig egy gyónás keretébe is beleférne, mert olyan élményekről van szó, amelyek nem kézzelfoghatóak, tehát egy olyan körbe tartozóak, amit nem tudunk egykönnyen behatárolni, legföljebb megéljük ennek a körnek az élményeit magunkban. Arról nem is szólva, hogy a butaság még vádakkal is illethetne, így például az okkultizmus vádjával. Ami viszont a zenei dolgaimat illeti, nem hiszem, hogy mások számára érdekes volna. Számomra meg különösen nem érdekes, mert az ember ezt végigéli, megy az útján és kész. Inkább az az érdekes ami jön, ami éppen soron van. Tehát magyarul ez olyasvalakinek lehetne használható anyag, akinek a számára ez így ahogy van, valamilyen megmagyarázhatatlan okból, mert valamit kutat, valamit keres, valami a számára nagyon nagy kíváncsiságot támaszt, és szeretné körüljárni, megfürkészní – ez voltál te...

H.: Igen, ezt amiről most beszéltél, én sem tudom megítélni, csak azt gondolom, hogy amit én gondolok, azt más is gondolja. Én azt gondolom, hogyha bennem kíváncsiság támad irántad, és ha nekem fontos az, amit te mondasz, akkor magától értetődőnek veszem, hogy más számára is természetesen fontos mindez. Most kérdés, hogy te megítélheted-e azt, hogy amit elmondasz, csak az én számomra lehet-e fontos. Az tény, mese nincs, hogy számomra fontos. Most vajon más hogy láthatja ezt? Nem tudom.

Sz.: Nézd: egyszer csináltak velem egy tesztet. Egy nagyon ismert teszt volt, de én nem ismertem és csak utólag tudtam meg, hogy mi ennek a lényege. Valaki, aki ezt nagyon jól tudta elemezni, és nem tudta, hogy az én papírom van a kezében: nézi, nézi, és azt mondja: kicsoda ez? Szörnyű, ez valami vallásalapító! Ez azért jutott az eszembe, mert ha valaki kijelenti magáról, hogy ő az Isten fia, és birtokában van mindannak a vélekedésnek, amit elmond, és asszerint él, s utána meghal érte a kereszten, és azt mondja, hogy ezt cselekedjétek, mert ez az Isten igéje, akkor ő állított valamit. Azt mondta, hogy ez az egyedüli igaz, azt mondta, hogy ez mindenkinek fontos, és mindenkinek így kell cselekedni, tehát magyarul önmagában mindent megoldott. Állított valamit, annak indo-

koltségát eldöntötte. Ez utána majd még időtlen ideig történik, és megméretik, hogy így van-e. Nem? Ez történt. Na de hogyha nem mondja ki az – akivel valaki beszélget és megfürkészi, mert nagyon kíváncsi valamire – azt, hogy mit állít, hogy mi az egyedül igaz és üdvözítő, hogy mi a véleménye arról, hogy ennek mi a létjogosultsága, akkor ez egy egészen más dolog, mert ha valaki, akkor én átgondoltam érett koromra, hogy igen, most ezt így kellene csinálni, azt meg úgy kellene csinálni. És gyakoroltam, hogy betegyem az ujjaimat a tűzbe, hogy meddig bírom az égést, ha netán úgy alakult a dolog, akkor bírjam az egészet. Pontosan akként, ahogy Oscar Wilde megírja abban a bizonyos novellában, hogy tudok a vízen járni, tudok csodát tenni, de nem kell senkinek! Nincs rá szükség! Ez a problematika az embert megdolgozta. Fiatal fejjel végigment rajtam! Végigmegy az ember ma is. Hát, hogy a fenébe ne menne végig, amikor tele van iszonyatos rohadással minden, s nagyon jól tudja azt, amit a Heidegger kimondott, hogy most már csak egy Isten menthet meg minket. Az ember úgy érzi, hogy neki sem szabad hibázni. S bár azt is tudja, hogy amikor zenét szerez, művészi munkát végez, s ahhoz is ennek a belső katarzishoz a kényszerét és belső ragyogását kell valahogy átsütnie, mégiscsak tudomásul veszi azt, hogy ez más dolog. Ez csak egy prizma, ami bepillantást nyújt valamibe. Talán nem kis dologba. De hogy ez mennyire sikerült prizma, hogy ez mennyire enged bepillantást... Egy vallásalapítónál elég rövidesen elválnak, eldőlni, ám a művészi alkotómunkában ez nem ilyen nyilvánvaló, mert ezt az idő méri meg. Nyilvánvaló, hogy legnagyobb művész Krisztus volt, nagyobb, mint Buddha. Azért Krisztus, mert ő meg is halt a keresztfán. Csodálatos szónok volt, költő volt, színész volt, mágus volt, filozófus volt. Végig lehetne sorolni. Jogi volt, minden volt. És képes volt úgy eljátszani, hogy ezer évek embere hiszi, hogy meghalt és él, és képes volt eljátszani isteni mivolta halhatatlanságában azt, hogy meghalt! Képes volt meghalni, és mindezt halhatatlanul játszotta el! Ilyen nagy művészeknek lenni nem adatik meg mindenkinek. Tehát megítélni nem mi ítéljük meg ezeket a dolgokat. Hát csak ezt gondoltam utolsó szónak arra a kérdésre, amit viszonttámasztottál...

Hadas Miklós – Kézirat. Soha meg nem jelent interjú.